

Csáky Pál

Harmatos reggelek álmai

Egy tanító élete 1968-ban és utána

dokumentumregény

A 2008-ban megjelent regény teljes kézírata.

A regény megjelent a 2016-ban kiadott,
A PACSIRTA ÉNEKE c.
válogatáskötetben is.

Ha majd egyszer szembe kell néznem az életemmel, a leglényegesebb momentumokkal kell kezdenem. Azt hiszem, a kettősség az, amely a legalapvetőbb módon határozta meg az sorsomat.

1930-ban, amikor születtem, magasan álltak a csillagok. Meglásd, ez a gyerek viszi majd valamire, mondta apám, aki polgáriasodott családból származott, s Újvárból került ide.

– Félek, nehéz élete lesz – kontrázott anyám, aki egy helyi parasztcsalád sarja volt.

Már az is csoda, hogy ők ketten találkoztak. Apám, a hatalmas izomzatú, kemény férfi és anyám, ez a törekeny, finom alkatú gerlemadár, aki mindenben a lelket, az esztétikumot kereste. „Az ellentétek, tudod, néha megejtik egymást” – magyarázta esetüket nagyapám. Talán igaza volt: nem ismertem más embert, csak ezt a törekeny asszonyt, anyámat, aki oda mert állni néhanap apám féktelen dühe elé, s nem emlékszem egyetlen esetre sem, hogy le ne tudta volna csillapítani azt.

Amikor megszülettem, az újvári rokonok azonnal idefutottak, nehogy református templomba vigyenek megkeresztelni. Apám ugyanis katolikus volt, anyám református.

Házasságkötésük előtt megegyeztek, ha fiúgyermek születik, katolikus lesz, ha leány, református. Így az egyezés szerint katolikusnak kellett lennem, annak is kereszteltek, mindjárt a születésem utáni harmadik napon. A plébános úr csodálkozott is némiképp a hangerőn, amivel kikényszerítették az idő előtti keresztelőt, ám az újvári rokonok addig nem voltak hajlandók hazamenni, amíg biztosak nem lehettek a dolgukban.

Gyerekkoromból néhány részletre emlékszem csupán. Apámra, aki mindig is több akart lenni annál, mint aki éppen volt. Fűszeresnek tanult, aztán hentes lett, mígnem tizenkét éves koromban egyszer csak arra eszméltem, hogy távúton együtt jár velem a polgári iskolába. Harminchét éves volt akkor. Egy osztályba jártunk, pontosabban egy évfolyamba, az iskola évkönyvében ez máig ellenőrizhető. Igyekezett, mindig is igyekvő típus volt, s bizonyára az életkorbeli különbség meg a napi élet rá nehezedő problémái okozhatták, hogy nekem azért valamivel jobban ment a tanulás.

Bennem is felmerült a kérdés, miért csinálta? Benősült ide, elvette egy parasztcsalád lányát, némi pénzre is szert tett, belefogott ebbe-abba – és tönkrement. Érdekes, most, nyolcvanegynéhány évesen is azon vitatkoznak anyámmal, miért ment akkor tönkre. Apám hiszékeny alkat volt, mindenkinek adott mindenfélét hitelbe. Már rég nem volt hentes, én már nagyfiú voltam, amikor mentünk az utcán és valaki ránk köszönt. Apám fogadta a köszönését, és amikor már messzebb kerültünk tőle, hozzám hajolt és csendben azt mondta:

– Látod, fiam, ez azért köszönt nekünk, mert még mindig tartozik huszonöt pengővel.

Amikor becsukta a hentesüzletet, beállt rendőrnek. Városi rendőr lett, emlékszem, szép egyenruhát kapott, a forgalmat irányította másodmagával a város központjában. Ott feszített nap mint nap a Denk szálló előtt, forgalmi rendőrként, amikor jóformán még forgalom sem volt. Ahogy ott állt peckesen a kereszteződésben és mutogatott mindenfelé, nagyon büszke voltam rá. Mint egy félisten, úgy irányította emberek, járművek mozgását, s csodáltam, ahogy azok engedelmeskedtek neki.

Mindez a cseh világban történt, a két háború közötti furcsa években. A városban nagyrészt magyarok éltek, apám is magyarul tudott csupán, csehül vagy szlovákul élete végéig nem tanult meg jól. Az igazság az, hogy nem is nagyon bíztak meg benne, keménynyakú, javíthatatlan magyarnak tartották. Szívja csak a kereszteződésben a benzingőzt, azzal nagy veszélyt nem jelent senkire, gondolhatták.

A vicces az volt, hogy amikor később, harmincnyolc után átjelentkezett magyar rendőrnek, nem vették fel mondván, megbízhatatlan, mert cseh rendőr volt. A magyar világban hivatali szolgának alkalmazták csupán, hivatali altisztnek, ahogy akkor szépen mondták, de szolga volt csak, mert takarított is, a port is ő törölte le, hiszen takarítónő ott, akkor még nem létezett. E miatt a méltatlan helyzet miatt dühödött föl.

– Nem akarok altiszt maradni – mondta, s beiratkozott a polgáriba, mert azt mondták neki, lehetne rendőr is, de ahhoz legalább a polgári iskolát el kell végeznie. El is végezte, meg is kapta a bizonyítványát, ám tűzhetette is mindjárt a kalapja mellé, mert 1945-öt írtak, jött az újabb fordulat, és a bizonyítványa már nem ért semmit.

Csúnya idők jöttek, megfélemlítések, kitelepítések. Reszketett, aki német és magyar volt, őt ráadásul megint elővették, mert úgymond magyar rendőr volt. Hiába bizonygatta, hogy altiszt volt csupán, megkapta ő is a kitelepítésről szóló végzést, a fehér lapot. Emlékszem, esténként, amikor elkomorodott, anyám odaült melléje és azt mondta:

– Ejnye, ne hagyd már el magad, majd csak megsegít a Jóisten! Rád legalább kitaláltak valamit, de mit szóljanak azok, akiknek egyetlen bűnük, hogy vagyonuk van, s hogy magyarul beszélnek?

Aztán csak múlt az idő, úgy látszik, a vagyonosabbak tényleg hamarabb kerültek sorra, mint mi, a nincstelenek, csak nem jöttek értünk. Egyszer csak halljuk, hogy leállt a kitelepítés, megegyeztek valahogy a politikusok. Mi maradtunk, egy ideig hallhattuk még a „Maďari za Dunajt”, meg a „Na Slovensku po slovensky”-t, majd az is elmaradt, vagy legalább is csendesebbre váltott. Egynéhány pofon is elcsattant még magyarok és szlovákok között – ha nem volt reménytelen a túlerő, mi is viszonoztuk, nem csak elszenvedtük a másik fél agresszivitását –, aztán elcsendesedett az is. Átment, szerencsére, mint annyi más, rajtunk, fölöttünk, bennünk.

S máig szégyenkezem, hogy proletárgyerek létemre tényleg azt gondoltam, Gottwald apánknak lehetünk hálásak mindezért.

Apám mindig is azt akarta, többre vigyem, mint ő. Óvodába is beíratott, emlékszem, katolikus nővéreké foglalkoztak ott velünk. A legérdekesebb azonban az volt, hogy első osztályba a zsidó elemi iskolába íratott, mert állítólag az volt a legszínvonalasabb. Szlovák iskola a mi családjunkban szóba sem jöhetett, több katolikus és református iskola is volt a városban, de mert a rokonság azt tartotta, a zsidó iskola a legjobb, oda kerültem. Mondanom sem kell, hogy a széles rokonságunkban egyetlen zsidó sem találtatott, csupán az iskola híre miatt íratott oda. S nemcsak ők, a városból többen is, akik fogékonyak voltak némi sznob-ságra, ide küldték a gyerekeiket: messze nem egyedül voltam keresztény gyerek az iskolában. Két évig jártam oda, majd kivettek és átíratottak a katolikus iskolába.

A magyarok bejövetele, az a szép őszi nap is itt él az emlékeimben annak ellenére, hogy csak nyolc éves voltam akkor. Ez önmagában mutatja, hogy jelentős eseményként éltük meg, ha gyerekként ennyire megmaradt bennem. A ladányi úton vonult be a honvédség, a város apraja-nagyja várta őket. Újból magyarok leszünk, örvendeztek az emberek, s hogy, hogy nem, egyszerre annyi magyar zászló került elő, amennyit ez a város még nem látott.

Kis papírzászló volt nálunk is, mindannyiunknál, lobogtattuk azokat. Arra is pontosan emlékszem, ahogy odajött hozzám egy öregasszony, elkérte egy pillanatra a zászlómat azzal, hogy mindjárt visszaadja. Kivette a kezemből és eltűnt vele, én meg sokáig sírtam, hogy elvitték a zászlómat és senki nem adott helyette újat. Sejtettem persze, hogy nem mindenki örül a

fordulatnak, de én csak az öröme emlékszem, a mámorra, arra, milyen lelkesen, felszabaldultan éltük át azokat az órákat.

Az akkori érzéseinket persze nagyban befolyásolhatta az otthoni indíttatás, mert ha visszagon-dolok, azt is elmondhatom, hogy a cseh katona elegánsabb volt, jobban felszerelt, motorizált. A magyar hadsereg szekerekkel meg lovakkal jött, az egyenruhájuk, a fegyverzetük is egyszerűbb volt, de akkor ez nem számított, akkor a lelki élmény volt a meghatározó.

Gyerekkoromban anyám gyakran elvitt magával a református templomba. Nemcsak vasárnap, hétköznapiakon is. Anyám kemény erkölcsök szerint élt, s erre próbált nevelni engem is. A templomlátogatás is a tudatos életforma része volt, afféle vallásos estéket szerveztek ott, a református iskolában vallási témájú színdarabokat mutattak be, gyakran játszottam is bennük. Akkoriban mindenki úgy tudta rólam, hogy református vagyok. Csak később, amikor leventeként kötelező volt vasárnaponként templomba járnom, csak akkor kezdtem katolikus templomba járni.

A tanítókhöz kötődő első emlékem a katolikus iskolából való. Tulai tanító úr, aki hirtelen-jében az eszembe ötlük, a harmadik vagy a negyedik osztályban tanított. Lehetett benne valami, ami gyerekként megfogott engem, ha így megmaradt az emlékezetemben, ám egy vonatkozásban riasztó példa volt: kényelmes ember lévén, az esetek többségében komótosan üldögélt a katedrán. Mindig volt a szájában valami, cukorka vagy csokoládé, úgy beszélt velünk, cukorral a szájában.

Később, a tanítóképzőben gondolkodtam el azon, mennyire helytelen volt ez az üldögélés. Akkor határoztam el, ha egyszer tényleg tanító leszek, tanítás közben soha nem fogok leülni. A sors úgy hozta, hogy be is tarthattam ezt az ígéretemet, s ha leültem is, akkor is az első padra, szemben a gyerekekkel, közel hozzájuk, hogy beszélgethessünk. Később, igazgató koromban is, mindig szóvá tettem, ha leült a tanító. Lanyhul ilyenkor a kapcsolat a diákok irányában, s az nem tesz jót a tanításnak.

A negyedik évfolyam után polgári iskolába kerültem, ott már volt néhány jó tanárom is. Kozár Klára például, magyar-német szakos, szeretett engem, én is őt, s mivel jó nyelvérzékem volt, megszerettette velem a németet is. A német nyelvtudásomnak később, a háború végén jó hasznát vettem. Akkor hozzánk is beszállásoltak egy Flóri nevű német katonát, akivel egészen jól megértettük egymást. Néha még a szomszédba is átjártam tolmácsolni. Később aztán, amikor magyarul is alig volt szabad megszólalni, nemhogy németül, kipergett a fejemből a nyelv. Most néha örülnék, ha vissza tudnék hozni belőle valamit.

A polgári iskolában tanított Kautmann Erik, egy jónevű festőművész, ő volt az osztály-főnökünk. Kedveltük egymást, van egy grafikám is tőle. Arra nem emlékszem, hogy már akkor is elismert művész volt-e, ám a humorát nagyra értékeltük, szerettük a vagány kis bajuszát, a világfi stílusát. A haja, mint Liszt Ferencé, a termete magas, egyenes. Jelenség volt, kétségkívül. Büszkéek is voltunk rá, ha olvastunk róla az újságban, s ő is kedvelt bennünket. Nagyon egybe tudta tartani az osztályt a személyes varázsa, tekintélye miatt.

Azután – apám egy hirtelen döntésének köszönhetően – egyik napról a másikra gimnazista lettem. Említettem, együtt jártam vele a polgáriba. Talán nehezen viselte a családon belüli konkurenciát, vagy úgy gondolta, hogy a gimnáziumban nagyobb esélyem van jó tanulóvá válni, tény, hogy hirtelen kivett a polgáriból és átíratott a gimnázium harmadik osztályába. Meglepett a döntése, de nem ellenkezhettem. Az igazság az, hogy a lelkem mélyén még tetszett is a dolog. Jobb társaságba, előkelőbb körülmények közé kerültem. Tizenkét éves voltam akkor, emlékszem, különbözeti vizsgákat kellett tennem.

A gimnáziumban megint előjött a kettősség. Én szegényebb gyerek voltam, nem kimondottan szegény, de nem tartoztam a jómódúak közé. A gimnáziumba viszont túlnyomó részt gazdagabb családok gyerekei jártak. Összebarátkoztam ezekkel az osztálytársaimmal – konkrétan például Gaál Gyurira, egy ezredes fiára emlékszem, vagy Jónás Tiborra, egy orvosgyerekre, de Patai Sándorra, a végrehajtó hivatal főnökének a fiára is. Szokás volt akkoriban, hogy a gyerekek néha összejártak zsúrra, oda engem is mindig meghívtak. Nálunk ilyesmi soha nem volt, de ettől függetlenül engem ők gyakran meghívtak.

A báró Vécsey lánya például, csúnyácska volt, de báró lány és kedves, vele gyakran tanultunk együtt. Nyelvekből, matematikából elég jó voltam, segítettem másoknak is, ha kellett. Egyszer, amikor náluk voltam, az öreg báró bejött a szobába és kihívott. Azt mondta, beszélni akar velem. Azt látni kellett volna, azt a büszkeséget, ahogy én akkor átvonultam a két ajtófélfá között. A nagy Vécsey báró akar velem beszélni, zakatolt a fejemben. Istenem, ha ezt anyám meg az utcabéli gyerekek látnák!

Leültettek a hallban, az öreg szivarra gyújtott, engem egy szolgálólány teával kínált, majd megszólalt a báró:

– Fiatalember, már régebben beszélni akartam magával. A lányomról volna szó. Nem igazán megy neki a matematika, meg a német sem. Segítségre lenne szüksége. Megmondom őszintén, magára gondoltam. Nem ingyen várom a segítségét, természetesen. Tisztes fizetséget kap érte.

Ó, ha ezt hallotta volna apám meg anyám! Báró Vécsey magáz engem, szívességet kér tőlem és fizetséget kínál! Hát persze, gondoltam, persze, hogy kötélnék állok, gúnyoljanak is érte a fiúk. Tudom, hogy csak az irigység beszél majd belőlük. S ez a lány...!? Nem szépségkirálynő, az igaz, de nem is olyan csúnya. Így van, ha jobban megnézzük, nem is olyan csúnya!

A gimnáziumban egyébként alig volt lány, szinte fiúgimnáziumnak számítottunk. Iskola végeztével, zsúrok után anyám otthon levettette velem a szép ruhámat, s át kellett vennem a foltosabb, öregebb ruhát. Abban viszont elmehettem az utcabéli gyerekek közé játszani. Azok sok csínyre rávettek, ki is kaptam gyakran miattuk. Ők persze nemigen tanultak, más életmódot folytattak, mint én, másként csinálták még a rosszat is. Nagy hatással voltak rám.

Abban az időben kaptam rá a csavargásra. Apámat elvitték a frontra, ritkán került csak haza, nevelésemet a nagybácsimra testálta, aki itt-ott élt is ezzel a jogával. Ebben a korszakban sok verést kaptam, elsősorban a nagybácsitól, aki néhanap komolyan vette a feladatát, hogy embert kell nevelnie belőlem, de apámtól is, ha nagy ritkán hazajött. Néha oka sem volt rá, hogy fenyítsen, mégis megtette. Ilyenkor azt mondta:

– Biztos elkövettél valamit, amit eltitkolsz előlem. Ezt azért kapod, nehogy azt hidd, hogy az ilyen stikliket megszozhatod!

S mire tiltakozásra nyithattam volna a számat, már zúgott is az első, preventív szándékkal küldött, nevelő célzatú pofon. Súlyosabb esetekben speciális módszert alkalmazott: kötelet áztatott vízbe, azzal nevelt.

Bennünk volt a kettősség a hovatartozásban is. 1938 után itt, a szülőföldünkön is éreztették velünk, hogy mi nem olyan magyarok vagyunk, mint az anyaországiak. Ezt gyerekként is megéreztem, harmincnyolc után ugyanis lecserélték itt a hivatalnoki és a tanári kart is. A polgáriiban ugyan maradtak néhányan a régi gárdából, de a gimnáziumban szinte senki. Akik a helyükre jöttek, azokkal távolról sem sikerült olyan bensőséges viszonyt kialakítanunk, mint a korábbiakkal. Arrogánsabbak voltak az új hivatalnokok, olyan az anyaországból jött peda-

gógusok némelyike is. Egyik-másik diáktársamat gyanúval méregették, némelyiküket apjuk balos beállítottsága, másokat szlovák nemzetiségük miatt.

Az igazság az, hogy az első csehszlovák időkben is tudtuk egymásról, ki kicsoda, ám az ideológiai vagy nemzeti hovatartozás akkor nem tűnt fontosnak. A cseh időkben valahogy természetesnek tűnt, hogy magyarok vagyunk, így ellenzékiek is, s ezt a hatalom is elfogadta. A politikai nézetkülönbségeket is jobban tolerálták. Furcsa módon a visszacsatolás szembe-sített újból ezekkel a kérdésekkel, bár a jelenség valószínűleg összefüggött azzal is, hogy a magyarok alatt nehéz, háborús viszonyok között éltünk.

Ez az időszak számomra egyébként is zűrös korszak volt, sorra kaptam a megrovásokat.

Az elsőt mi más, mint a foci miatt. A gimnáziumok között akkortájt több kategóriában is komoly versengés folyt. Valamilyen büntetés okán megtiltották, hogy az osztályunk az újvári gimnáziummal meghirdetett mérkőzésen részt vegyen. Arra már nem emlékszem, mi lehetett a kiváltó ok, de a szigorúságra igen, amely a gimnáziumunkat jellemezte. Egy szó, mint száz, az osztályunk nem mehetett el a mérkőzésre, s a többiek be is tartották a tilalmat. Én is be akartam, találkoztam azonban néhány barátommal, s egyikük elmondta, egy kitűnő játékosunkat valami miatt letiltották, ő ma az öccse igazolványával fog játszani. Akkor voltam életemben először és utoljára stréber, örökké szégyellni fogom. Arra jött ugyanis az osztályfőnököm férje, dr. Mátyus Arthúr, aki Újvárbán tanított. Megszólított, kedvesen elcsevegett velem, én pedig mutatni akartam, mennyire jók az információim, elkotyogtam neki mindent, amit tudtam. Erre ő karon fogott és bevitt a mérkőzésre: a meccset megnyertük, ám az általam kiszivárogtatott információ alapján az újváriak megóvták a mérkőzést, és megnyerték. Én pedig már másnap megkaptam az osztályfőnöki megrovást a mérkőzésen való részvételért, s így szeptemberben mindenki tudta rólam, hogy ez az a gyerek, aki megrovással kezdi az új tanévet.

Rá egy hónapra megkaptam a második megrovást is: még mindig fennállt ugyanis a tilalom, nem volt szabad sem színházba, sem moziba mennünk. Egy vasárnap délután együtt utaztunk a vonaton egy felsős barátommal, Ármái Lászlóval, aki rábeszélte, hogy menjünk el együtt egy jó filmet megnézni. Ellenkeztem, de addig beszélt a lelkemre, amíg meggyőzött. A film egyébként nem volt tiltott a fiatalok számára, csak én még mindig az említett büntetés hatálya alatt álltam.

Természetesen lebuktam, kibe másba botolhattam volna a jegypénztárnál, mint az egyik tanáromba. Így aztán negyedévben intőt kaptam magaviseletből, ami miatt anyám rettenetesen szégyellte magát. Kerülte az embereket, ám ha nem sikerült neki és szóba került a dolog, megpróbált mentegetni.

– Nem olyan rossz ez a gyerek – mondogatta –, de újabban mindig van vele valami probléma. Nem is tudom, mit tegyek vele, annyira tanácstalan vagyok.

Apám persze nem magyarázkodott fölöslegesen, hanem jól elvert. A vízbe áztatott köteles innovatív módszerrel.

Apámnak voltak ilyen nekibuzdulásai, amikor igyekezett szigorúan fogni engem. Egyszer ő is megtiltotta büntetésből, hogy focira menjek, pedig az hivatalos osztályok közötti bajnokság volt. Mondtam neki, nem hagyhatom cserben a többieket, oda okvetlenül el kell mennem.

– Nem számít, nem mehetsz – válaszolt durván. – Hívassanak csak be, megmondom én a tanárnak, az igazgatónak is, hogy nem mehetsz.

Persze, az iskolában szégyelltem ezt elmondani, így aztán megint nem maradt más, mint görbe utat választani. Belógtam, mi mást tehettem. Folyik a mérkőzés, nagy a harc, kint az

egész iskola, tanárok, diákok együtt, hangos szurkolás a pálya szélén, eszeveszett hajtás a gyepen – s egyszer csak kit látok szemben, a pálya túloldalán? Természetesen apámat, s természetesen ő is meglátott engem. Istenem, fohászkodtam ijedtemben, most mit csináljak? Ekkor azonban már késő volt, csak rám mutatott – és már indultam is haza, egyetlen szó nélkül. A cuccomat a hónom alá vettem, úgy mentünk: ő a biciklijén hajtott, én meg a járdán futottam mellette, hazáig. Otthon persze elnadrágolt megint.

Másnap elpanaszoltam az iskolában, miért kellett otthagynom a mérkőzést, mire a tanár azt mondta:

– Hagyd el, fiam, így van ez rendjén. Add át üdvözetemet apádnak.

Ha a háborúra gondolok, megint a kettősség jön elő. Az egyik oldalon a megpróbáltatások: a nagy harcok a Garam mentén, a tüzéségi tűz, a bombázások. Emlékszem arra a sokkos örületre, amikor a szomszéd ház találatot kapott, s mi pusztá kézzel ástuk ki a szomszéd nénit a romok alól. Sokat szenvedett akkor a város, ki is telepítettek bennünket néhány hétre – az viszont a kalandot jelentette, az izgalmas emléket.

Jött a parancs, mennünk kellett. De mit vihettünk el magunkkal? És főleg min? Hol lett volna személygépkocsi akkortájt? Azt a néhány teherautót pedig, ami a városban békeidőben fellelhető volt, lefoglalta a hadsereg. Még szerencse, hogy apám akkor éppen otthon volt. Gyorsan összeültünk vele egy kordét egy fél lovaskocsiból. Az első kerékre és a tengelyre nagy szögekkel rászögeztünk egy ládaszerű részt, jó nagyot, mert sok mindent el akartunk vinni. Egy rudat is találtunk, amelynek segítségével húzni és irányítani tudtuk az egész szerkezetet. Gyorsan dolgoztunk, hallani lehetett már nagyon az ágyúdörgést, naponta visszavonuló csapatok mentek el a házuk előtt.

Felpakoltunk rá, amit csak lehetett. Emlékszem az indulás légkörére, apám és anyám vitájára, mit vigyünk még magunkkal a sok szükségesből. Én persze, fiatal gyerekként másként láttam a helyzetet, engem az izgalom feszített, a kaland, míg apám, a nagy, erős ember talán sírt is, amikor elindultunk. Láttam, meggörnyedve jött ki az ajtón, majd hátrafordult, kulcsra zárta, átölelte anyám vállát és a homlokára hajtotta a fejét. Bizonyára arra gondolt, ki tudja, visszajöhetünk-e még ide. Áll-e majd a ház, ha átvonul a front fölöttünk, s egyáltalán, átvészeli-e, s ha igen, hogyan a nagy vihart. Sok mindent beszéltek akkor már az emberek, az újság is írt mindenfélét az oroszok kíméletlenségéről. A visszavonuló németek, magyarok is számos rémtörténetet meséltek. Engem ez valahogy nem fogott meg, de apámból, anyámból szinte sugárzott a félelem.

A kárét először nem bírtuk megmozdítani, annyira megpakoltuk. Nagy nehezen találtunk apámmal egy módszert, ami végül is sikerre vezetett. Ő nekigyürkőzött a kocsirúdnak, engem pedig hátra küldött, veselkedjek neki, úgy toljam a kordét. Sose felejttem el, ahogy a deméni parton araszoltunk felfelé. Odáig sem volt egyszerű, kapaszkodtunk, amibe lehetett, de ott a parton úgy éreztük, nem bírjuk tovább. Megálltunk, kapkodtuk a levegőt, dőlt rólunk a víz – ám apám még akkor sem engedte meg anyámnak és a húgomnak, hogy segítsenek.

– Ez férfimunka – mondta keményen –, még csak az hiányzik, hogy valami bajotok essék.

Egyszer csak utolért bennünket egy szecsei paraszt két lóval és egy hosszú szekérrel. Erre azért is emlékszem, mert apám a háború után sokáig emlegette a szecsei parasztot meg a jókora szekereit. Apám úgy gondolhatta, az ég küldte a segítséget, belekapaszkodott a szekér végébe. A kárénk nekilendült, magam nagy könnyebbséget éreztem. Egyszer csak hátrafordult a paraszt, és ostorával apám felé csapott. Szerencsére a szekér hosszú volt, az ostor nem érte el apámat, ő azonban hirtelen mégiscsak elengedte a szekeret, a kárénk megindult hátra, s fordult mindenestől, befelé a mély árokba. Anyám sikolyára emlékszem, a könnyeire, a kapkodó, gyors mozdulataira, ahogy megpróbálta menteni a sok szétszóródott dolgot. A

porcelánból, üvegből sok minden össze is tört, a húgom megszeppenve, mozdulatlanul állt, apám meg iszonyatosan káromkodott, s csak azért nem futott a szekér után, mert nem engedhette el a kárát, be ne zuhanjon teljesen a szakadékba. Ilyen mérgesnek apámat még életemben nem láttam, emlékszem, még olyat is mondott, hogy megöli azt az embert, ha egyszer a kezei közé kerül. Nekem meg az maradt meg az egészből, hogy milyenek is vagyunk mi, emberek. Egy ilyen helyzetben, ott, a háború végén, a kiszolgáltatottság legmélyén, ostort emeltünk egymásra.

Aztán mégiscsak eljutottunk Horvátiba, ahol egy Zólyomi nevű cipésmester adott szállást. A házában már voltak mások, szintén menekültek, így mi a pincébe kerültünk. Ott sem voltunk egyedül, sok krumpli hátán három család is szorongott egymás mellett a félhomályban. A mellettünk lévő családnak volt egy lánya is, talán öreglány, nem tudom, úgy huszonöt éves lehetett. Valahogy mindjárt megakadt rajtam a szeme, s mivel a krumplihalmon aludtunk, szorosan egymás mellett, a lány esténként mindig úgy intézte, hogy mellém kerüljön. Semmi sem történt közöttünk, pubertás matatások csupán, ha megestek, de én ott, abban a pincében kerültem először testközelbe egy lánnyal, gránátok robbanása, géppuskák kattogása közepette.

Az oroszokkal szerencsénk volt, az első hullám úgy futott át felettünk, hogy jóformán észre sem vettük. Ipolyságiak mondták később, nekik már nem kedvezett így a szerencse. Víttek, amit lehetett, hetvenéves öregasszonyokat is megerőszakoltak. Szörnyű volt, mondogatták suttogva, évtizedekkel a háború után is.

Apámnak azonban jó dolga lett. Az oroszoknak hentesre volt szükségük, apám és anyám főztek rájuk. Az élelemből így nekünk is jutott, s januártól áprilisig átvészeltük a kemény időket. Itthon azonban döbbenet várt. A dolgainkat, amelyeket nem tudtunk magunkkal vinni, elástuk ugyanis. Varrógépet, komódot, ruhákat, anyám szép porcelánedényeit, amelyeket nászajándékba kaptak annak idején, mindent. A város vezetése azt mondta, egy-két hétre kell elmennünk csupán, amíg átvonul fölöttünk a front, utána hazajöhetünk. Tovább tartott, s amikor hazaértünk, nem akartunk hinni a szemünknek. Mindent megtaláltak, kiástak, mindenkünk eltűnt, csak az maradt meg, ami összetört vagy ami már senkinek nem kellett. A katonák is részesei lehettek a dolognak, italt kereshettek, s miután nem találtak, raboltak, zúztak dühükben. A történet pikantériája, hogy egyedül a boroshordót nem találták meg, pedig akkor már nagyon siettünk, azt olyan sekély gödörbe tettük, hogy a dugója szinte kilógott a földből.

A háború után megint csehszlovákok lettünk. Negyvenöt nyarán egy hónapos szlovák nyelvi tanfolyamon vettem részt, amit a polgárit és a gimnáziumot végzettek számára szerveztek. Apámat a hivatal persze nem vette át, azzal az indoklással, hogy a magyar királyi rendőrség alkalmazottja volt. Ez persze nem volt igaz, jelentéktelen hivatalszolga volt csupán, mindenki tudta, de a hatalmasságokat ez nem érdekelte. Visszament tehát a szakmájába, de dolgoznia nem volt mit, a háború utáni ínséges időkben mihez kezhetett magával egy hentesmester. Feketén vett néha húst falun, azt mérte ki, ha lehetett. Ez is szűk lehetőség volt azonban, tekintettel arra, hogy a háború alatt nagyon megcsappant a falvakban is az állatállomány.

Egy napon apám idézést kapott a városházára, hogy menjen reszlovakizálni.

– Tehettek nekem egy szívességet – kiáltott föl dühösen, s akkor láttam először, hogy este kínjában megivott egy üveg szilvapálinkát. Nagydarab ember létére nem szerette az alkoholt, s ha már ő az üveget a szájára vette, tudni lehetett, hogy valami komoly baj van. Gyerekfejjel úgy éreztem, fölöslegesen keménykedik az öreg, mert az utcán mindenki azt mondta, hogy aki reszlovakizál, annak nagy jövője lesz, aki pedig nem, azt kitelepítik innen. Én ezt elhittem, de apám csak hajtogatta, hogy ő nem teszi magát nevetségessé, hogy lehetne egy ilyen tősgyökeres magyar névvel szlovák. Azt is először és utoljára láttam életemben, ahogy az egyik unokanővérem után vágta a keze ügyében levő tányért, amikor az olyat talált mondani,

hogy voltak időszakok, amikor az emberek azért, hogy megéljenek, nevet s hitet is változtattak. Ekkor én is közbe akartam szólni, – mert hát – futott ki a számon, ám tovább nem folytathattam, mert apám olyan pofont adott, hogy két napig kellett utána borogatnom a bal fülemet.

– Meg ne halljam még egyszer, hogy ezt a témát valaki előhossa ebben a házban! – mennydörögte és fenéig húzta a pálinkásüveget.

Csendben maradtam és szorgalmasan tanultam szlovákul, meg akartam mutatni neki, mégis csak létezik az övétől eltérő út is. A felvételi vizsgán pedig olyan szépen mosolyogtam az idős tanárnőre, ahogyan csak tudtam. Az azonban nagyon érzéketlen lélek lehetett, nagyon furcsa kérdéseket tett fel eléggé inkvizítori stílusban. Megpróbáltam olyan válaszokat adni, amilyeneket érzésem szerint hallani szeretett volna. Amikor ily módon nem talált fogást rajtam, hosszabb fejtegetésbe kezdett arról, milyen csúnya dolog az, ha valaki leszakad a szlovák nemzet éltető testéről, s ezáltal elárulja a nemzeti eszmét. Nem volt világos előttem, mire gondolhat pontosan. Mielőtt megkérdezhettem volna, rám nézett:

– Te tényleg úgy gondolod, hogy ilyen névvel a megújult szlovák gimnáziumba járhatsz? – kérdezte éles hangon.

S úgy rúgott ki, hogy a lábam sem érte a földet.

Abban az időben sok ismerősöm, volt iskolatársam átmenekült Magyarországra, ott folytatta tanulmányait. Itthon nem volt szabad megszólalni magyarul, iskola, újság, rádió magyarul nem működhetett, szörnyen nyomorúságos viszonyok közt éltünk. A határon való átszökést is vastagon büntették, persze. Engem erősen feszített a tehetetlenség, a megalázottság érzése, nagyon át akartam volna menni, de apám nem engedett. Már azon gondolkodtam, hogy átszököm, amikor apám egy este nagy beszédbe fogott.

– Mi ide születünk – mondta –, ki marad itt, ha mindannyian elmennénk? Csak megváltozik itt is a világ, nem maradhat így örökké!

Olyan síri hangon mondta mindezt, hogy ereimben megfagyott a vér, s egyszer s mindenkorra letettem arról, hogy innen bárhová is elmenjek.

Így aztán inas lett belőlem. Apám találta ki, mint addig mindent az életemben. Magam fogtechnikusnak vagy fényképésznek szerettem volna menni, ha már muszáj, ezeken a szakokon azonban már nem volt hely. Apám kitalálta, menjen szabónak a gyerek.

– Vagy hentesnek – mondta, ezzel is példázva, hogy nemigen erőltette meg az agyát, amikor a fia jövőjéről volt szó.

Erre már anyám is megszólalt.

– Isten ments – szaladt ki belőle, – hogy még a felesége is átkozzon minket, mennyi véres ruhát kell mosnia utána!

Apám ilyen komoly érvek hallatán meghunyászkodott, többé nem firtatta a dolgot, számomra meg maradt a szabóság. Tudta persze, hogy szeretek öltözni, ficsúrkodni, ezzel fogott meg.

– Menj csak szabóinasnak – mondta, – akkor majd mindig elegáns, jól öltözött lehetsz.

Így lettem inas, be is fejeztem a három éves kurzust, de megszeretni a szakmát nem tudtam soha. Itt sem szabadultam a kettősségtől: az inastársaim tudták, hogy négy gimnáziumot végzett srác vagyok. Az ilyesmi szokatlan volt abban a közegben, kinéztek maguk közül.

Gimnazisták közt szegény gyerek voltam, inasok közt meg gimnazista. Fekete bárány itt is, meg amazok közt is.

1949-ben újra megnyitották a magyar iskolákat, tanítani azonban nemigen volt kinek bennük. A háború után a tanítóságot, mint a néphez legközelebb álló értelmiségi réteget, az első között űzték el innen. Üresen, vezéregyéniségek nélkül maradtak a falvak. Torzult demokrácia palástjába bújt kisstílű nemzetállamépítők próbálták meg ráerőszakolni a népre a szlovák iskolákat, de ez csak ellenérzéseket váltott ki, a gyerekek nem tanultak meg jóformán semmit. Az új hatalom képviselőinek, bármennyire nem szerették is a magyarokat, rá kellett jönniük, nem tudnak megszabadulni tőlük, s valahogy kezelniük kell a helyzetet. Felhívást intéztek tehát a magyar ifjúsághoz, hogy aki elvégezte a polgári iskola vagy a gimnázium négy osztályát, jelentkezhet két éves átképzésre, amely érettségivel végződik és tanítói képesítést ad alsó tagozatra. Egy ismerősöm felkeresett ekkor, nem mennék-e el én is erre az átképzésre. Mivel a tanítói pálya mindig is vonzott, igent mondtam. Egy évig hetenként három este jártunk képzésre, ezt nyáron hat hetes tanfolyam követte. Szép emlékek fűznek ehhez az időszakhoz: ott tanultam meg a pedagógia alapjait, ott ismerkedtem meg a jövődöbelimmal, s egyébként is sok új barátságot kötöttem. Amikor másodikosok lettünk, annyira szükség volt tanítókra, hogy aki akart, már elmehetett tanítani képesítés nélkül is, s mellette persze végezte tovább az iskolát.

Ebbe a csoportba kerültem én is, így kezdtem el tanítani 1950 őszén Oroszkán. Az igazság az, hogy nagy volt a bizonytalanság bennünk, annyi meghurcoltatás után sokáig nem tudtunk hinni az enyhülés igazában. Akiben ott élt az emlék, ahogy a vasútállomáson bevagonírozták a magatehetetlen öregeket is, abból az ilyen kép nem egykönnyen kopott ki. Főleg úgy nem, hogy alig három évvel ezelőtt ugyanazon a vasútállomáson ugyanazokba a vagonokba zsidókat tereltek, s mindenki tudta, mi lett a sorsuk. Az asszociációk szörnyű lelki kínokat jelentettek, nem tudtuk elképzelni, hogyan sülyedhet ilyen mélyre egy magát demokratikusnak mondó rendszer, ráadásul békeidőben, a háború befejezte után.

De aztán megtapasztaltuk, mégis van némi változás. Megnyíltak az iskolák, megjelentek az újságok, létrejött a magyar kulturális szövetség, az utcán sem hallotta már az ember, hogy „Na Slovensku po slovensky!”. Elmaradtak az uszító plakátok is, mint a „Po mad'arsky neobsluhujeme!” vagy a „My sme doma, my sme páni!”. Csendesebb lett az élet, az emberek jobban egymás felé fordultak. A háború iszonyatainak emléke ott élt mindenkiben, s ez meghatározta gondolkodásmódjukat, cselekedeteiket.

Megható volt látni azt is, milyen szeretettel viszonyultak a zöldfülű tanítókhöz az emberek. Hozzám is, Oroszkán, de a kollégáimhoz mindenütt. A fiatal, képzetlen tanítók valahogy az új reménység szimbólumaivá váltak. Könnyek csorogtak az emberek arcán, amikor először hozták el gyerekeiket az újra megnyíló magyar iskolába.

A kísértés azonban ekkor is rám talált, pár hét után kis híján más irányt vett az életem. Az egyik délután felkeresett egy régi barátom az utcánkból. Szlovák nemzetiségű volt, de jól beszélt magyarul, annak idején együtt játszottunk színdarabot. Leültünk, emlékeztünk azokra az időkre, amikor összeszedtük a környékről a gyerekeket, s egy vasárnap délután színpadot készítettünk. Építkezésből visszamaradt hulladék deszkákból, gerendákból raktuk össze, egészen jól sikerült. Meghívtuk a szüleinket is, jegyeket készítettünk, még belépődíjat is szedtünk. Emlékszem jól arra az előadásra, hiszen először arattam kitörő sikert. No, nem a teljesítményem miatt, inkább egy kisebbfajta baleset okán.

Valami vidám darabot tanultunk be, én egy grófot alakítottam, halálkomolyan véve a szerepet. Az egyik erősebb gesztikuláció után azt tapasztaltam, hogy a közönség hatalmas nevetéssel jutalmazza a teljesítményemet. A sikeren felbuzdulva rátettem még néhány lapáttal, s büszkén regisztráltam, hogy a vidámság még nagyobbá vált. Nagyon boldog voltam a szedett-vedett színpadon, újból megerősödött bennem a nézet, milyen csodálatos szakma is ez

a színészmesterség. Lemenvén a díszlet mögé csodálkoztam azonban, hogy anyám már várt rám, egy búbost adott a fejemre, és gyorsan megigazította a nadrágomat. Még mindig nem értettem, mi történt. Otthon mondta csak el nagy restelkedve, hogy a széles gesztikulációk közepette egyszer csak kicsúszott a szakadozott nadrágból a férfiasságom, azon szórakozott olyan jól a nép, nem a művészi teljesítményemen. Hát valahogy így kezdődött az én színészi pályafutásom, közösen ezzel az újból felbukkant barátommal, aki eljött és eldicsekedett velem, hogy apja partizán múltja miatt felvették Pozsonyba a színészképzőbe.

– Gyere te is – próbált meg rábeszélni. – Nagyon jól meglennénk ketten, idővel talán még közös színházat is szervezhetnénk. Én segítenék neked a szlovák nyelv alaposabb elsajátításában, s te is gondoskodnál az én magyar tudásom szinten tartásáról.

Meglepődtem, ebben az időszakban kevesen mertek ilyet hangosan kimondani. Csábító volt az ajánlat, nagyon megejtő, kétségtelenül. Elbizonytalanodtam, haboztam. Itt a kitörési lehetőség, a nagy álom megvalósításának esélye, ugyanakkor itt vannak ezek a tisztességes emberek is, akik annyira bíznak bennem, akik befogadtak maguk közé, akik saját és gyerekeik sorsának, jövőjének letéteményesét látják bennem. Itt ezek a csillogó szemű gyerekek, akikben sikerült felkeltenem a vágyat a tudás, a felemelkedés, a földhözköötöttségből való kiemelkedés iránt. Mit tehetek ilyenkor, hiszen egy vagyok közülük én is, a példa, az inasgyerekből lett tanító, akire felnéznek ebben a faluban, akit szinte érdemtelenül tisztelnek. Itt hagyhatom őket, csalódást okozhatok nekik – vagy nézzek távolabbra, merjek nagyobbat álmodni saját magam számára is, ragadjam meg a kínálkozó alkalmat? S ki tudja, Pozsonyban sikerül-e egyáltalán a dolog, nem kerülök-e lehetetlen helyzetbe...

A barátom mintha olvasott volna a gondolataimban, csavart egyet az ajánlaton.

– S Magyarországon nem volna kedved színészetet tanulni? – kérdezte tettetett naivitással. – Talán apám abban is tudna segíteni.

Magyarországon! Tanulni! Hét évvel a háború befejezése után, négy évvel azután, hogy az utcán pofon vágta, ha rossz helyen, rossz időben magyarul szóltam! A szívem majd kiugrott a mellkasomból. A barátom tudta, régóta tudta, hogy nagy álmom a színészet, gyerekkoromtól ha csak lehet, bekapcsolódtam minden színjátszással kapcsolatos kezdeményezésbe. A református templomtól kezdve az összes iskolámban ott voltam a gyerekszínjátszók között, az osztályfőnököm a polgáriban is észrevette ezt a hajlandóságomat. Még apámnak is szólt, próbáljon errefelé irányítani engem, de apám hallani se akart róla. Érdekes, hogy nekem azért elmondta otthon, mit mondott az osztályfőnököm, de mindjárt hozzá is tette:

– Nem azért mondtam, felejtsd el. Én tisztességes embert akarok nevelni belőled!

Nekem meg mélyen belevésődött a tudatomba ez a történet olyannyira, hogy jóval később, az ötvenes évek második felében, amikor a Faluszínház színészfelvételt hirdetett, jelentkeztem. Akkor már igazgató voltam, nagyon szerettem a pedagógusszakmát, de abban a pillanatban úgy gondoltam, képes lennék feláldozni mindezt azért, hogy professzionális színházhoz kerülhessek. Akkori elhatározásomat azonban a feleségem húzta keresztül. Nős voltam már, két kisgyerekünks is volt, s a feleségem nagy jelenetet rendezett, elvállal, mondta, ha egyedül hagyom a gyerekekkel. Így aztán visszakoyni voltam kénytelen, de színház iránti vonzalom ott maradt bennem, mélyen, kitörölhetetlenül.

A barátom ott ült előttem és várta a döntésemet. Nehezen, nagyon nehezen nyögtem csak ki a választ.

– Nem, talán mégsem. Nem tehetem, megérted, ugye?

S apám szavaira gondoltam, aki jókora pofon kíséretében véste az emlékezetembe, hogy ha már egyszer ide születünk, itt is kell megbirkóznunk a sorsunkkal valahogy.

Oroszán egy gyönyörű évet éltem át. Az emberek szinte a tenyerükön hordoztak, nemcsak az iskolában működtünk együtt, hanem a mindennapi életben is. Leírhatatlan az az eufória, ami akkor az emberekben élt. A nagykönyvekben megírt ideális közösség működhet ilyen módon. Szinte a bőrünkön keresztül szívtuk magunkba az élet minden ízét, színét. Színjátékot mutattunk be, esztrádműsort szerveztünk, a fiatalabbak táncoltak, magam a futballcsapat edzői feladatait is elláttam. Habzsoltuk az életet, a tanító ott és akkor szent ember volt, olyan nimbuszal, amely ma elképzelhetetlen.

Egy öreg néninél laktam albérletben, furcsa történet ez is, hiszen gyönyörű, új tanítólakás volt a faluban, három szobával, konyhával. Egy probléma volt csak vele: berendezés egy darab sem volt benne, nekem pedig – akkor még nőtlen lévén – nem volt bútorom. Az öreg nénihez szállásoltam be tehát, s azt kell, hogy mondjam, soha életemben olyan jókat nem aludtam, mint annak a néninek a vendégágyában. Besüppedtem a derékaljba, a tollpihébe, s reggel olyan érzésem volt, mintha a mennyországban ébredtem volna.

Jellemző erre az időszakra az is, hogy sorkosztos voltam a faluban. Ez azt jelentette, hogy mindennap máshol ebédeltem, legényemberként nemigen volt más lehetőségem. Volt ennek a helyzetnek előnye és hátránya is. Az előnye, hogy kiskirályként éltem, a hátránya pedig, hogy már a könyökömön jött ki a sok rántott csirke meg disznóhús. Amikor már szinte könyörgtem, hogy egy kis mákos tésztát is főzzenek – nem szeretem egyébként, de már óhajtottam –, megsértődtek:

– Ugyan már, tanító úr, csak nem nézetjük le magunkat olyan egyszerű étellel. Hús kell az ilyen fiatal szervezetnek, mint a magáé, nem holmi alantas éték.

Egy év után Garamszentgyörgyre helyeztek. Valakinek eszébe jutott, nem helyes ez így, egy fiatal tanító ide-oda cselleng a faluban, a szép tanítólak meg ott áll lakatlanul. Nem is bántam az áthelyezést, egy másik ok miatt sem.

Húsvét vasárnapján nagy bál volt a kultúrházban, táncoltunk, mulattunk reggelig. Hogy, hogy nem, az egyik kislánnyal valahogy többet táncoltam, mint a többiekkel. Nem volt a dolog mögött semmi egyéb szándék, csak egy kedves, ügyes lány volt, jó volt vele beszélgetni, szórakozni. Másnap, húsvét hétfőjén, persze végigballagtam a falun, megöntözni minden tanítványomat. A dolog úgy esett – isten bizony véletlen volt –, hogy ott fejeztem be a körutat, ahol ez a lány lakott. A család valamilyen jelet vélhetett ebben, marasztaltak – s ott maradtam náluk estelig. Átmentem még hozzájuk egyszer-kétszer, amikor unatkoztam, a lány apjával jól el lehetett beszélgetni, értelmes ember volt. Egyszer csak azt vettem észre, más szemmel néznek rám, úgy veszik, mintha egy kicsit már hozzájuk tartoznék, mintha komolyabb szándékok fűtenének a kislányt illetően. Számukra ez nagy dolog lett volna, a tanító úr érdeklődik a lányuk iránt – nekem viszont az ilyesmi meg sem fordult a fejemben. Jól jött tehát az áthelyezés, magam is úgy gondoltam, mindenkinek jobb lesz, ha most én elmegyek innen.

Szentgyörgyben sűrűsödni kezdett körülöttem az élet. Nagyobb iskola volt, jobban odafigyeltek arra, ami benne és körülötte történt. Már nemcsak igazgató-tanító voltam egy személyben, mint Oroszán, de valódi igazgató, beosztott tanítókkal. Én voltam a járás legfiatalabb igazgatója, 23 évesen. Eszem ágában sem volt persze, hogy igazgatónak menjek a faluba. Egy értelmes igazgató működött ott előttem, nem is tette rosszul a dolgát, csak a tanév végén valaki feljelentette valami miatt. Így ment ez akkoriban, azt mondták neki, hogy amíg kivizsgálják az ügyét, áthelyezik és felfüggesztik az igazgatói posztról. Engem meg kineveztek megbízott igazgatónak. Soha nem találkoztam vele azután, rajtam meg rajtam száradt az igazgatóság.

Hatalmas energiákat éreztem magamban, itt is belevetettem magam a munkába – kultúrába, sportba, társadalmi életbe. Szegény munkásivadékként úgy gondoltam, most végre megvalósíthatom önmagamot. Az emberek partnerek voltak mindebben, pezsgett az élet itt is.

Itt már nem unatkoztam esténként. Azért sem, mert időközben megnősültem, meg azért sem, mert mindenféle papírmunkát, kimutatásokat, jelentéseket kellett írnom unos-untalan. Nem zúgolódtam miatta, úgy gondoltam, ha kérik, bizonyára fontos dolog, szükséges az állam jó működéséhez. Az igazság az, hogy az ilyen feladatok némileg azt a képzetet is keltették bennem, hogy fontos ember vagyok. Mégiscsak jobb társadalom ez, ahol a vezetőknek fontos, mit gondol a történelekről egy egyszerű hentesmester fia, aki ráadásul nem is párttag, gondoltam. Bele is írtam gyakran a jelentésekbe az elképzeléseimet. Egyetlen alkalommal sem érkezett rá válasz: se pozitív, se negatív. Egy idő után gyanút fogtam, kezdtem lerövidíteni a jelentéseket. Nem érkezett reakció azokra sem.

1953-ban, pár hónappal Sztálin után meghalt Gottwald. Minden községben szimbolikus temetést rendeztek neki, nálunk is. Engem kértek fel, hogy mondjam el a gyászbeszédet. El is vállaltam. Emlékszem, nagyon igyekeztem kivágni a rezet. Olyanokat mondtam, neki köszönhetjük, hogy megszűnt a kitelepítés meg a lakosságcsere, hogy újra magyarul beszélhetünk. Megpróbáltam úgy hatni, ahogy egy temetésen illik: érzelmős képet festettem az élet kegyetlenségeiről, ahogy a fiútól elszakítja az apát, a kislánytól az udvarlót. Nagy hatása volt, meg is könnyezték, szípoztak a zsebkendőbe az asszonyok.

Másnap azonban megjelent nálunk a körzeti csendőr. Azt mondja, be vagyok idézve a járásra, a pártbürróra.

– Én? – csodálkoztam. – Mi a csudát akarhatnak?

Úgy gondoltam, a rendezvény mindenkinek tetszett, nagy baj nem lehet vele.

Mégis lett. Valaki ugyanis arról informálta a pártbizottságot, hogy én a szlovák áttelepültek ellen beszéltem. Mondtam nekik, hogy nem is beszéltem az áttelepültekről, de ők csak fújták a magukét.

– Elvtárs – mondták, holott nem is voltam párttag –, ezt így nem lehet, ilyeneket nem szabad mondani, hová gondolsz!

Én meg hiába hajtogattam, hogy semmi rosszat nem akartam csinálni, oda se figyeltek arra, amit mondok. Egyszer csak eszembe jutott, hogy le van írva a szövegem, gondoltam, felolvasom én azt szó szerint. Mondom nekik, behoznám a szöveget, aztán elmondanám itt is ugyanúgy, mint akkor. Összenéztek.

– Na jó – mondta egyikük –, elmehetsz érte, de most azonnal, és egy elvtárs is veled megy, nehogy csaljál nekünk.

Én őket magáztam, ők engem csak tegeztek, de bántam is én akkor, hiszen mindenfélét lehetett hallani, emberek tűntek el, másokat meg lecsuktak, senki nem tudta, miért. Egyszóval benne volt a levegőben, hogy legyen óvatos az ember.

Elvittek hát autóval haza, behoztuk a papírt, az orruk alá dugtam, hogy nincs benne olyasmi, amiről beszélnek. Erre a járási titkár hatalmas hangján rámbödült:

– Elvtárs, te félre akarsz vezetni minket? Te azt hiszed, hogy nekünk nincsenek pontos információink?

Azután mondatról mondatra belekötöttek a szövegembe, a végén még örülhettem, hogy büntetés nélkül megúsztam a dolgot.

Hogy, hogy nem, egyre több konfliktusom lett a pártbizottsággal. Pedig nem provokáltam őket, semmi különös nem tettem, csak a dolgomat végeztem. Az egyik járási pedagógiai konferencián a központi küldött arról beszélt, meg kell hosszabbítani a kötelező iskolalátogatást 18 éves korig, a szocializmusban mindenkinek érettségit kell szereznie. Történt mindez nem egész 10 évvel a második világháború befejezése után, amikor a statisztikák arról szóltak, hogy a diákok 40 százaléka el sem jut el a kilencedik osztályig, lemorzsolódik közben. Aki pedig eljut a végéig, 15 éves diákként záróvizsgát kell tennie, s tapasztalatból tudtam, mennyire formális az. Erről a gyakorlatról szóltam kritikusan, arról, hogy statisztikai elvárások szerint kellett eljárunk, a munkánk fokmérője az volt, hogy mit szólnak majd számszerű kimutatásainkhoz a járáson. Központi normatívák határozták meg előre, milyen eredményeket kell elérnünk, s jaj volt annak az igazgatónak, aki az előírányozottól rosszabb eredményt produkált. A diákok nagy része tudott erről, fütyültek is a tanulásra, tudták, hogy úgylis átengedjük őket. Ezt a gyakorlatot is kifogásoltam azon a konferencián, de az érvek nem hatottak. Másnap megint a járási ideológiai titkár előtt találtam magam.

– Elvtárs, milyen tévhiteket hirdetsz már megint? Hogy hangoztathat egy igazgató a párt ideológiájától eltérő véleményeket?

És zúgott rám újból a szentencia, húsz percig meg sem szólalhattam. A titkár a végén fel-emelte a csontos ujját.

– Utoljára. Utoljára néztük ezt el neked, elvtárs.

Két hét múlva megint ott álltam előttük. Folklorédélután szerveztünk, a tánccsoportunk

Garam menti lakodalmast tanult be. Volt egy író barátom, Béla, a szomszéd községben tanított, őt kértem meg, írja már nekem egy jó szöveget bevezetőül. Meg is tette, én pedig népviseletben elmondtam a februári győzelem tiszteletére. Úgy kezdődött, hogy „Garamszentgyörgyöt ősidők óta becsületes nép lakja. Talpig emberek, magyarok.”

Másnap már kora reggel ott volt az idézés.

– Mit akarhatnak ezek? – kérdeztem a tantestületben tettettet vidámsággal.

– Az ünnepséggel lehet valami baj – válaszolta a feleségem, akinek mindig jó megérzései voltak.

– Ugyan, ne marhászkodj – mondtam neki. – Folklor volt, színtiszta folklor.

Már azzal is lehet baj?

Tanultam a Gottwald halála utáni hercehurcából, vittem magammal az írott szöveget. Sokáig hagytak várakozni a folyosón, s amikor behívtak, láttam, itt sem egy derűs csevegés vár rám. A főtitkár visszafogottan kezdte.

– Tulajdonképpen meg lehetne köszönni ezt a műsort, szép részei is voltak, rendben is lenne a dolog, ha nem lett volna ott egy hatalmas melléfogás.

– Melléfogás, micsoda? – értetlenkedtem.

– Hívó ember vagy te, elvtárs? – kérdezte fenyegetően.

– Hát nem nagyon – válaszoltam az igazságnak megfelelően, bár egynémely barátom már kiköcsöztött, hogy ilyenkor a világnézetem kiegyensúlyozott, megfelel a párt szervei elvárásainak tartalmú válasz is használható.

– Akkor a szentek hogy jönnek ide?

– Milyen szentek? – kérdeztem döbbenet.

– GaramSZENTgyörgy – mondta tagoltan, kihangsúlyozva a szó közepét.

Meglepődtem.

– Az a falu neve – mondtam.

– Csak volt, elvtárs, csak volt!

Akkor már úgy üvöltött, hogy a képek a szó szoros értelmében remegtek a falon.

– Te nem ismered a párt új irányelveit? Te nem olvasod a párt körleveleit? Garamgyörgy, megértetted, Garamgyörgy! Ne kerülj még egyszer a szemem elé!

Nem tudtam, de nem is tudhattam, hogy két hónappal előtte egy körlevélben felsorolták a járás községeinek nevét, s abban a község csak Garamgyörgyként szerepelt. A község tanácselnöke el se olvasta a körlevelet, a járási ember pedig, aki utasításra megírta, a biztonság kedvéért nem szólt senkinek. A szentgyörgyieknek főleg nem, nehogy valaki megpofozza érte. Így lett a falunak két neve. Írva Garamgyörgy, de szóbeli használatban mindenkinek csak Garamszentgyörgy maradt.

A színjátszás persze itt is megkísértett. Eljöttek utánam a Csemadok helyi vezetői, hogy szeretnének egy színdarabot betanulni. Szövegkönyv, emberek, szereposztás, minden meg lenne, csak hiányzik, aki irányítaná az egészet. Hallották, hogy Oroszán ilyesmivel is foglalkoztam, gondolták, megkérnek, segíthetnék.

Kérdeztem, milyen darabról lenne szó.

– A hat szerelmesről – válaszolták.

Csóváltam a fejem, nem ismertem.

– Honnan szereztétek? – kérdeztem.

– A járási Csemadok-titkárságon kaptuk – volt a válasz. – Szovjet szerzőtől való, állítólag az ideológiai titkár kedvenc darabja.

– Komoly érvek – dünnyögtem.

– Van még egy okunk, hogy ezt játsszuk – mondták. – Pont annyi szereplőnk van, amennyi ehhez a darabhoz kell. A faluban régóta nem játszottunk színdarabot, annak ellenére, hogy a háború előtt ez nagy divat volt. Negyvenötben azonban kitelepítették a tanítót, aki az egésznek a lelke volt, utána évekig nem történt semmi. Nem könnyű újrakezdeni, de most éppen annyi szereplőt sikerült összeszednünk, amennyi ehhez a darabhoz szükséges.

– No, nem bánom – adtam be a derekam. – Hozzátok el a szövegkönyvet, aztán majd meglátjuk.

El is hozták. A darab arról szólt, hogy egy vörös brigádzászlóba volt szerelmes a hat ember. Próbáltam lebeszélni őket róla, de nem lehetett, akkorra már a szöveget is megtanulták.

– Na jó – mondtam –, de a nevemet nem tesszük föl a plakátra, tudjátok, először csinálók ilyesmit, nem lehet tudni, hogy sikerül.

A feleségemnek alig mertem bevallani otthon, mibe mentem újból bele. Hozzáírtam aztán a szerepekhez, egy-két vadabb dolgot kihúztam belőle, próbáltam groteszkre venni a játékot, még egy-két régebbi slágert is beletűztem. Mai szóhasználatból élve abszurd darab született, s mit tesz Isten, sikere lett.

Így esett, hogy vörös zászlós darabbal debütáltam Szentgyörgyben. A csoport később híres lett, igaz, évekig mást nem engedtem nekik játszani, mint magyar klasszikusokat. Egy évben az összes szlovák csoportot leköröztük, járási elsők lettünk, ott volt a vándorzászló egy évig a faluban.

Persze, nemcsak szép dolgok történtek velünk azokban az években. Az ideológiai nyomás egyre erősebbé vált. Átszötte az élet minden területét, de a legtapinthatóbb részévé mégiscsak a szövetkezetesítés vált.

A járásiak igyekeztek kihasználni, hogy közkedvelt ember voltam a faluban. Különféle akciócsoportokat szerveztek, amelyek arra voltak hivatottak, hogy az embereket rábeszéljék a téessze való belépésre. Igyekeztem kihúzni magam ebből a folyamatból, de nem jártam sikerrel. A járásiak hetente jártak a nyakamra, állandóan molesztáltak engem is, miért nem halad a folyamat az általuk elképzelt tempóban. Az emberek véleménye nem igazán érdekelte őket, a fenti parancs volt a meghatározó.

Ilyen összefüggésben tehát nem jó emlékeim vannak ebből az időből. Emlékszem egy nagybajuszú öreg bácsira, Csető Lajosra. Amikor bementem hozzá és beszélgetni kezdtünk, nagyon kedves volt. Amikor azonban kiejtettem a számon a szövetkezet szót, minden megfagyott körülöttünk. Máig emlékszem a tekintetére és a vádoló szavára:

– Tanító úr, már maga is?

A kérdés persze nem úgy állt, hogy meg tudunk-e győzni bárkit is, mert egy ponton túl meggyőzésről már nem volt szó. Parancsra meg kellett csinálni és kész: a probléma tehát a módszerben volt. Én magam ugyan elvileg helyeseltam a nagyobb gazdaságok létrehozatalát, s az emberek egy része hajlott is arra, hogy megértse ennek gazdaságossági előnyeit. De semmi nem működhet az emberek akarata ellenére. Az erőszak pedig csak ellenállást váltott ki.

Ezen a téren nem voltam sikeres, nem is akartam az lenni. Megint csak ott lebegett a fejünk fölött az iszonytató kettősség: amikor magyarként végre szabadabban lélegezhettünk, szerveződhettünk, dolgozhattunk, amikor jelentős energiák szabadultak fel bennünk a háború nehézségei és az azt követő három év iszonytató kitelepítései, megaláztatásai után, akkor omlott ránk egy másik oldalról lebénító közeg, az ideológiai rácsrendszer. Ez utóbbiból próbáltam kimaradni, alkatilag iszonyodtam ugyanis minden természetellenességtől, minden erőszaktól, de nem igazán lehetett. S ha már nem lehetett, megkíséreltem legalább normálisan beszélni az emberekkel.

A feleségemmel komoly vitáink is voltak ezekben az időkben. Ő baloldaliabb családból származott, Komárom mellől, jobban helyeselte a dolgot. Emlékszem, sokszor mondogatta nekem:

– Iskolaigazgató vagy, tudnod kell, hogy egy rendszer csak akkor működik, ha egy irányban mozdul minden eleme. S ha meg kell valamit tenni, ha nincs más lehetőség, mint teljesíteni, amit elvárnak, akkor fölösleges rúgkapálni ellene. Nézz a térképre, a világ egyhatodán ezt így csinálják, s ez a módszer mégiscsak igazságosabb, mint a háború előtti nagybirtokrendszer volt.

Az érvei egy részét elismertem, de éreztem az egész folyamatban az idegenszerűséget, az erőszakot. Az erőltetett tempó feszültséget szült, néhány évre megmérgezte a légkört a faluban. Amit akkor tettem és főleg, ahogy tettem, ma is vállalhatom. Igyekeztem normális nyelven beszélni az emberekkel, s ha nem tudtunk szót érteni, megfordultam és elmentem. Odáig soha nem fajult a dolog, hogy akár szóval bántottak vagy leköptek volna. Tisztelni azért tiszteltük egymást.

Volt még egy érdekes hatás, ami abban az időszakban ért. Szentgyörgy református többségű község volt, egy nagyon elismert lelkész állt a közösség élén, messze földön híres szónok, Tömösközynek hívták. Kölcsönösen tiszteltük egymást, s azokban az években, amikor az ateizmus dühöngött, én felkértem őt, legyen a szülői munkaközösség elnöke. Ilyesmire a széles környéken nem volt példa, de mivel három gyereke járt hozzánk, s mindenki által elismert ember volt, támaszt láttam benne. Nem is csalódtam, sokat segített, jól megértettük egymást.

A járásiak persze minden adandó alkalommal megjegyezték, mikor váltatom már le őt. A tanfelügyelő is mindig, ha meglátott, hangos szóval kérdezte, miféle dolog ez, klerikális reakciót melengetni a keblünkön. Három évig tudtam ellenállni, akkor feladatul adták az iskolai pártbizottságnak, hogy le kell őt váltani. Meg is tették – engem pedig kis idő múlva beléptettek a pártba.

Alig pár hónappal Szentgyörgybe kerülésem után meglátogatott a helyi kommunista pártelnök, Szabó András bácsi. Egyszerű falusi ember volt, téesz-tag.

– Képzeld el, igazgató úr, minket mindig csak piszkálnak a járáson amiatt, hogy nem írunk jegyzőkönyvet a gyűléseinkről. Nekünk ez nem hiányzik, de hát a fenti uraknak... Egyszerű emberek vagyunk, nincs közöttünk, aki ilyesmivel foglalkozna.

Igazgató úr, megkérném szépen, nem jönne el a gyűlésünkre és nem írná meg helyettünk? Nagyon segítene rajtunk, befognánk a szájukat azoknak a járásiaknak.

Elmentem, meghallgattam őket, meg is írtam a jegyzőkönyvet. Egy hét múlva András bácsi ragyogó arccal állított be:

– Képzeld, igazgató úr, megdicsértek a járáson. Azt mondták, a mi jegyzőkönyvünk a legjobb!

Láttam rajta, hogy komolyan örül a sikernek, így hát rendszeresítettük a dolgot. Eljárogattam hozzájuk, beültem a gyűléseikre, a legtöbbször valami munkát is vittem magammal, dolgozatokat javítottam vagy ilyesmit. Egy-két dolgot lejegyeztettem, aztán megírtam belőle a jegyzőkönyvet. Így ment ez talán másfél évig, amikor egyszer kijött az egyik gyűlésükre egy járási elvtárs és mintaszerű vitát szervezett valamiről. A végén persze szavazni kellett a kialakított javaslatról, mindenki támogatta természetesen, mindenki felemelte a kezét, csak én nem. A járási ember észrevette a dolgot.

– Az elvtárs nem ért egyet velünk? – nézett rám szúrós szemmel.

– Dehogynem – kelt védelmemre gyorsan András bácsi. – Csak hát ő nem szavazhat.

– Hogyhogy nem szavazhat? – emelte meg a hangját a járási küldött.

– Hát úgy, hogy ő nem párttag.

– Micsoda? – ütközött meg a küldött. – Hogyhogy nem párttag?

Vörös volt, mint a pulyka, azt hittem, mindjárt megüti a guta. Elővette azonnal az elnököt, hogy lehet az, hogy a vezetőségi gyűlésen jelen van egy pártonkívüli is.

– Persze, hogy jelen van – védekezett jószándékúlag András bácsi. – Különben hogy írná meg a jegyzőkönyvet?

Azt hittem ebben a pillanatban a járási ember tényleg felrobban a dühtől.

– Micsoda, ő írja a jegyzőkönyvet? Egy pártonkívüli?

Akkorát csapott az asztalra, hogy a szegény vezetőség testületileg belerendült.

– Hát közülünk egy se alkalmas rá – mondogatták többen. – Így megy ez már több, mint egy éve és semmi probléma nincs vele.

– Kifelé! – tajtékzott a járási elvtárs. – Mars kifelé, többet meg ne lássam magát gyűlésen!

Igen ám, csak hogy erre már András bácsi is felemelte a hangját.

– Na de akkor ki fogja írni a jegyzőkönyvet? Mert hogy én nem, az hétszentség! – vágott ő is az asztalra.

A járási ember megszakította a gyűlést, nagy ügy kerekedett a dologból. Az egész elnökséget becsitálták a járásra, egyenként kihallgatták őket, letolták a sárga földig, hová lett az éberségük, hogy egy idegent maguk közé engedtek.

Engem is megfeddtek vastagon, hogy ha már nekik nem, legalább nekem, az értelmiségivé lett munkáskádernek lehetett volna annyi eszem, hogy ezekben a zavaros időkben, amikor minden utcasarkon osztályellenség leselkedik, és ott tesz keresztbe a mi forradalmunknak, ahol csak lehet, legalább én nem veszek részt egy ilyen összeesküvésben. Emlékszem, ez a szó talán véletlenül szaladt ki valamelyikük száján, s ők jobban megijedtek tőle, mint én magam. Tudták, ha a nagy kő egyszer elszáll, nem lehet tudni, kit talál el. Mindannyian talán a perekre gondoltak, amelyek nemrég zajlottak ebben az országban is, s azt is hajtogatták, mi lesz, ha a felettes szerveik is megtudják a dolgot. Egyikük próbálta volna mentegetni az ügyet, de a járási pártfőtitkár lehurrogtá

– Elvtárs, te még annyit sem tudsz, hogy ha valamit tízen tudnak, az olyan, mintha mindenki tudná? – tárta szét a kezét.

– Mármost hogy mi az, amit mindenki tud? – kérdezett vissza a valószínűleg nehezkesebb felfogású elvtárs.

– Hát azt, hogy az igazgató pártonkívüliként ott kémkedett az elnökség minden ülésén!

– Az a baj, hogy ott volt, vagy az a baj, hogy pártonkívüli? – szerencsétlenkedett tovább a nehezkés elvtárs.

Erre olyasmi történt, amire senki nem számított. A járási pártfőtitkár odaugrott a kekeckedő elvtársához – egyébként tisztességes magyar asztalosember volt –, és homlokra csókolta.

– Ez az, ez a megoldás, elvtárs! – lelkesedett. – Hozzatok gyorsan egy jelentkezési ívet!

S mire a járási elnökség tagjai megértették volna, mi történik, cinkosan azt mondta:

– Majd az évet úgy írjuk, hogy ne lehessen pontosan elolvasni. Közöttünk a helyed, megértetted?

Addig nem engedtek el, amíg ki nem töltöttem a felvételi kérelmet a kommunista pártba.

Soha semmilyen pártfunkcióm nem volt. Sima párttag lettem, az ő értelmezésük szerinti politikai munka nem érdekelt. Annál jobban a valódi közösségi élet, főleg a kultúra. Egyre aktívabb lettem a Csemadokban, a kulturális szervezetben. Elannyira, hogy országos szinten is felfigyeltek rám, s 1957-ben kerületi kulturális titkárnak javasoltak. Bele is egyeztem, úgy gondoltam, egy újabb kihívás ez, magasabb szinten foglalkozhatok azzal, ami a leginkább érdekelt. Hittem abban, amit csinállok, hittem az addig meg nem valósított terveimben is. Kerestem a helyem a világban, kerestem az újabb önmegvalósítási lehetőségeket. Kutattam energiáim felhasználásának legértelmesebb módjait, kerestem az utakat, hogyan tudok hasznos tagja lenni ennek a sorstól megpróbált kisebbségi közösségnek.

Nyitrán volt akkor a kerületi székhely, s a javaslat annyira konkrét volt, hogy a szombati konferenciára már minden elő volt készítve, beleértve a jelöléssel kapcsolatos pártjövahagyást is. Mindennek az akkori rítusoknak megfelelően kellett megvalósulnia: a társadalmi szervezetek funkcionáriusait akkor nem a konferencia választotta, hanem a pártközpont, a küldöttek csak rábólinthattak a párt által jóváhagyott jelöltre. Én akkor már a kulturális szövetség, a Csemadok központi elnökségének tagja voltam – az is maradtam egészen 1970-ig, amíg ki nem zártak a szövetségből. Előtte többször is kijöttek hozzám a központból, hosszan elbeszélgettünk arról, mit s hogyan kellene tenni, érdekelte őket a véleményem, teszteltek engem. Első hallásra akkor sem akartam kötélnek állni, hiszen ott volt az iskola, amit nagyon szerettem, ahol úgy éreztem, megtaláltam magamat, de a lelkem mélyén mégiscsak csábított az új, a kipróbálatlan út lehetősége is. Hosszabb gondolkodás után mégiscsak igent mondtam a felkérésre, ám mi történt: megtudta a falu. Felmentek Pozsonyba, olyan protestálásba kezdtek, hogy bejiedtek a központi vezetők. Azonnal le is futottak hozzánk két hatszázhármassal megbeszélni, hogyan tovább. A falusiak hozzám is eljöttek, kérdezték, mivel bántottak meg, mi az oka, hogy el akarok menni. Házat építenek, ígérték, új bútort is vesznek, csak mondjam meg, mit szeretnék, ők nem engednek el.

Aznap este is összejöttek sokan, hosszan beszélgettünk, mondta mindenki a magáét. Hajnali háromkor végül is felállt a pozsonyi központi titkár és azt mondta:

– Ezt még folytathatnánk így reggelig, de semmi értelme. Mondja meg a Sanyi, mit akar, jönni vagy maradni.

Szép kis helyzet állt elő. Legalább háromszáz falusi szeme meredt rám kérdőn. Felálltam és azt mondtam:

– Ha így áll a dolog, nem tehetek mást, maradok.

Úgy is lett, bár másnap a gyűlés előtt többen előre gratuláltak a megválasztásomhoz, mert a dokumentumokban ott szerepelt a nevem. Annyira meglepő volt, ami történt, hogy nem is volt más jelölt előkészítve, a pártközponttal való egyeztetés nélkül pedig senki nem mert bárkit is jelölni. Így történt, hogy a szakelőadót bízták meg ideiglenesen a titkári teendők ellátásával az elkövetkezendő konferenciáig, s ma tényleg úgy gondolom, az egész életem másként alakult volna, ha akkor elmegegyek titkárnak. Az a döntés ott és akkor messze túlmutatott önmagán.

Új helyemen, Csatán is legalább annyi időt és energiát áldoztam a közösségi munkára, mint előtte Szentgyörgyön. A szentgyörgyi lét még megoszlott a kultúra és a közelet között, Csatán már inkább koncentrálhattam a kultúrára. Itt másak voltak az emberek is, pedig alig kéttucat kilométerre van egymástól a két község. Csata vasúti csomópont volt, érződött az embereken a közeli cukorgyár hatása, ahol sokan dolgoztak közülük. Polgárosodottabb társadalom várt ott, míg a szentgyörgyiekben épp az egyszerűséget, a puritánságot, a nyitottságot szerettem.

Nem volt könnyű eljőnnöm Szentgyörgyről sem. Ám meghalt az apósom, s a család úgy kívánta, hogy a feleségemmel menjünk haza, a családi házba. Először tehát Heténybe helyeztek, Komárom mellé, ezt a szentgyörgyiek még úgy-ahogy megértették. Tartottunk egy búcsúestet az eljövétel előtt, sokan részt vettek rajta, szép este volt. A református pap mondta a búcsúztatót, s olyan szépen énekeltek nekem, hogy olyat azóta sem hallottam. Másnap jött a bútorszállító, akkor még többen jöttek el. Ám megleptek: nem segíteni jöttek, sztrájkolni. Ott lábatlankodtak az autó körül, egyértelmű volt, hogy lassítani akarják a rakodást. Olyan megjegyzéseket tettek, hogy még segítsünk is neki elmenni innen? Azután, amikor a bútorszállító elindult, kikísértek egészen a falu határáig. Eljöttek utánunk egészen a Garam-hídig, jó másfél kilométeres szakaszon. Ment a kocsí lassan, előtte-utána a tömeg, mint temetésen vagy

esküvőn szokás – és mindenki sírt, én is. A bútorszállítók azt kérdezték tőlem, mi történik itt, mert ők ilyet még nem éltek meg.

– Ilyet még én sem – válaszoltam nekik.

Szentgyörgyből tehát átmenetileg Heténybe kerültem, onnan származott a feleségem. Ő ott kapott állást, én meg Marcelházára jártam ki, igazgatóhelyettes voltam. A hetényi hazamene-
telünk azonban nem sikerült: a feleségem testvérei közül néhányan megjegyzéseket tettek, miért mi mentünk vissza a szülői házba, s én az ilyesmire nagyon érzékeny vagyok. Egyszer aztán azt mondtam, elég, ezt én nem fogom tovább hallgatni, megyünk valahová máshová.

A szentgyörgyiek persze megtudták, mi történt, eljöttek utánam, mennék vissza hozzájuk. A lelkem mélyén bele is egyeztem volna, azt mondtam nekik, ha ők elintézik, ám legyen, de én semmilyen lépést ebben az ügyben nem teszek. Utána is jártak a dolognak, ám én időközben megtudtam, hogy egy fiatal utódom került Szentgyörgyre, épp hogy csak berendezkedett ott. Nem szerettem volna, ha bárki úgy értelmezi a történéseket, hogy ki akarom túrni őt, azért más megoldást kértem. A csatai igazgatónak volt valamilyen tisztázatlan ügye akkoriban, le is váltották miatta. Megkérdezték, elvállalnám-e azt az iskolát. Szép, nagy iskola volt, azt vála-
szoltam, miért ne.

Beleveztettem magam a munkába ott is. Táncsoportot alapítottunk, bár igaz, nem tudta hozni a szentgyörgyi csoport szintjét. A színjátszás viszont ott futott föl jobban, s ott is sikerült néhány nagyon jó szavaltót kinevelnem. Az iskola új volt, magyar, harminc tanerős, ötszáz gyerek járt ide. Tehetséges gyerekek voltak, öröm volt velük dolgozni. A szülők itt is rend-
szeresen bejártak az iskolába, gyorsan megismerkedtem velük, nagyon jó együttműködés alakult ki közöttünk.

Volt a faluban egy kis szlovák iskola is, két tanerős, akkor még külön épületben, azokat később szintén behozták a mi épületünkbe. Abban az időben egyébként gyakori volt, hogy összevonták a magyar és a szlovák iskolákat. Sok helyütt ezt úgy értelmezték, mint a magyar iskolák felszámolására irányuló első lépést – volt is benne egy adag igazság. Itt azonban a magyar volt a nagyobb iskola, én lettem tehát a szlovák iskola igazgatója is. Szerencsétlen-
ségemre, ugyanis némiképp talán ez is közrejátszott későbbi meghurcoltatásomban.

Ami az iskola belső viszonyait illeti, Csátán egy táborokra szakadt tantestületbe kerültem. Az elődömet, az iskola volt igazgatóját – úgy mondták – politikai ügyek miatt váltották le. Eltá-
volították egy füst alatt a helyettesét is, hogy példát statuáljanak. Valamit állítólag kifogásol-
tak a választások alkalmával. A párt bizonyos jelöltjeit komoly kritikával illették, s akkoriban ez halálos bűnnek számított. A kollégák közül is néhányan, a funkcióra áhítozók még rátettek nekik egy lapáttal, remélve, hátha közülük jut majd valaki az igazgatói székbe. Csak hát többen voltak az önjelöltek, s kis idő múlva ők is egymás ellen fordultak. Ez már a járásiak-
nak is feltűnt, s rájöttek, a két leváltott eltávolításában az önös érdekek és a rosszakarat talán jelentősebb szerepet játszott, mint a vélt vagy valós hibák. Úgy döntöttek tehát, hogy inkább kívülről hoznak igazgatót, mintsem kitegyék a tantestületet a belső harcok következmé-
nyeinek. Így kerültem oda, eléggé szétzilált állapotok közé, de aztán csak szót értettem velük, s az az igazság, hogy a végén egészen jó csapatná váltunk.

A legértékesebb terület itt is a kulturális tevékenység volt. Nem túlzok, ha azt mondom, több területen országos hírnévre tettünk szert. Ez már nem a kultúra sokrétűségében való helykere-
sés, tájékozódás ideje, inkább az emancipált felnőttkor felé való haladás időszaka volt: a rendezvények céljait is sokkal mélyebben tudatosítottuk, mint Szentgyörgyben. Már nem csupán megtartani akartuk a ránk hagyományozott kultúrát, hanem újrateremtteni, bővíteni is azt. A szlovákiai magyar nemzetrészt jövőbeli lehetőségeiről kezdtünk el gondolkodni. Ezek-
ben az években sokszor feltettem magamnak a kérdést: milyen lehet a mi esélyünk a túlélésre,

a megmaradásra itt, Európa közepén? Csak egy nemzetnek lehet történelme, kultúrája, vagy egy néptöredéknek is? Csak egy nemzetnek lehetnek ambíciói, vagy egy önbecsülését el nem vesztett kisebbségnek is? Egy népcsoport, amely történelmét az impériumváltás óta együtt éli meg azzal a néppel, ahová csatolták őt, még nem okvetlenül kell, hogy feladja magát. Attól, hogy kisebbségi helyzetbe került, még lehetnek álmái, céljai, elképzelései a saját jövőjét illetően is. S joga is kell, hogy legyen nyelvi, kulturális fennmaradásának biztosítására. Míg megvalósítható tervekkel rendelkezik, addig esélye van a megmaradásra, sőt szerencsés körülmények között a fejlődésre is. Persze, meg is kell küzdenie mindezt, hiszen a történelem semmit nem ad ingyen.

A hatvanas évek azonban közösségünk életében a nagy törést hozták el. Ez az időszak a magyar szellemi szférától való eltávolodást és a csehszlovák valóság felé fordulást jelentette számunkra. Amíg az addigi generációk egyértelműen magyar fejjel, magyar koordinátákban gondolkodtak, a hatvanas évek második felében ez megváltozott: magyar fejjel bár, de csehszlovák relációkban kezdtük keresni népcsoportunk lehetőségeit. A szocialista tábor viszonyai, a két szomszédos ország közötti elszigeteltség és a mindkét oldalon bekövetkezett generációváltás okozhatta, hogy gondolkodásunk súlypontjai átrendeződtek. Ötvenhatot csak másodlagos információk alapján éltük meg, s bár sokan szimpatizáltak közülünk a magyarországi történésekkel, a szétlőtt Budapest látványa többekben felvetette a kérdést is: megérte? Akkor még egyébként is hiányosak voltak az információink, alig ismertük a valódi történeteket, a szocialista propaganda, amely e téren is ránk zúdult, eléggé deformálta a hozzánk eljutott híreket. Nem tudtunk, nem tudhattunk az odaát börtönben ülők és a kivégzettek nagy számáról sem. Sejtettük csupán, de nem éltük át a magyar társadalmat feszítő problémákat, így teljességgel meg sem érthettük azokat. Mert bár igaz, hogy hasonló gondokkal szembesültünk mi is ideát, de mégis más viszonyok között, más relációkban. Egyre kevésbé értettük az ottani valóságot, egyre inkább eltávolodtunk az ő világuktól.

Ez a folyamat persze kölcsönös volt. A hatvanas években váltunk számunkra magyarul jól beszélő csehszlovákokká, akkor, amikor maguk is – jobb híján – gulyáskommunista önmagukba fordultak. Sokan közülük akkor kezdtek egyfajta tartalmatlan hedonizmus felé el sodródni – ebbe az irányba szorította őket a politika, az értékek nélküli, hamis konszolidáció délibábja –, akkor alakult ki a mindennel elégedetlen, nagyzó, önző, gátlástalanul törtető réteg is. Az egész magyar társadalom deformálódott ettől, az értéktelenség kiszolgáltatottabbá, manipulálhatóbbá tette mindnyájukat.

Mi pedig mit tehettünk? Kiszolgáltatottként a kerítésen túlra szorultak? Megpróbáltuk újrafogalmazni magunkat a megváltozott helyzetben – bár az igazság az, hogy mi is csak foltozgatni tudtuk identitászavarainkat. Számunkra, akik az akkori a közélet új nemzedékének számítottunk, persze világos maradt, hogy a magyar kulturális glóbusz részei vagyunk, még akkor is, ha eme elv gyakorlati megvalósításával gondjaink adódtak. Küzdöttünk akkor is, ha nap mint nap meg kellett tapasztalnunk az ellenérdekelt erők visszahúzó hatásait is. De nem adtuk fel, tudtuk, hogy ez az alap, nyelvi, kulturális létünk a pillér, amely megtart bennünket. S azt is tudtuk, mindegyre csak akkor számíthatunk, ha naponta teszünk érte, karban tartjuk kondícióit, receptorait.

Ezt persze akkor, az ötvenes évek tobzódásai után nem lehetett így kimondani. Nem is mondtuk, csak bizalmas körben olykor-olykor. Szocialista mez feszült rajtunk is. A dolgunkat azonban ebben a szellemben tettük, s ma már ismeretlen fokú elhivatottság munkált bennünk. Nem volt ez persze veszteségek nélküli időszak, ellenkezőleg, komoly repedések keletkeztek ekkor sok ember öntudatán, amelyek később önfeladási, kollaborációs szakadékokká mélyültek. Mi azonban konok nekifeszüléssel dolgoztunk tovább. A kultúrába kapaszkodtunk elsősorban, abba még lehetett.

Jóformán nem volt csehszlovákiai magyar költő vagy író, aki meg ne fordult volna nálunk. Magyarországról is hívtunk vendégeket, ám a látogatásaik elé a hivatalos szervek gyakran gördítettek akadályokat. A járáson kellett ugyanis jóváhagyatnunk minden ilyen rendezvényt, s ott mindig találtak kellő okot, hogy hetekig foglalkoztassanak bennünket mindenféle jóváhagyási procedúrákkal. A kifárasztás módszerét alkalmazták velünk szemben, különböző trükköket vetettek be, hogy csökkentsék munkánk határfokát – nem igazán nagy sikerrel. Az viszont tény, hogy sok energiát elvontak tőlünk ezáltal, amit értelmesebb dolgokra fordíthattunk volna. Persze, mindennek van színe és fonákja: a hatvanas évek felemás viszonyai megtanítottak bennünket arra is, hogy néha a cél érdekében kockáztatni is merjünk. Ez irányú fejlődésünk bizonyítéka, hogy feketén, félhivatalosan is megfordult nálunk jó pár fontos, értékes, a rendszer által tiltottnak kikiáltott ember.

A kultúrház egy juhakolból átalakított terem volt. Máshová ugyanis nem fértünk volna be, mert az emberek tömegesen jártak rendezvényeinkre. Magyarországon akkor indult egy új irodalmár nemzedék, akkor nyitogatta szárnyait a beat-mozgalom is: az ő képviselőik közül is megfordult nálunk szinte mindenki. A krónikák hál' istennek fennmaradtak, tanúskodnak mindmáig. A legszebb momentum azonban mégiscsak az emberek hozzáállása volt: ha véletlenül úgy hozta a sors, hogy két hétig semmilyen rendezvényünk nem volt, már jöttek megkérdezni, mi történt. Egyszerűen szükségletté vált a kultúra, s ez az, amire máig a legbüszkébb vagyok.

Sok fiatal tanító jött akkoriban az iskolára, akarat is volt bennük, tudás is, lelkesek is voltak – jó tantestület alakult ki. Ha nincs az a hatvannyolc utáni vésztörvényszék, még szebb dolgokat alkothattunk volna. A pozsonyi központból is gyakran megálltak nálunk, jó viszonyban voltam mindannyiukkal, meghánytunk-vetettünk minden témát, amelyet az akkori dinamikus kor az asztalra sodort. Reformkor volt az valóban, Csata néha egy kis háttérintézmény szerepét is betöltötte. Olyasmi is előfordult, hogy az írók, költők, közéleti emberek közül egyik-másik épp az én asztalomnál békült ki újra a barátjával. Fontos volt mindez, hiszen akkor magyar szervezatként csak a kulturális szövetség, a Csemadok létezhetett. Ott éltük ki magunkat, ott politizáltunk, ott vitatkoztunk, az jelentette a közéleti jelenlét lehetőségét.

Az iskolában is tettük, amit lehetett: Szlovákiában elsőként hoztunk létre szaktantermet és vezettünk be szaktantermi oktatást. Az újságban olvastam egy Mladá Boleslav-i kezdeményezésről, egy új pedagógiai módszer bevezetéséről. Beültünk négyen az öreg Škodámba és mentünk a fél országon keresztül, szaktantermet látni. Én persze leleveztem a dolgot előre az ottani igazgatóval, nagyon kedvesen fogadtak, mindent megmutattak. Mi mindent meg is néztünk, lerajzoltunk, s olyan mély eszmecserébe bonyolódunk velük, hogy azon frissiben két apróságot maguk is változtattak a rendszerükön. Évekig tartottuk még velük a kapcsolatot – és a barátságot is, mert az lett belőle. Itthon pedig, amikor hazajöttünk, átgondoltuk, melyik szülő mihez ért, s megcsináltuk, majdnem olyan szinten, mint ahogy ott láttuk. Mindezt egyetlen fillér hivatalos támogatás nélkül, csupán az elektronikus berendezésekre kaptunk némi segítséget a falu vezetésétől és a szomszéd községben működő cukorgyártól.

Aztán hatvannyolc felé itt is elkezdett mozogni a föld alattunk.

A Csemadok központi elnökségébe a hatvanas évek elején választottak be. Része voltam a fiatalítási folyamatnak, az úgynevezett reformszárnyhoz tartoztam, akik új stílust, új módszereket próbáltak bevinni a kissé megcsontosodott szervezet életébe. Azokkal értettem meg a legjobban magam, akik dinamikusak voltak, s élni akartak az új lehetőségekkel. Egyre több lett a munka is, a felfokozott tempó több energiát, teljesebb odaadást igényelt. Valami megfoghatatlan újat akarás vibrált akkor a társadalomban, az ötvenes évek tespedései, félelmei után az emberekben felgyülemlett energia új kitörési lehetőségeket keresett magának. Mi is

nagyobb fordulatszámmra kapcsoltunk, megpróbáltunk megfelelni az emberek részéről megnyilvánuló magasabb szintű elvárásoknak, s megvalósítani ezzel saját, újítani akaró elképzeléseinket is.

Pozsonyba havonta jártam fel a Csemadok elnökségi üléseire és a szövetség központi bizottsági üléseire. Érdekes helyzet alakult ki körülöttem: ott fönt egyre több baráttra tettem szert, míg itt a járásban egyre több irigyem akadt. Pozsonyban egy más világot érzékeltem, s tényleg kezdtem reménykedni abban, hogy a dubčeki szellem megreformálhatja az egész társadalmat. Dubčekről beszélek, pedig mindannyian tudjuk, nem ő volt az igazi szellemi atyja a mozgalomnak, a cseh reformértelmiség diktálta inkább a tempót és az irányt. Ám ő a nevét adta hozzá, tette, amit tehetett, s valószínűleg őszintén is gondolta az egészet.

Újra éreztem akkor is a kettősséget: fönt, Pozsonyban, az ország leghaladóbb magyar köreiből az optimizmust és a szellem előretörését, itt, a járásban pedig a bezárkózottságot és a bigottságot. A párt új kádereket javasolt járási szinten is, a járási nemzeti bizottság akkori magyar alelnökét – egy igazi munkáskádert – tették meg a Csemadok elnökének. Derék iparosember volt, ám a kultúrától meg a szervezettől fényévnnyi távolságokra élt. Ha felszólalt, vagy akár leírt szöveget olvasott fel, kényszerű volt őt végighallgatni. De el kellett tűrnünk, mert ez bevett gyakorlat volt akkortájt: ha valaki komolyabb párt- vagy állami funkcióba került, azt azonnal megválasztották valamely Csemadok-tisztségbe is, bizonyítandó a magyar kulturális szövetség mindenek felett álló lojalitását.

A járásiak nem szerettek, ez nyilvánvaló volt. Akkortájt azt gondoltam ugyanis, az is a feladatom, hogy neveljem a járás kádereit, megpróbáljam elősegíteni a pozsonyi-prágai szellem terjedését ebben a lefagyasztott járásban is. Felszólaltam tehát a legtöbb gyűlésen, ahol jelen voltam, beszéltem nekik arról, hogy látják a történeteket odafönt, de olyanokat is mondanom kellett néhanapján, hogy ha már egyszer valaki járási funkcionárius, akkor elvárható tőle, hogy legalább tiszta, vasalt ingben üljön az asztalhoz – mert ilyen problémáink is voltak.

Odafönt meglendült az élet, a szlovákok cseh-szlovák föderációról, mi autonóm közigazgatási rendszerekről kezdtünk beszélni. Alkotmánytervezet készült egyikről, másikról is, a kezdeményezés nagy reménykedéssel töltött el mindnyájunkat. A sajtó több komoly témát is felvetett, egymást érték a különféle rendezvények, konferenciák, megbeszélések. Az emberek egyre jobban a közélet felé fordultak. A társadalmi problémák felé való ekkora szintű odafigyelés valóban ritka a történelemben. Reménykedés, ismét csak reménykedés lett úrrá az embereken.

Megjelent azonban a magyarellenesség újabb hulláma is. A sajtóban furcsa alakok durva kirohanásokat fogalmaztak meg ellenünk, a téma megjelent a közbeszéd szintjén is. Feszültségeket gerjesztett ez a folyamat: ha valaki a járási szintű gyűléseken megszólalt magyarul, mindjárt morgás támadt. Újból beindult a nyílt és bújtatott propaganda a magyar iskolák ellen, s persze megjelent ezzel párhuzamosan egyfajta cseh-ellenesség is. Mint amikor a lefojtott gőz utat keres magának, úgy robbant ki a mélyből a sok, addig nem érzékelt feszültség. S mint az ilyenkor lenni szokott, mindenki azzal a problémával állt elő, amelyet a diktatúra akkor fojtott belé, amikor hordozója azt a múltban témaként megélte. Érdekes, de veszélyes is volt megtapasztalni, hogy konzerválódtak az emberek fejében az egyes történelem-szeletek. A Tiso-állam szimpatizánsai azonnal annak tisztára mosása esélyeiről kezdtek el beszélni, az ötvenes évek meghurcoltjai a saját traumáikról, a csehekkel elégedetlenek a be nem váltott cseh ígéretekéről, a többiek pedig, akiknek nem jutott más téma, nekimentek a magyaroknak. A magyar kérdés ugyanis olyan Szlovákiában, mint a futballról való társalgás: mindenki ért hozzá, vele kapcsolatban mindenkinek van – általában nem pozitív – véleménye. Traumát jelent mindez, máig érezhető, fel nem dolgozott, ki nem beszélt traumát, amely komoly deformációkat okozott a szlovák nemzettudatban is.

A vitákat követő gyakorlati lépések nem sok optimizmusra adtak okot. Az az időszak itt már egyértelműen a nemzetiségi leépítések kezdetét jelentette. Míg az ötvenes évek hidegháborús viszonyai között nem mertek ehhez a témához nyúlni – s ezáltal mi paradox módon a negyvenes évek második felének gyakorlatához képest fejlődhattunk, nemzeti szempontból szabadabbnak érezhettük magunkat, a hatvanas évek közepére a politikai rendszer elég erősnek érezte magát arra, hogy a kisebbségi kérdés témakörében is húzzon egyet a nadrágszíjon. Megérezték ezt a ruszinok, németek, romák is, de a játszma elsősorban a magyarok ellen irányult.

Nem mondták ki ezt persze nyíltan, dörzsölten csináltak mindent, fű alatt, gusztustalan kettős játékot játszva. A nyilvánosság előtt természetesen szépeket nyilatkoztak, a marxizmus internacionalista eszmerendszerére hivatkoztak, a valóságban viszont kemény elnemzetlenítő politikát folytattak. A csehszlovák – s ezen belül is a szlovák – internacionalisták a valóságban kisstílusú, elszánt nacionalisták voltak. S ha valaki rá merészelt mutatni kettős játékukra, azt azonnal megbélyegezték, a szocializmus ellenségének kiáltották ki. Jól kitalált dupla fedelű játék volt ez, ahol a legfőbb törvényt az az axióma jelentette, hogy akinek kezében van a hatalom, annak birtokában van az igazság is. S aki eme szerencsétlen Patyomkin-valóság érvényességét megkérdőjelezte, könnyen a börtöncellában találhatta magát.

Íme, egy újabb kettősség: a hatvanas évek egyre szabadabbnak tetsző világában mi a nemzeti és ideológiai elnyomás malomkövei közt találtuk magunkat. A két síkon folyó játszmát néha nagyon perverz módon kombinálták egymással – de az sem volt ritka, hogy bizonyos elemeit éppenséggel kijátszották egymás ellen, ha úgy diktálta az érdekük. A hatalom, a diktatúra nem volt finnyás, nyílt vagy bújtatott pribékjei tették a dolgukat. Mindannyian abban gondolkodtak, hogy a világ bipoláris megosztottsága örökre fennmarad, s ez a torz egyensúlyi állapot biztosítja az ő sértetlenségüket is. A társadalom – de miért ne bővítenénk a kört a szellem eme „magaslatán” –, a társadalmak, a nyugati, magukat demokratikusnak mondó társadalmak is, elfogadták ezt az állapotot, ezen a hallgatólagos megállapodáson alapult a hidegháborús egyensúly torz stabilitása. Aki tehát a mi lelkünkben esetleg felmerült megalkuvásokat, kollaborálási szándékokat próbálja az utókor szempontjai szerint megítélni, nem árt, ha ezeket az összefüggéseket is figyelembe veszi. Minket valóban arra tanított meg a furcsa viszonyokat halmozó huszadik század, hogy az „ahogy lehet” filozófiájának engedelmességgel próbáljunk meg evickélni a nagypolitika oldalvizein. S az vesse ránk az első követ, aki a huszadik század ötvenes – hetvenes éveiben más, hatékonyabb játékot tudott volna játszani.

Szlovákiai viszonylatban is egyre nagyobb teret nyert a bigottság – s annak részeként a nemzeti kizárólagosság eszméinek hirdetése is. Nyilvánosan, a pulpitusokról is elhangzott nemegyszer, minek itt magyarkodni, hiszen tud itt mindenki szlovákul – s aki nem akar úgy beszélni, annak bizonyára valamilyen hátsó szándékai vannak. Volt úgy, hogy hangosan, volt úgy, hogy csendben mondtak ilyeneket, a szülők felé pedig azt sugallták, hogy hátrányos helyzetbe hozza a gyermekét az, aki nem államnyelven taníttatja. Mi erre úgy próbáltunk meg reagálni, hogy jobban odafigyeltünk a szlovák nyelv tanítására is, az újonnan felnövekvő szlovákiai magyar értelmiség teljesítménye bizonyítja, hogy nem eredménytelenül. Ugyanakkor magyar gyerekek tízezrei kerültek szlovák iskolákba, s váltak félműveltekké, hiszen – főleg az első időszakban – nem vehették fel a versenyt szlovák anyanyelvű társaikkal. Ez nemcsak a tananyag elsajátítása terén eredményezett lemaradást, hanem lelki torzulásokat, maradandó kisebbségi érzést, frusztráltságot is okozott bennük. Ez is része a hatvanas évek valóságának, nem csupán a reformszelek szimpatikus világa. Egy nagy kavardás volt az az időszak, az az igazság, tele reménykedéssel, energiával, rég nem tapasztalt nekifeszülésekkel – de tele régóta nem érzett félelmekkel is.

A Csemadokban megpróbáltunk lépést tartani a társadalmi folyamatokkal. Az új idők első fontosabb dokumentumát kétségkívül a Csemadok Központi Bizottságának márciusi állásfoglalása jelentette. Ez azért is fontos anyag, mert az elvtársak később innen számították a Csemadok revizionista-ellenforradalmi elhajlásának időszakát. Talán utólag sem minden tanulságok nélkül való, ha megnézzük, melyek is voltak azok az „egetrengető” dolgok, amelyeket akkor problémaként megneveztünk és orvosolni javasoltunk.

„A Csemadok Központi Bizottságának állásfoglalása Csehszlovákia Kommunista Pártja és Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának januári határozatához és javaslata a nemzetiségi kérdés megoldásához

Mi, a Csemadok tagjai, Csehszlovákia magyar nemzetiségű polgárai, munkások, parasztok, értelmiségiek, párttagok és pártonkívüliek, kijelentjük, hogy teljes egészében egyetértünk Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága decemberi és januári ülésének, valamint Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága januári ülésének határozataival és az ezeknek következtében beállt változásokkal.

Már ez a rövid idő is, amely azóta eltelt, hogy a párton belül a tények alapos elemzésére épülő és az egész nép érdekeit szem előtt tartó progresszív erő győzött társadalmi életünk minden területén, tükrözi, hogy – a marxizmus-leninizmus továbbfejlesztésével – a kor követelményeinek megfelelő és a további fejlődésnek utat nyitó folyamat kezdődött el.

Megnőtt a társadalmi aktivitás, a társadalmi problémák iránti érdeklődés. A központi bizottság januári ülése által kitűzött célok új lendületet adtak a munkának. A közérdek világos megfogalmazása pedig lendületet adott a társadalmi és a politikai életnek. Mi, mint társadalmi szervezet tudatosítjuk, hogy ebben az időszakban döntő fontosságú az átgondolt, a szocializmus és hazánk egysége szilárdítása céljának teljes mértékben megfelelő tömegpolitikai és felvilágosító munka. Munkánk fokozásával ehhez kívánunk hozzájárulni. Arra törekszünk, hogy a Csemadok tagjai és a csehszlovákiai magyar dolgozók világosan lássák és megismerjék a fő feladatokat, s ezek teljesítésébe – egész hazánk javára – minden erejükkel bekapcsolódjanak.

A párt központi bizottságának januári ülése megkezdte a nemzetiségi kérdés új alapon való rendezését. Társadalmi életünk e fontos problémájának a teljes egyenjogúság és a demokratizmus szellemében való megoldása, mely most elkezdődött, a nemzetek és nemzetiségek igazi internacionalizmusának elmélyítését célozza, közeledését, testvéri egységét erősíti. Az, hogy e folyamat élén Csehszlovákia Kommunista Pártja áll és integrálja a közös érdekeket, biztosíték arra, hogy sem túlkapásokra, sem formális vagy félmegoldásokra nem kerül sor. Csak a tényleges és teljes politikai, gazdasági és kulturális egyenjogúság lehet köztársaságunk egységének és erejének szilárd alapja.

Hazánkban nemzetek és nemzetiségek élnek. A nemzetiségi kérdés megoldása nem jelentheti csak a nemzetek egymáshoz való viszonyának megoldását, hanem a teljes egyenjogúság szellemében kell megoldani a nemzetiségek kérdését is.

Sajnos, az e területen jelentkező fogyatékokat nem tudták eltávolítani azok a pozitív határozatok sem, amelyeket az SZIKP KB hozott az utóbbi években. Ezeknek a határozatoknak a teljesítése minduntalan abba a nehézségbe ütközött, hogy végrehajtásuk nem tartozott a Szlovák Nemzeti Tanács hatáskörébe, az állami szervek viszont a kérdéseket nem intézték. Így olyan visszás helyzet állott elő, hogy az a Szlovák Nemzeti Tanács kapta feladatul a határozatok teljesítését, amely a gyakorlatban nem rendelkezett kellő hatáskörrel. Ezért a Csemadok KB-nak az a véleménye, hogy az

egyetlen valóban méltó megoldás az ország föderatív alapokon történő átrendezése, s ennek megfelelően rendezni a csehszlovákiai magyar és a többi nemzetiség államjogi helyzetét az önjagazgatás elvei alapján.

A Csemadok KB azzal, hogy a kérdések megoldásának elősegítésére kezdeményező javaslatot terjeszt elő, bizonyítani kívánja, hogy a CSKP KB és az SZIKP KB januári ülésének határozatait és az azóta beállt változásokat nemcsak örömmel és teljes egyetértéssel figyeli, hanem munkájával most és a jövőben is a legmesszebbmenőig segíteni akarja.

I. A nemzetiségek kérdésének megoldásában elért jelentős eredmények mellett súlyos hibák is vannak. E hibáknak fő eredője szerintünk az, hogy az Alkotmányban és más alapvető dokumentumokban a két nemzet mellett nincsenek feltüntetve egyenjogú társadalmi tényezőként a nemzetiségek, a nemzetiségek jogi helyzete nincs törvényben meghatározva és a nemzetiségeknek nincsenek alkotmányosan választott nemzetiségi szerveik és államjogilag biztosított nemzetiségi intézményeik. Ennek következtében a nemzetiségeknek nincs meg a teljes egyenjogúságuk. Világosan ki kell hát mondani, hogy a nemzetiségek a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elválaszthatatlan, elszakíthatatlan szerves részét képezik. A nemzetiségek nemcsak mint egyedek egyenrangú polgárai hazánknak, hanem mint társadalmi csoportok is. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot nemzetek és nemzetiségek alkotják. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúak.

A nemzetek és nemzetiségek teljes és tényleges egyenjogúságát az Alkotmányban kell biztosítani. Alkotmányerejű törvényekben kell egyértelműen és konkrétan meghatározni a nemzetiségek államjogi helyzetét.

A. Olyan nemzetiségi szerveket és intézményeket kell létrehozni, melyek az összállami szervek részeként az egyes nemzetiségek egésze nevében aktívan részt vesznek a politikai, közigazgatási és államhatalmi szervek munkájában, és a nemzetiségek problémáinak megoldásában az önjagazgatás elve alapján érvényesíthetik akaratukat. Ennek biztosítása végett a legrövidebb időn belül

a, Javasoljuk a törvényhozó és végrehajtó szervek felépítésének megfelelően ezek szerves részeként a következő szervek és intézmények létrehozását:

- a Szlovák Nemzeti Tanácsban az SZNT nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből, mint bizottsági tagokból megalakítani a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Bizottságát, a Megbízottak Testületének keretében pedig létrehozni a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti Hivatalát

- a Nemzetgyűlésben a Nemzetgyűlés képviselőiből megalakítani a Nemzetgyűlés Bizottságát, a kormány mellett pedig nemzetiségi titkárságot létesíteni államtitkárral az élén

- hasonlóképpen a kerületi nemzeti bizottságokban a kerületi nemzeti bizottságok nemzetiségi képviselőiből, valamint szakemberekből mint bizottsági tagokból nemzeti bizottságokat alakítani, a kerületi nemzeti bizottságok mellett pedig nemzetiségi osztályt létesíteni

- az állam és a nemzeti-territoriális, regionális költségvetések megvitatása és jóváhagyási folyamatába a Nemzetgyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács nemzetiségi bizottságai joga és kötelessége érvényre juttatni a nemzetiségek specifikus gazdasági és pénzügyi igényeit. Hasonló jogkörrel bír a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormánynak nemzetiségi titkársága és a Szlovák Nemzeti Tanács Nemzetiségi Megbízotti

Hivatala az egyes minisztériumok és megbízotti hivatalok irányában az életszínvonal egész ország területén való kiegyenlítődése elveinek szellemében.

b, Javasoljuk a nemzetiségileg vegyes lakosságú járások új területi átszervezését. Az 1960-ban végrehajtott területi átszervezéskor kialakított új járások akadályozzák a nemzetek és nemzetiségek közeledését és baráti együttélését. A nemzetek és nemzetiségek egységének elmélyítése helyett a nemzetiségi súrlódások alapjául szolgálnak. Fékezik a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósítását, a párt és állami szervek határozatainak teljesítését. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy azok a járások, melyek túlnyomólag egy nemzetiségűek, a politikai és gazdasági élet területén is jobban fejlődnek és eredményesebben működnek. A politikai és gazdasági élet további javítása csak úgy, mint a nemzetiségek kérdésének megoldása, tényleges egyenjogúságuk biztosítása szükségessé teszi a nemzetiségek által lakott területeken a nemzetiségi szempontból maximálisan egységes, kompakt területi egységek létrehozását a járások új területi átszervezésével, melyre a földrajzi feltételek is kedvezőek. Ezzel egy időben szervezetileg biztosítani a járásokban a nemzetek és nemzetiségek kisebbségben élő tagjainak egyenjogúságát.

c, Javasoljuk a nemzetiségeknek a közügyekben való aktívabb részvétele érdekében

– hogy a Szlovák Nemzeti Tanács minden bizottságába a képviselőkön kívül a nemzetiségek tagjai (szakemberek) mint bizottsági tagok is bekerüljenek

– hogy a nemzetiségek tagjai az adott területen arányszámuknak megfelelően legyenek képviselve a központi, kerületi, járási és helyi választott és végrehajtott szervezetekben

– nagy gondot fordítani, az arányszám betartása mellett a választott szervezetbe javasolt képviselők kiválasztására is, hogy felkészülten s aktívan képviseljék minden szinten a nemzetiségek érdekeit

– a Szlovákiai Szakszervezeti Tanács és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség Szlovákiai Központi Bizottságán nemzetiségi osztályt alakítani, a többi társadalmi szervezet szlovákiai bizottságán magyar ügyek referensi funkcióját létesíteni.

Ezeknek az intézkedéseknek a megvalósítása után a CSKP XIV. kongresszusának előkészítésével és az Alkotmány megváltoztatásának tervezetével kapcsolatban javasoljuk

– az Alkotmányban leszögezni azokat az alapelveket melyek biztosítják a nemzetiségek nemzeti létét, helyzetét, kultúrájának önálló fejlesztését és öntudatának elmélyítését

– alapos politikai és szakmai körtekintéssel olyan alapvető elvek kidolgozását a nemzetiségek jogi helyzetének meghatározására és intézmények létesítését e jogok érvényesítésére, mely a leghatékonyabb megoldást biztosítja az öngazgatás elve alapján érvényesülő társadalmi és nemzeti egyenjogúsághoz

– mindazoknak a törvényeknek és rendeleteknek a felülvizsgálását, melyeket 1945-től a magyar nemzetiségű polgárokkal kapcsolatban hoztak, a diszkrimináló törvények eltörlését.

A nemzetek és a nemzetiségek iskolai műveltségi szintje között jelentős különbségek vannak. A tudományos-műszaki forradalom diktálta feladatok hiánytalan teljesítése, a demokratizmus elmélyítése megköveteli a nemzetek és nemzetiségek politikai, gazdasági és kulturális életkörülményeiben mutatkozó különbségek megközelítőlegesen, de határozott kiegyenlítését, ami csakis az iskolai műveltségi szintek közötti különbségek megszüntetésével valósítható meg. A jelenlegi nemzetiségi iskolahálózat zömmel csak alapszintű iskolai szinttel biztosítja a minden gyermek számára egyenlő tanulási lehetőségek megteremtését anyanyelven. Az ifjúságnak az anyanyelven történő II. ciklusú oktatásban

való részvétele nem felel meg korunk követelményeinek, és ezáltal erősen fékezi az ökonomiai és a politikai kiegyenlítődés annyira szükséges folyamatát. A II. ciklusú iskolák hálózatának ez a hiányossága tovább növeli a közép- és főiskolai műveltségi szint között meglévő egészségtelen különbségeket.

Hazánk zömmel magyarlakta területei fejlődésének egyik alapfeltétele a nemzetiségi iskolák továbbfejlesztése. Csak az anyanyelven folytatott oktató-nevelő munkával lehet biztosítani az egyén sokoldalú, harmonikus fejlődését, a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus elmélyítését. Az a nemzeti szempontokat figyelembe nem vevő gyakorlat, mely a nemzetiségi iskolák vezetésében uralkodik, a bizalmatlanság atmoszféráját szülte és elmaradottsághoz vezet. Az iskolaügy a legsajátosabb nemzeti, a mi esetünkben nemzetiségi ügy. Ezért lehetővé kell tenni, hogy a magyar iskolákat magyar iskolaügyi intézmények irányítsák és vezessék, mert csupán ez a biztosíték arra, hogy minél hamarabb felzárkózhassanak az egész hazánkban közös oktatói-nevelői célok hiánytalan teljesítésében. A magyar iskolaügy fennálló problémái megoldásának és további fejlődésének céljából javasoljuk:

- meg kell teremteni a nemzetiségi ifjúság elhelyezkedésének és továbbtanulásának a nemzetekével azonos feltételeit és egyenlő továbbtanulási arányát. Rendelkezéssel biztosítani kell a magyar fiatalok arányos felvételét a főiskolákra*
- kellő mértékben figyelembe kell venni a nemzetiségi iskolák kérdéseinek és irányításának gyakorlatában a nemzeti szempontokat*
- meg kell teremteni a nemzetiségi iskolák vezetéséhez és irányításához, valamint sajátos kérdéseinek önálló megoldásához szükséges jogi feltételeket és az ehhez szükséges tudományos és kutatási intézményeket*
- a magyar nemzetiségű főiskolások és egyetemisták számának emelését – főleg műszaki irányzatokon, és a Magyarországon való továbbtanulás kérdését is minél hamarabb rendezni kell.*

A nemzetiségek létének legsajátosabb kifejezője: saját kultúrájuk. Ennek fejlesztése és irányítása minden egyes nemzetiségnek legsajátosabb érdeke. A nemzetiségek kultúrája specifikus helyet foglal el a csehszlovák kulturális kontextusban, mivel szervesen és elválaszthatatlanul kapcsolódik nemzetünk kultúrájához és hagyományaihoz – a mi esetünkben például az egyetemes magyar nemzeti kultúrához. Nagy figyelmet kell fordítani a nemzetiségek kultúrája további fejlődésének biztosítására, mivel ezen a téren a legérzékenyebbek az emberek. A kultúra és a nemzetiségek társadalmi életének fejlődése tudományos intézeteket és munkahelyeket igényel. Ezért javasoljuk:

- a cseh és a szlovák kulturális élet demokratizálódásával azonos alapelveket kell érvényesíteni a nemzetiségek kultúrájával kapcsolatban is. A nemzetiségek kultúráját úgy kell tekinteni, mint sajátos kultúrát, mely önálló, nem pedig a cseh vagy a szlovák kultúrának magyar anyanyelven való tolmácsolása. A nemzetiségek kultúrája része a csehszlovák kulturális kontextusnak, de a saját egyetemes nemzeti kultúrájának is, mellyel elszakíthatatlan szálak kötik össze. Fejlődésének feltételeit anyagilag és káder-szempontról intézményesen kell biztosítani*
- szükséges ezért a nemzetiségi lét szükségleteinek megfelelő tudományos és kulturális intézetek, munkahelyek és intézmények létesítése*
- a nemzetiségek kultúrájának gondozása és anyagi biztosítása szempontjából nagy feladat vár az ezért felelős állami intézményekre és nemzeti bizottságokra, akik e feladatot a nemzetiségek kulturális szövetségeivel közösen kell, hogy biztosítsák.*

II. Meggyőződésünk, hogy az I. fejezetben felsorolt intézkedések nélkül a nemzetiségek kérdésének megoldása a félmegoldások stádiumában marad, és helyzete továbbra is a demokráciával összeegyeztethetetlenül az egyéni jóakarattól és szubjektív döntésektől függ. Meggyőződésünk, hogy ezeknek az intézkedéseknek a végrehajtása és elveknek az érvényesítése az egység és összefogás leghatékonyabb megerősítője, a hazaszeretet leg-erősebb elmélyítője.

Ezek az intézkedések közvetlenül és hatékonyan elősegítik a szocializmus építését, a CSKP iránti bizalom megszilárdítását, a nemzetek és nemzetiségek közeledését, hazánk népei egységének elmélyítését. A Csemadok Központi Bizottsága javasolja, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság politikai képviselői a CSKP és az SZIKP KB akció programjában teljes felelősséggel nyilatkoztassa ki a csehszlovákiai magyar nemzetiség államjogi helyzetét. A párt akcióprogramján szlovák kommunistákból álló munkacsoportok dolgoznak. Javasoljuk az SZIKP KB elnökségének, hogy a párt magyar és ukrán nemzetiségű tagjaiból állítson fel egy munkacsoportot, és bízza ezt meg, hogy dolgozza ki az akcióprogramnak a nemzetiségek kérdéséről szóló részét.

III. A Nemzeti Front és a Nemzeti Frontba tömörült társadalmi szervezetek hazánk társadalmi életének fontos szervei. Az a demokratizálódás, amely a CSKP KB januári ülésével egész népünk javára megkezdődött, tág teret biztosít a társadalmi szervezetek aktív munkájához, lehetőségeket biztosít ahhoz, hogy a társadalmi szervezetek összhangban legyenek az élettel, kifejezzék a szervezet tagságának nézeteit és érdekeit, s ezáltal a társadalmi élet és az egész társadalom igényeinek, szükségleteinek és céljainak megfeleljenek, a társadalmi élet szervezőivé, s a legszélesebb rétegek mozgósítóivá váljanak.

A csehszlovákiai magyar nemzetiség politikai és államjogi kérdéseinek megoldása szilárd alapot biztosít ahhoz, hogy a Csemadok, mely Dél-Szlovákia minden magyarlakta községében működik, az eddigieknél is hatásosabban segítse elő a párt politikájának megvalósulását a magyar nemzetiség körében.

Fő feladatunknak tekintjük tagságunk és a csehszlovákiai magyar dolgozók kommunista szellemben való nevelését, a párt és a köztársaság iránti hűség és odaadás elmélyítését, a proletár internacionalizmusból fakadó szocialista hazafiság és egészséges nemzeti öntudat fejlesztését. Minden munkánk célja népeink egységének szilárdítása, a népgazdasági feladatok teljesítésének elősegítése. Tudjuk, hogy a múltban keletkezett hibák és ferdeségek eltávolítása kemény munkát, meggondoltságot, türelmet és egységet követel. Csehszlovákia nemzeteihez szilárdan felzárkózva, egységben, becsületesen fogunk dolgozni a szocializmus, a nép javáért.

A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének Központi Bizottsága”

Akkortájt, június elején rendeztek Dunaszerdahelyen egy Csemadok-konferenciát, ahol én is felszólaltam. A kizárásom után beszéltem erről a járási párttitkárral, érdekes, hogy mindent tudott róla. Viharos ülés volt, magas rangú párt- és állami vendégekkel. Azon a gyűlésen kiszakadt a zsák: ott fogalmazódott meg az első nyilvános bíráló, ott hangzott el az első nyílt kritika az akkori vezetéssel szemben. Akkortájt kezdtek kikristályosodni az erővonalak, akkorra kezdett világossá válni, kik tartoznak az ún. reformszárnyhoz és kik támogatják a régi vonalat. Mondanom sem kell, én az előbbiekhöz tartoztam, akkoriban bevettek még az ifjúsági mozgalom központi tanácsába is, ott is nagyon nyíltan beszéltünk a problémákról. Ez a folyamat átsapott a Csemadokba is: egyértelmű nyitottsággal kezdtünk beszélni a dolgainkról, s tulajdonképpen akkor, azon az ülésen bukott meg a volt elnök és ott választottuk meg a fiatal reformereket új vezetőknek.

Emlékszem, a kifogásaink eléggé konkrétak voltak, sok apró sérelmet tettünk szóvá, sok valóban létező probléma kritikája hangzott el ott, de az igazság az, hogy programja még nem volt a gárdának, akkor talán még nem is lehetett. Elégedetlenség keveredett bennünk valami féle tisztázatlan tenni akarással. A szabadságvírus, amely akkor végzetesen megfertőzte a társadalmat, cselekvésre készítetett bennünket, szinte szétfeszítette a mellkasunkat, tudtuk, éreztük, hogy helyzet van, tenni kell valamit, s a legtöbben közülünk valóban ennek megfelelően viselkedtek. Önzetlenül, a köz érdekében fogalmaztak meg elvárásokat, próbáltak meg kicsiholni magukból a deformációkat csökkenteni igyekvő elképzeléseket. Ezekben a vitákban kristályosodtak ki fokozatosan azok az elképzelések, amelyeket később lépésről lépésre pontosítottunk és papírra is vetettünk. Mint a kemény, de töredezett szikla alól a forró, kellemetlen, de új esélyeket hordozó magma, úgy törtek elő az újabb és újabb ötletek, gondolatok és feszültek neki a réginek, a megcsontosodottnak. Sokat vitáztunk, veszekedtünk, bántottuk is egymást akkortájt, de mégis csodás időszak volt, amit átéltünk. Valóban fantasztikus érzés volt, amikor hosszú tiltások után kimondhattuk, amit gondoltunk, amit igaznak hittünk. Vitázhattunk, küzdhattunk azért, amit fontosnak éreztünk. A korszellem hajtott minket – de az elkeseredésre is emlékszem, amely ott bujkált bennünk, és a félelmet gerjesztette, hogy végzetesen lemaradunk valamiről.

Azt láttuk ugyanis, hogy a csehek nagyon bátran feszegetnek addig sérthetetlennek vélt tabukat, a szlovákok is igyekeznek egyre pontosabban megfogalmazni, mit szeretnének. Ez utóbbiak egyébként nagy fantáziát nem mutattak ebben a helyzetben sem, a tizenkilencedik század közepétől mindig, amikor megbillent a társadalmi stabilitás, ugyanazt akarták: minél inkább leválasztani magukat a magyarokról, majd pedig a huszadik század elején közeledni, utána pedig távolodni a csehektől is. Érdekes emancipációs folyamat volt ez, az elmúlt kétszáz év közép-európai történelmét figyelembe véve némiképp érthető is, ám számunkra, velük egy országba bezárt kisebbségi magyarok számára sok negatív felhangot is hordott. Mi, kisebbségiek, igyekeztünk hangsúlyozni a megbékélés szükségességét, s ezt természetesen komolyan is gondoltuk. Tudtuk, hogy a kisebbségek konfliktushelyzetben a legtöbbször csak veszíthetnek. Ezt pontosan éreztük 1968-ban is, s ha mai fejjel elolvasom a dunaszerdahelyi felszólalásom szövegét, szinte már kínos látni a lojalitásnak azt a túlhangsúlyozását, amely szinte csöpög a szövegből.

„Alkotó, cselekvő embernek tudom magam, s ebben az országban hazafinak érzem magam. Ez kötelez arra, hogy itt, e helyen is hozzátegyek egy parányit az ország és a fajtám érdekében. S amennyiben pedagógus vagyok, ezt a tíz percet a magyar iskolaiügy érdekében szeretném hasznosítani. S hogy ezt a Csemadok országos konferenciáján teszem, természetesnek tartom, mert a kettőt sose tudtam, nem is akartam és nem is fogom elválasztani. Mindkettő hozzám nőtt, illetve együtt nőttünk, együtt fejlődöttünk. Alapító Csemadok-tag vagyok, de épp így ringattam a magyar iskolát is még a kezdetleges bölcsőjében. Ezért nagyon közélről érint, érzékenyen hat rám mindaz, amely sérelmezi egyiket-másikat.

Kilencedikes tanulóink jelentkezési íveit töltöttük ki és épp továbbítani akartuk a kijelölt iskolákba, amikor a jnb iskolaiügyi osztályáról egy leiratban közölték velünk, hogy a lévai pedagógiai iskola magyar osztálya nem nyílik meg a következő tanévben. Mint a hirtelen villámcsapás, úgy hatott ránk a hír, különösen arra az öt, igazán tehetséges kislányra, akik hivatásul választották ezt a pályát. A száraz hírt egy mondattal indokolják: évről évre nagyobb nehézségekkel jár a magyar végzős óvónők elhelyezése.

Persze a közlemény megmozgatja a fantáziánkat, gondolatokat kelt bennünk életre, és mi a saját szemszögünkből próbáljuk megmagyarázni, miért pont most szűnik meg az óvónóképző? Akkor, amikor a nemzetiségi törvény, a demokratikus szellem, az ember-

arcú szocializmus új feltételeket biztosít az itt élő nemzetiségeknek. Tegyük fel a további kérdéseket: hány magyar faluban vagy olyan faluban, ahol magyarok élnek, a mai napig nincs magyar óvoda? Hány magyar gyerek jár még mindig szlovák tannyelvű óvodába? Ki vagy kik mérték fel a szükségletet, s mi volt a cél, amikor ilyen megállapításra jutottak? Biztos-e az, hogy nincs szükség magyar óvónőképzésre? És hogy kétkedünk az igazságosságban, bocsássák ezt meg nekünk: vajon nincs valami Matica-állásfoglalás íze ennek a rendelkezésnek?

Lehet, már csak azért is elhihető, mert bármennyire is meglepő, de igaz: ennek a pedagógiai iskolának – tehát a magyar osztályoknak is – az igazgatója a Matica járási elnöke egy személyben. Tudom, mert én is ebben a járásban élek. Hogy ne gyanúsítsunk senkit, ne kétkedjünk senki igazságosságában, javaslom, hogy a nemzetiségi titkárság vagy más, de saját szervünk vizsgálja felül ezt, de nagyon gyorsan, hogy ha szükség van mégis a magyar nyelvű óvónőképzésre, akkor tanulóink még részt vehessenek a felvételi vizsgákon a kiírt időben. És ehhez még annyit: ha legalább a hír mellett közölték volna, helyette nyitunk egy nevelőnői osztályt, hisz úgy tudom, hogy a szlovák tagozaton ilyen is van. Vagy magyar nevelőképzést csak távúton lehet elképzelni?

Azt hiszem, nagyon szükségét érzi ez is az önigazgatásnak. A magyar iskolai szervek tegyenek lépést, amíg nem késő, hogy ez az iskola is magyar igazgatás alá kerüljön. Javaslom, a lévai magyar gimnázium osztályait, mely szintén szlovák fennhatóság alatt van, és az óvónőképző magyar osztályait egy, közös magyar igazgatóság alá kell helyezni.

A kilencéves iskolák nagy része járásunkban összevont, szlovák-magyar iskola. Természetesen a legtöbb helyen szlovák igazgatóval. Ismerem az iskolaügy határozatát, amely szerint szeptember 1-től különválasztják az iskolákat. Szinte sajnálom őket, mert sokkal több problémájuk lesz különválasztani ezeket, mint volt az összeházasításkor. De miért tették ezt 1960-ban? Jogosan kifogásoljuk azt a tényt, hogy a Lévai járásban nincs egyetlen magyar nemzetiségű tanfelügyelő sem. Még akkor is hiba ez, ha bízunk a felügyelők emberségében, igazságérzetükben, erkölcsösségükben. De az emberek már bizalmatlanok. Miért? Mert nem magunk intézzük a mi ügyünket. Itt is hiányzik az önigazgatás, az önrealizálás. Szükségesnek tartom megjegyezni azt is, hogy a kulturális osztályon sincs magyar nemzetiségű ember.

S oda jutottunk, hogy a várva várt strukturális törvény kimondja, hogy mely szervezetben, milyen arányban, vagy számukhoz megfelelően kell betölteni a nemzetiségeknek az egyes tisztségeket. Így szó lesz a tanfelügyelőről és a művelődési felügyelőről is, javaslom a nemzetiségi szervezeteknek, legyen meghatározva valamilyen módon, hogy ki válassza ki ezeket az embereket, hogy a kádereképzésben is érvényesüljön az önigazgatás. Mert, mint ahogy nem minden cseh vagy szlovák ember egyforma, úgy van ilyen magyar is meg amolyan is. És nekünk ez nem lehet mindegy. Hiszen az országról is szó van, meg magunkról is.

A magyar vezető emberek tisztségviselését, az önigazgatás és önrealizálás szükségességét továbbá bizonyítja az a tény is, hogy pl. a Lévai járásban nincs magyar nyelvű tanoncképzés. Szinte paradox ez, mert míg az igazán tehetséges magyar fiatalok számára mi főiskolákat kérünk, addig a közepes képességű vagy gyenge tanulóknak nem tudjuk biztosítani az anyanyelvi tanoncképzést. Nem tudom elképzelni, s azt hiszem, aki magát normálisnak tartja, legyen az bármilyen nemzetiségű, nem tudja elképzelni, mi akadálya lehet annak, hogy egy kőműves vagy bádogos, vízvezetékszerelő vagy borbély miért nem tanulhat a saját anyanyelvén tanonciskolában, magyar etnikumban. A járási építkezési vállalat tanoncainak több mint a fele magyar, de magyar tanonciskolát nem

lehet létesíteni. Nem lehet? Vagy nem szabad? Vagy nem akarják? De kik? És miért? És akiktől ez függ vagy akik ezért felelősek, úgy gondolják, hogy így cselekszenek helyesen? Nem gondolják vagy a felsőbb szervek nem látják, hogy ezzel nemcsak a fiataloknak ártanak, hanem elsősorban az országnak, a nemzetgazdaságnak! De hol kell ezt megmondani? Itt, a Csemadok-konferencián? Van egyáltalán ebben az országban szerv, amely ezeket a problémákat elintézi?

A gimnáziumok hálózataival szerintem nincs baj. De a gimnáziumok szinte zsákutcái iskolaügyünknek. Bizonyítja ezt az országos vita is. Persze, ez nem magyar probléma, ez országos ügy. Az is országos ügy, hogy a gimnáziumokba csaknem lányok járnak és ebből eredően nincs hajlandóságuk továbbtanulásra. De az már leszűkített magyar ügy, hogy mi legyen az érettségizettekkel, akik nem mennek egyetemre. A felépítményi hálózat magyar vonalon minimális. A múlt évben felépítményi lehetőség csak a tornaaljai és a rimaszombati ekonomiai iskolában, valamint Érsekújvárott, egy nemzeti bizottsági dolgozókat képző iskolában volt. Tehát adminisztrációs irányzatú volt mind a három. Három – az országban! Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, az érsekújvári iskolát a következő évre már nem hirdették meg. Javaslom, az érettségizők és a gimnazisták nevében kérem: az illetékes szerveknek azonnal lépést kell tenni gép- és vegyipari, egészségügyi, mezőgazdasági, nevelőnői felépítményi osztályok, iskolák létrehozása érdekében.

A szakiskolák hálózataival korántsem lehetünk elégedettek. Kevés a szakiskola, nagyon kevés osztállyal rendelkeznek. S ha valahol, akkor itt igazán igény az önigazgatás.

Nem megoldott a gimnáziumi tanárképzés sem. A nyelvek kivételével egyáltalán nincs biztosítva az utánpótlás, hiszen nem is tanulhatják a saját tantárgyukat anyanyelvükön. Szinte nevetséges. Kevés a végzett matematikus, fizikus, a fontosságról nem is beszélek. S ha figyelembe vesszük, hogy az ilyen tanár képzése 5-6 évig tart, akkor nem is tudjuk, mi lesz. Három éve magyar-matematika szakon heten kezdtek, ma egy van harmadikban. Nem jobb a helyzet a matematika-fizika szakon sem, a természettudományi ágazaton egyszerűen a magyar tanárképzést nem tudják megoldani. Nem tudjuk, miért. Nem érvényes itt is az önigazgatás követelménye?

Pedig nem is erről kellene beszélni! Ez szinte már régen természetesnek látszik. Nekünk már arról kellene tárgyalni illetékes helyeken, hogy aránylag könnyen lehet feltételeket teremteni – persze jóakarattal – a magyar orvostképzésre, mezőgazdasági, építészeti mérnökök képzésére – és nem Magyarországon, hanem itt, ebben az országban. Csak az akarattal van baj! Vagy az önigazgatás hiányával magyarázható. Bárhol van a kerékkötője iskolaügyünknek, nem tudjuk megérteni. Nem is lehet! Mert le kell szögezni magunknak és az ország minden polgárának, hogy amikor a nemzetiség sajátos feladatát kell intézni, akkor tulajdonképpen az ország ügyét intézzük. Hogy többen legyünk, hogy gazdagabbak legyünk. Mi, Csehszlovákia. Mi, Szlovák Szocialista Köztársaság. Hogy büszke legyek arra, hogy ebben az országban élek. Hogy ennek az országnak a polgára vagyok. De felteszem a kérdést: büszke lehetek-e hazámra és hogy ennek a hazának a polgára vagyok csak azért, mert Magas-Tátrája és Karlsbádja van, vagy mert Dubčekunk és Slobodánk van, mert nagy költő volt Jiří Wolker és Hviezdoslav, vagy mert nagy hokista Golonka és Suchý? Nem hiszem. Hisz máshol is vannak természeti szépségek, államférfi egyéniségek, nagy irodalmárok, sportolók. De ha részt vehetek én is a magam tehetségével, szívével, eszével és nyelvével a társadalom ügyeinek intézésében, ha kikérik a véleményemet és meghallgatnak, tudomást vesznek rólam, így hozzátesszek én is egy parányit a haza építéséhez. Ha nemcsak a bajban kérik a segítségemet,

de a jóban is tudják, hogy itt vagyok, itt élek. Akkor büszke leszek a hazámra, magaménak vallom, akkor mindent megteszek érte, hogy gazdagabb, jobb és szebb legyen.

Kijegyeztem magamnak a közelmúltban egy írásból a következő gondolatot, mert magaménak éreztem, s most ezzel fejezem be óhajként: „Az köt hazámhoz, hogy itt tehettem a legtöbbet az emberiségért, mert ezeket a körülményeket ismerem a legjobban, itt vannak azok, akik segítségemre lehetnek, akik nem tekintenek idegennek, akik elismerik nyelvemet, itt vannak azok, akiket a legjobban szeretek, akiknek a legtöbbet szeretnék adni.”

Ez a cselekvő hazafiság engem is kötelez, mert munkát, tevékenységet jelent. És persze azokat is kötelezi, akik számítanak arra, hogy én hazafi legyek, itt dolgozzam, mert őket meg arra kényszeríti, hogy gondoskodjanak az érvényesülési- és munkalehetőségekről, életemről, a szó teljes értelmében. És ezt várjuk el egymástól!”

Az történt tehát, hogy az emberek Dunaszerdahelyről kivitték a reformhangulatot a járásokba. A szellem a szlovákiai magyar szférában is kikerült a palackból. Azt nem állítom, hogy a falvakig is eljutott volna teljes szélességében, a falu tapasztalataim szerint nem foglalkozott annyira a részletekkel, de hogy ott is hagyott nyomokat az emberek gondolkodásában, az biztos. Nem mindenkinél pozitív értelemben, természetesen. Különböző hozzáállásokkal találkoztam én is, óvatoskodóval is, meg radikálissal is. Járási szinten azonban kétségtávol elkezdődött némi mozgás, s bár sem a párt, sem a Csemadok járási szintjén nem voltak személyi változások – még erőteljesebb nyílt kritikára sem emlékszem –, a testületi üléseken azért felmerült, hogy nem teszünk eleget azért, hogy a változásokat beengedjük a járás területére. Szemrehányás is megfogalmazódott néha, hogy nem támogatjuk eléggé a központi igyekezeteket.

Említettem már, hogy magam nem voltam a járási vezetés tagja, ám a központi Csemadok-elnökség tagjaként gyakran meghívtak a járási elnökség üléseire vendégként. Nem mindegyikre persze, mert kritikus nézeteim miatt nem igazán szerették, ha gyakran vagyok jelen, de azért a legfontosabbakon részt vettem, s az esetek többségében fel is szólaltam. Itt van például a lévai járási elnökség 1968. március 16-i kibővített ülésének jegyzőkönyve, amelyen részt vettek a helyi szervezetek elnökei is. Ez számomra azért fontos dokumentum, mert itt felszólaltam én is. A szövegemben volt egy mondat, amelyet 68 után sokat idéztek, s amelyik jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy kizárjanak a pártból. A jegyzőkönyvben a felszólalásomról többek közt ez áll:

„A választások helyes előkészítését ismertetni kell a jelenlévőkkel hangsúlyozva, hogy lent a falvakon a magyar képviselők megválasztásával nincs hiba, de annál lényegesebb kérdés, hogy a járási, kerületi és a többi felsőbb szervekbe legyenek olyan becsületes magyar dolgozók beválasztva, akik igazán a magyarság ügye mellett ki mernek állni. De a főbb hiba a múltban ott volt, hogy a végrehajtó szerveinkben, gondolok itt a járási pártbizottságra illetve a járási nemzeti bizottságra, ahol nem voltak magyar dolgozók és ezeket a kérdéseket akarjuk az elkövetkezendő időszakban megoldani. Felvetődött azon magyar tanítók ügye is, akik szlovák iskolába járatják gyerekeiket. Hát én megmondom maguknak őszintén, mint a csatai 9 éves magyar iskola igazgatója, hogy ha az én iskolámban ilyen tanító tanítana, én azt szabályosan kivágnám. Hogy taníthatja egy ilyen magyar tanító a magyar szülők gyerekeit, ha ő saját maga nem bíz a magyar iskola jövőjében, és itt hibáztatom azon iskolák igazgatóit, ahol ilyen esetek vannak.”

Biztos, hogy nem pontosan így fogalmaztam, ez nem az én stílusom, hanem a jegyzőkönyv-vezetőé, biztos, hogy kulturáltabban mondtam el a véleményem, ám a lényeget ma is felvállalom: a magyar tanító gyereke magyar iskolába járjon. Ezzel a jegyzőkönyvvel bizonyították

később, amikor a pártból való kizárásom ellen tiltakoztam, hogy én igenis nacionalista és sovíniszta voltam, tehát joggal zártak ki a Csemadokból is, a pártból is.

Az állásfoglalások ideje volt ez a korszak. Ez idő tájt sokat voltam Pozsonyban, sokat utaztam mindenféle gyűlésekre: a központban jelen kellett lenni, hiszen – képletesen szólva – ott mozgott leginkább a föld, a községi, járási gyűléseken pedig azért, mert az emberek azt igényelték. Elvárták, hogy kulturális vezetőik – akikben akkor a közéleti vezetőt is látták –, ott legyenek velük, hallgassák meg és informálják őket. Ezt a fajta elvárást nem lehetett, s nem is volt szabad figyelmen kívül hagyni. Én ma is azt vallom, ha valaki bizalmat kért az emberektől, s megkapta azt, akkor bizony szolgálja őket, legyen minél többet közöttük.

Az ilyen gyűlések hangulatának érzékeltetésére álljon itt példaként a lévai Csemadok kibővített taggyűlésének állásfoglalása úgy, ahogy az a Garamvölgye című járási hetilap 1968. április 19-i számában megjelent:

„Mi, Léva város magyar nemzetiségű dolgozói, örömmel tapasztaltuk, hogy a megújítási folyamatban nem maradt tétlen a Csemadok Központi Bizottsága sem és a nemzetiségi kérdés megoldásának elősegítésére kezdeményező javaslatot terjesztett elő. Ezt a javaslatot most és a jövőben is a legmesszebbmenőkig segíteni akarjuk, ezért teljes egészében magunkévá tesszük és munkálkodni fogunk annak megvalósításáért.

Városunk Csemadok tagjai, valamint az itt élő magyar nemzetiségű polgárok, munkások, parasztok és értelmiségiek teljes felelősséggel kijelentjük, hogy egyetértünk a CSKP KB decemberi, januári és legutóbbi határozatával, valamint az azóta beállt változásokkal. Javasoljuk a Csemadok Központi Bizottsága határozatán kívül még megvalósítani a következőket:

- 1. Átmeneti időre, amíg a nemzetiségi kérdés alkotmányos úton rendeződik, azonnali hatállyal érvényesítsék az 1952. július 1-én hozott, a Megbízottak Testületének X. ülésén a 117. titkos szakaszban megfogalmazott határozatokat, valamint a CSKP KB 1959-ben hozott nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos határozatát.*
- 2. Az SzIKP járási bizottsága, valamint a járási nemzeti bizottság teremtsen olyan eszmei feltételeket városunk, valamint járásunk területén, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása nemzetiségi súrlódásoktól mentes legyen.*
- 3. Az új járások kialakításával kapcsolatban a párt- és állami szervek induljanak ki az első köztársaság nemzetiségi statisztikai kimutatásokból, mert ettől az időtől kezdve a nemzetiségi összetételben mesterségesen előidézett eltolódások mutatkoznak.*
- 4. Kérjük mindazoknak a törvényeknek és rendeleteknek a fölülvizsgálatát, amelyeket 1945-től a magyar nemzetiségű polgárokkal kapcsolatban hoztak.*
- 5. Kérjük eltörölni a megkülönböztető, diszkrimináló törvényeket (a reszlovakizációt) és jóvátenni a törvények által előidézett sérelmeket.*
- 6. Kérjük megteremteni a nemzetiségi iskolák önállóságát, a nemzetiségi iskolák irányításához a jogi feltételeket és kihangsúlyozzuk, hogy városunkban magyar nyelvű tanoncképzést kívánunk megvalósítani a magyar dolgozók gyermekei érdekében.*
- 7. Kérjük a magyar kultúra intézményes gondozását és fejlesztésének anyagi biztosítását az állami szerveken keresztül úgy, hogy ennek alapján a Csemadok a nemzeti lét fontossága szempontjából határozza meg tevékenységét.*
- 8. Kérjük felülvizsgálni a járási nemzeti bizottság által 1965-ben a kétnyelvűségről hozott határozatát és felelősségre vonni mindazokat, akik e határozat teljesítését gátolták.*

9. Javasoljuk, hogy a Csemadok alakuljon át kultúrpolitikai, érdekvédelmi szervvé, a magyar nemzetiségi élet jogi képviselőjévé.

10. Kérjük az illetékes szerveket, hogy a vezetékes rádió a magyar adást is iktassa programjába a lakosság számarányához mérten.

Ígérjük, hogy mindent megteszünk annak érdekében, hogy népeink együttélése a proletár nemzetköziség szellemében valósuljon meg hazánkban. A CSKP határozataiból kiindulva a szocialista demokrácia támogatói leszünk. Az egyenjogúság elve alapján szorosán felzárkózunk az itt élő nemzetek és nemzetiségek mellé közös hazánk, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság felvirágoztatásáért.

Léva város Csemadok tagsága és magyar dolgozói nevében a kibővített taggyűlés résztvevői”

Az állásfoglalások megfogalmazása akkoriban valóban nemzeti sporttá vált. Őszintén szólva én ennek nem voltam nagy híve. A csataikat is többször lebeszéltem róla, mert tudtam, hogy amit leírnának, azt már úgylis megfogalmazták Pozsonyban.

– Nem itt oldódik meg a nemzetiségi kérdés sem – mondogattam nekik. – Mi itt viszonylag békében élünk egymással, magyarok és szlovákok. A nagypolitikának kell megváltoznia, most azt az időszakot éljük, hogy törvényekkel kell garantálni a mindenkori békés együttélés feltételeit.

Volt, aki vitatkozott velem.

– Segítenünk kell a föntieknek – mondták. – Érezzék, hogy ott állunk mögöttük.

– Az rendben van – válaszoltam. – Ám most a nagypolitikán a sor. Ha az állam nem tesz néhány egyértelmű lépést felénk, akkor ezerszer is megfogalmazhatjátok az itteni kis bajaitokat, azok mindig újrateremtődnek majd. Elég tehát annyit küldeni Pozsonyba, hogy támogatunk titeket, mögöttetek állunk.

Tudtam, hogy ez a hozzáállásom nem mindenkinek tetszett, többen meg is róttak érte.

– Ez már beijedt – mondták néhányan nem is csendben, eléggé nyíltan. – Megdolgozták őt is, hiába, ő is csak elvtárs.

Én azonban úgy éreztem, néha azért sem szerencsés a sok szöveg, mert itt-ott a mi oldalunkon is megfogalmazódtak élesebb vélemények. Valóban nem sokszor, huszadik századi tapasztalataink birtokában nagyon vigyáztunk arra, hogy túl ne lőjünk a célon. Ám a sokáig elfojtott érzelmeknek valahol utat kellett találniuk magyar oldalon is, s voltak, akik alkalomadtán valóban sarkasabban fogalmazták meg sérelmeiket, véleményüket. Ráadásul néha valóban nem volt könnyű különbséget tenni egyes hivatalnokok túlkapásai vagy a rendszer szándékos, rejtett asszimilációs politikája között sem, ez is bonyolította a helyzetet. Én azonban törvényi megoldást akartam, s tartottam attól, hogy a feszült társadalmi hangulatban az esetleges hibák csak ronthatnak a párbeszéd sikerének esélyén.

A szlovákok egy része úgylis váltig azzal gyanúsított bennünket, hogy csendben határmódosítást akarunk. Klasszikus téma ez is, nagyon gyakran előjött a huszadik század folyamán. Állítom, hogy ilyen megjegyzés, szándék soha nem fogalmazódott meg, még a legbizalmasabb megbeszéléseken sem. Épp ellenkezőleg, hatvannyolc fordított minket a legerőteljesebben Csehszlovákia felé, ekkor éreztünk talán először a huszadik században őszinte szolidaritást a csehek és a szlovákok irányában. Az már nem a mi hibánk, hogy voltak, akik részükről eredendően bizalmatlanok voltak irányunkban. Talán mindenki, aki igaztalanul jut hozzá más tulajdonához, felmerülnek ilyen gátlások: tudták, tudják, hogy a déli területekhez nem korrekt módon jutottak hozzá, s bántotta őket a lelkiismeret, ahogy egyik barátom

fogalmazott. Mi, a magyar kisebbség, ilyen megközelítésből bűnjelnek számítunk. Arra emlékeztetjük őket, hogy az országalapítás alkalmával nem játszottak tiszta játékok.

Erről is megpróbáltunk beszélni velük, próbáltuk megértetni, hogy a megoldás nem az állandó feszültségben, bizalmatlanságban való élés, épp ellenkezőleg: az általunk kínált megoldás, a valódi, törvény által garantált jogok megadása jelenthette az igazi és tartós kiutat ebből a helyzetből. Ezért intettem felelősségtudatra és óvatosságra mindenkit: tudtam, hogy odafent megindultak a tárgyalások, tudtam, hogy a magyar tárgyalódelegáció jól felkészült emberek-ből áll, akiknek nincs szükségük arra, hogy falusi nagyhangúak mondják meg nekik, mit kell megfogalmazni egy alkotmánytörvényben vagy a végrehajtási törvényekben. Az általunk esetleg elkövetett hiba csak olaj lett volna a tűzre, félrevitte volna a társadalmi dialógus irányát.

Íme, megint a kettősség csapdája: az ortodox kommunisták szemében az ő világukat felforgatni akaró, felelőtlen forradalmárrá váltam, a néha türelmüket vesztett emberek szemében pedig a „becsehelt”, az ő igazukat nem kellő hőfokkal képviselő, a központi pártkorifeusok által megdolgozott bérencé. Az utóbbi nézet azért nem volt tömeges, de előfordult.

Az igazság az, hogy bizonyos fokig én magam is megértettem az emberek türelmetlenségét: évek, évtizedek mozdulatlansága, műélete után úgy érezték, végre megmozdul valami, végre tehetnek valamit. Az ilyen helyzetek velejárója, hogy egy részük bizonyos idő után törvényszerűen elégedetlenné válik a változások tempójával. A valóság ugyanis ritkán képes követni a szellem szárnyalását, és sokakban ilyenkor az a félelem is előjön, hogy a politika megint becsapja őket. Ezeket az embereket annyiszor csapták már be a huszadik században, hogy érthető volt a néha feltörő bizalmatlanságuk is. S bizony, ezekben a hónapokban sokat kellett nyelniük a szlovák nacionalisták primitivizmusa, durva támadásai miatt is.

A diktatúrák fellazulása utáni tipikus állapot volt ez: a sok értelmes gondolat mellett sok szenny is a felszínre tört. A szocializmus megreformálása körüli vitákba belefolyt a két világháború között megerősödött cseh-szimpatizánsok, a Tiso-rezsim volt potentátjainak hangja, az ötvenes évek meghurcolt társadalmi csoportjai, az ultranacionalisták, az ortodox kommunisták, a reformszocialisták és még nem tudom, mennyi egyéb csoport egyszerre kezdte mondani fennhangon a magáét, s ebbe a hangzavarba ráadásul belekeveredett a cseh-szlovák és a szlovák-magyar vita is. Az akkori újságok kínálnak némi képet minderről: a cenzúra ugyanis meggyengült, s nekünk arra is rá kellett jönnünk, hogy nem mindenki demokrata, aki elégedetlen az ötvenes-hatvanas években kialakult durva diktatúrával.

A Dubček-képek olyan nélkülözhetetlen ereklyéi voltak ennek a kornak, mint a szentképek a templomi milliók. Akkoriban mindenütt Dubček-képet lehetett látni, a traktortól a gyárig, a kórháztól az iskoláig, mindenünnen Dubček mosolygott vissza. Elfogadtam, hogy ez a társadalmi mobilizáció egyik formája, de megmondom őszintén, nem szerettem, engem kicsit a személyi kultuszra emlékeztetett. Dubčekkel kapcsolatban egyébként is kifogásaim voltak, nem tartottam őt igazán nagy politikusnak. Pártkáder volt ő is, jelentős posztokon szolgált korábban is, s azt sem tartottam helyesnek, hogy ő a nemzetiségi kérdést soha meg nem említette. Valahogy úgy éreztem, hasonlóan viszonyul ehhez a témához, mint az elődei – bár azok egyszer-másszor legalább formálisan, kötelességből szóltak róla.

Én azonban valóban nem emlékszem, hogy ő erről akár egyszer is beszélt volna. Egyszerű párttagként bizony elvártam volna, hogy az ő regnálása idején elmérgesedett szlovák-magyar viszonyt megpróbálja mérsékelni néhány, a nyilvánosság előtt elmondott mondatával. Ha ő azt mondta volna a Hlas ľudu-ban vagy a Roľnícke noviny-ban közölt cikkekre, hogy elég, így ne beszéljünk egymással, ilyen alpári módon ne támadja senki a magyarokat, sem más kisebbségek tagjait, akkor talán vissza lehetett volna fogni azt a szerencsétlen nacionalista

áradatot, amely akkor ránk zúdult. Persze értem én, politikus volt ő is, bizonyára több szempontból bemérte a saját lehetőségeit, meddig mehet el. Olvastam azóta az emlékiratait is, megpróbáltam megérteni őt utólag is, ennek ellenére nem tudom őt elfogadni igazán nagy személyiségnek. Hiszen hallgatni olyankor, amikor jelentős nacionalista gyűanyag kezdett fölhalmozódni a társadalomban, veszélyes volt – és hiba is volt. Azok a vádak ugyanis néha már az abszurdum határait feszegették, például, hogy mi nyomjuk el a szlovákokat Dél-Szlovákiában, vagy hogy keményfejűségünk okán nem akarunk megtanulni szlovákul. Történtek komolyabb összeszólalkozások is magyarok és szlovákok között egyes falvakban, de szerencsére az ilyen helyzetek még kezelhetőek maradtak. Tény azonban, ahogy múlt az idő, úgy növekedett a feszültség a magyarok és szlovákok között is.

Egyszer behívtak a járási pártbizottságra tízünket, „a magyarokat”. A járási pártbizottság napirendre tűzte a nemzetiségi kérdés megtárgyalását. A találkozó előtt megbeszéltük, hogy csendben maradunk, nem hagyjuk magunkat kiprovokálni. Volt közöttünk jogász, köztisztviselő is, de a legtöbben pedagógusok voltunk. Megbeszéltük tehát a taktikát – aztán mégis én rúgtam föl az egyezséget, nem bírtam ki szó nélkül, ami ott történt. Nem bánom, máig sem bánom aényt, hogy szóltam, mert ahogy nekünk jöttek, azt nem lehetett szó nélkül hagyni. Ám az valóban hiba volt, hogy hévvel, indulatoktól fűtötten beszéltem.

A tolmácsi gyár pártelnöke kivágott valamelyik központi újságból egy szélsőségesen nacionalista cikket és azt kezdte nekünk felolvasni. Olyasmik voltak abban az irományban, hogy szörnyen elnyomjuk a szlovákokat Dél-Szlovákiában – a kisebbség a többséget, sic! –, hogy a szlovákok gyerekei kénytelenek magyar iskolába járni, hogy arrogánsak vagyunk, lenézzük a őket, meg hasonlók. Erre végigfutott közöttünk egy hullám, hogy ezt nem lehet szó nélkül hagyni, most már szólni kellene. De kiszóljon? Én persze – te vagy közülünk a legtapasztaltabb, súgták oda. Megtettem, azt persze nem tudtam, hogy az egész ülést magnószalagra veszik. Ez csak később derült ki, amikor fellebbeztem a kizárásom ellen és elmentem a párt járási ideológiai titkárához. Összeszólalkoztunk, hogy jogosan zártak-e ki a pártból, vagy sem, s ő akkor azt mondta: igen, mert én egy nacionalista vagyok.

– A jogos érdekvédelem még nem nacionalizmus – vágtam vissza neki. Tegeződtünk, nem voltunk különösebben jó viszonyban, de gyakran találkoztunk, s elvtársak is voltunk egykor, ugyebár.

– Igen, de mondtál te azon a megbeszélésen keményebbeket is – replikázott ő.

– Én csak az igazunkat védtem – válaszoltam. – És figyelmeztettelek benneteket, hogy velünk így nem lehet beszélni. Ez a párt érdekei ellen is van, ilyen ordenáré hangnemet nem szabad megütni a magyarokkal szemben sem.

– Te kezdted – vádolt utólag is. – Te emelted meg a hangodat.

– Ezt azért valahogy bizonyítani is kellene – védekeztem. – Nem úgy van az, hogy bármivel megvádolhattok.

– Ennek semmi akadály – nevette el magát. – Elővegyem a magnószalagot?

– Miféle magnószalagot? – kérdeztem naivan.

– Hát ami ott készült – vonta meg a vállát a titkár.

– Rendben van – mondtam. – Ha van ilyen szalag, hallgassuk meg, felőlem akár a prágai központi bizottságiak részvételével is. De előről, minden felszólalást. Azt is hallgassuk meg, közületek ki mit mondott. Azzal összehasonlítva majd meglátjuk, melyikünk volt a nacionalistább.

Erre elnevette magát, hahotázott, s a vállamra csapott.

– Nem is tudtam, hogy te ilyen naiv vagy, Sanyi. Hogy lehattél te Csemadok központi elnökségi tag?

És csak mosolygott váltig, amikor kikísért, akkor is. A hatalom vigyorát láttam az arcán, s ma is beleborzongok, ha erre a beszélgetésünkre visszagondolok.

Akkor azonban, azon a vitadélutánon, tényleg keményen összeszólalkoztunk, s bizony felhoztam ott akkor minden friss sérelmünket. A csapatból voltak, akik megdicsérték, mondván, jól odamondogattunk nekik, de voltak olyanok is, akik azt mondták, hiba volt emelt hangon beszélni velük, mert épp azt érték el, amit mi el akartunk kerülni. Kiprovokáltak bennünket, s parttalan veszekedéssé fajult az egész, semmit nem oldott meg a nagy pártbizottsági megbeszélésünk. Inkább talán még jobban elmérgesítette a helyzetet. Ez azért is meglepő volt, mert addig a pártbeliek nem mertek ilyesmit megengedni maguknak, addig igyekeztek legalább a nyilvánosság előtt finomabban fogalmazni. Hogy a valódi politikájukban, a fű alatt mit tettek, az már más kérdés, de addig legalább a látszatra adtak. Ott azonban nagyon ki nyilvánították, hogy ebben az országban a polgárok két kategória él: az alacsonyabb rendűek, a kérni kényszerülők és a föntiek, az adakozók kasztja.

Csatán azokban az időkben viszonylag csendesen telt az élet, az emberekkel rendszeresen összejártunk, részleteiben is megvitattuk, mi történik a nagypolitikában. Reménykedtünk mindannyian, hiszen beindultak a tárgyalások az alkotmánytörvényről, s az egyéb törvényekről is, miniszteri posztot is kilátásba helyeztek. Létrejött és megkezdte munkáját a kormány nemzeti tanácsa, új színház létrehozatala körvonalazódott, új hetilap bontogatta szárnyait – egyszerűen reményteljes hírek is megörvendeztettek bennünket. A közigazgatási változásokkal kapcsolatos konkrétumokról is egyre gyakrabban esett szó, arról például, hogy a hatvanas évek elején létrehozott, észak-dél irányú járásokat, amelyekben mesterséges egységekbe csapták össze a magyarok és szlovákok által lakott területeket, megváltoztatnák és kelet-nyugati irányultságúvá alakítanák át.

Valóban szép időszak volt ez, pezsgés volt érezhető mindenütt. Harc volt ez a szó legnemesebb értelmében: küzdelem a lelkekért, a jövőért. S ha az előbb kritikusan szóltam Dubčekről, ezen a ponton mégiscsak el kell mondanom, hogy ebben a folyamatban pótolhatatlan szerepet játszott. Minden forradalomnak, minden olyan folyamatnak, amely változásokat akar elérni, szüksége van vezéregyéniségre. Ő akkor egy ilyen helyzetbe került. Meg vagyok győződve róla, hogy jól gondolta az egészet, azt is sejtem, hogy a néha tapasztalható óvatossága mögött az apparatcsik tapasztalata húzódott meg, a valódi szovjet viszonyok mélyebb ismerete. A mosolygós arca azonban optimizmussal és reménykedéssel töltötte el az embereket, mai szóhasználatnál úgy érzem, a politikai marketing művésze volt abban a korban. A megszállás utáni viselkedése azonban nagyon kiábrándított.

Talán valóban az apparatcsik-múltja lehet a magyarázat az elvtelen viselkedésére. Moszkvában enyhén szólva nem állt a helyzet magaslatán. Később is, az a gyáva döntése, amellyel elfogadta az ankarai nagyköveti posztot, nem magyarázható másként, csak elvtelen kollaborációként. Nem akarom én mindenképpen összehasonlítani őt a térség más személyiségeivel, de mégis: Nagy Imrének miniszterelnök-helyettesi posztot ajánlottak bő évtizeddel azelőtt, s ő tudott nemet mondani. Ha egyszer a nevét adta valamihez, egy eszméhez, amivel az emberek lelkét vette célba, amivel egy nemzet létének adott új értelmet, akkor hogy állhatott oda egyezkedni egy tál borsóért? Mondom ezt akkor is, ha azóta megismertem Nagy Imre NKVD-s múltját is, s ha életem végéig változatlan marad elítélő véleményem arról, amit november negyedikén hajnalban tett. „Csapataink harcban állnak, a kormány a helyén van” – ezt beolvasni a rádióban, utána elballagni a jugoszláv nagykövetségre menedéket kérni, s ott hagyni a fiatalok ezreit kivérezní az utcán, az én szememben ez megbocsáthatatlan bűn – és

az is marad örökké. De a zászlót nem árulta el, a bitófa árnyékában sem. Nemhogy nagyköveti posztot, de miniszterelnök-helyettesi posztot sem fogadott el, nem hagyta korrumpálni magát! Dubček ilyen szempontból nagyon kicsinyesen, sőt gyáván viselkedett.

Kádárral összehasonlítva viszont egyértelműen Dubček javára billen a mérleg. Bár elismerem, hogy a robbanékony magyarokat mindig is nehezebb kormányozni, mint a halvérű, megalkuvásra kész, bumfordi cseheket vagy a vidékies, nyakukat behúzó szlovákokat, akik csak a gyengébbekkel szemben tudnak erősként tetszelegni. Azt is hajlandó vagyok méltányolni, ahogy Kádár stabilizálta a magyarországi helyzetet, mégsem tudom neki megbocsátani ötvenhatos árulását és azt, amit ötvenhétben és ötvennyolcban tett. Dubčekről azt hiszem, alkatilag távol állt az ilyesfajta szibériai habitus, el nem tudom képzelni, hogy ez a kicsit visszafogottan, kicsit magatehetetlenül mosolygó falusi téeszelnök-utánpótlás valaha is lövetett volna vagy parancsot adott volna valaki kivégzésére. Igaz, a huszadik században nehezen találunk egyértelműen tiszta politikust, s különösen reménytelen az ilyen igyekezet Európa keleti felén, mégis, elvi elvárásainknak mindenkivel szemben ugyanazoknak kell lenniük.

Nem akarom én mindenképpen összehasonlítani a magyar ötvenhatot és a csehszlovák hatvannyolcat, de ha már idáig értünk a gondolatsorban, kimondom, hogy a mi hatvannyolcunk csak egy szimpatikus sóhaj volt a magyar ötvenhattal összehasonlítva. Ezeket az összefüggéseket persze én is csak később ismertem fel, volt elég időm rágódni mindezen, újra átgondolni a történeteket későbbi, történelmi munkák és emlékiratok alapján is, ám mindez csak ki-
teljesítette, de nem írta fölül az én akkori Dubček-képemet sem.

Hatvannyolcban abban is különböztünk ötvenhat Magyarországtól, hogy mi valóban nem akartunk mást, csak élhetőbb szocializmust. Emberarcút, demokratizáltat: tényleg ilyen elképzeléseink voltak. S nem értettük, nem tudtuk fölfogni, hogy azok a logikus eszmék és gyakorlati lépések, amelyeket megfogalmaztunk, amelyek valóban a társadalom jobbítását tűzték ki célul, ne nyerjék el mindenki szimpátiáját. Mindenféle revíziót csak később magyaráztak az egész folyamatba, senki nem akart itt másfajta restaurációt sem. A második világháború előtti rendszert mindannyian, akik ebben a gondolkodási folyamatban részt vettünk, igazságtalannak tartottuk. Előre akartunk menni, nem visszafelé: igazságot, igazságosabb berendezkedést, igazságosabb problémakezelést és valódi megoldásokat akartunk, s ezt várták el tőlünk az emberek is.

A Varsói Szerződés csapatainak bejövetelét mélyen elítélem. A formát, mint problémakezelési módot kétségkívül igen. Ám azt is meg kell mondanom őszintén, egy kicsit meg is könnyebbültünk akkor. Hazudnék, ha azt mondanám, akkoriban nem voltak félelmek bennünk, magyarokban. 1968 nyarán ugyanis eléggé eldurvult már a vita magyar-szlovák viszonylatban is. S mit szépíteném, újra megjelentek bennünk a második világháború vége óta nem tapasztalt félelmek. Érdekes tapasztalat volt az is, ahogy ebben a helyzetben is eljátszottak velünk: Dél-Szlovákiába ugyanis a magyar hadsereg vonult be.

A véletlen úgy hozta, hogy épp akkor, augusztus 18-án az egész családommal együtt elindultam Északkelet-Szlovákiába, Szinnára. Ott gyártották az új kazánokat, s mivel a miénk teljesen kiégtek, ki kellett őket cserélni. Leveleztem sokat az ügyben, a gyártó fűt-fát megígért, de tenni vajmi keveset tett. Augusztus második fele volt, nyakunkon a fűtési szezon, valamit tenni kellett. Fogtam magam, beültettem az autóba az egész családot, gondoltam, összekötöm az egész utat egy tátrai családi kirándulással. Úgy is történt, huszadikán este éppen Eperjesre értünk, ott szálltunk meg egy szállodában. Rádió nem volt a szobán, televízió sem, nyugodtan aludtunk egész éjjel. Másnap reggel beültünk az autóba, hogy indulni készültünk tovább. Alig mentünk azonban pár száz métert, orosz katonákba ütköztünk. Nem az ismert hangulatban gyakorlatra igyekvő katonákba, hanem eléggé morcos, ideges, háborús

hangulatban lévőkre. A város szélén hatalmas dugóba kerültünk, nem tudtunk tovább menni. Kiszállok az autóból, kérdezem az embereket, mi van, azok meg úgy néznek rám, mint az örültre:

– Maga nem tudja, mi történt? Az éjjel megszálltak bennünket.

Akkorra a kereszteződésben már összetűzések is voltak, civilek teherautókkal odahajtottak, ott aztán szándékosan karamboloztak, hogy lassítsák az oroszok vonulását. Két óra hosszat is kellett várakoznunk, amíg rendet tudtak csinálni és újra elindulhatott a kocsisor. S ebben a helyzetben én hová mentem? Tovább Szinnára. A gyár előtt hatalmas tömeg volt, senki sem dolgozott. Az emberek izgatottak voltak, egymás közt beszéltek meg az eseményeket, hírek és álhírek kerengtek közöttük, mint ilyenkor az lenni szokott. Az emberek vitatkoztak, azt fontolgatták, mit lehet tenni egy ilyen helyzetben. Én meg, a kis igazgató, ott rodeóztam közöttük a papírjaimmal, hogy nekem kazán kell, a gyerekeim megfagynak a télen, valakinek el kellene intéznie az ügyet. Azok meg csak néztek rám, mint egy ütődöttre, mit akarok a főmérnöktől és az üzletkötőtől éppen itt és éppen most. Én meg csak hajtogattam a magamét, tényleg mint egy megszállott, hogy mindjárt itt a tél, az iskolában fűteni kell, s én kazán nélkül nem mehetek haza. Az emberek pedig csavargatták a fejüket, uram, kérdezték, nem látja, mi történik itt, de aztán csak előkerült az üzletkötő is meg a főmérnök is. Meg is egyeztünk, ha újra beindul a munka, a mi kazánunk az elsők között lesz, amit legyártanak. S láss világ csodát, úgy is lett. Október 15-én, amikor beindult a fűtési idény, már az új kazánokkal fűtöttünk.

Még aznap délután, mint aki jól végezte dolgát, hazaindultunk. Rozsnyóig egész szépen eljutottunk, ám este lett, mire odaértünk, s ott már sokkal barátságosabb viszonyok fogadtak. Minden utcásarkon orosz katonai rendőrség posztolt, a katonák fáradtak és idegesek voltak, egyikkel a másik után kerültem összetűzésbe, nem akartak továbbengedni. Egyszer aztán a feleségemben is elfogyott a türelem, s azt mondta, ő bizony nem megy tovább egy ilyen sültbolonddal. Nyilván elege lett abból, ahogy a tankok közt rodeóztam, előzgettem, kerülgettem őket, ahogy kiabáltam, veszekedtem a katonákkal. Sietni akartam, haza akartam volna érni mielőbb. A gyerekek még élvezték is a dolgot, volt benne kaland elég, az biztos. A feleségem azonban megijedt, sírt és jajveszékelt mellettem. Este aztán már én is félni kezdtem, még idegbajt kap mellettem az asszony, megálltam hát az egyik magyar faluban. Az utcán nem volt senki, az ablakok zárva. Bekopogtam az egyik helyen, alig akartak beszélni velem, féltek, nem tudták, ki vagyok. Végül is eljutottam a téeszelnökhöz, akinek a felesége innen származott, a Garam mellől. Ők befogadtak, ott aludtunk náluk, másnap reggel jöttünk csak haza.

Nagykürtösre érve már más volt a helyzet. Barátságosabb légkör fogadott, ott már magyar katonák voltak. A város mellett, egy dombon álltak egymás mellett a tankok, de nem háborús hangulatot sugalltak, inkább egy hétvégi felvonulásra emlékeztettek. Persze, ezt sem érezte mindenki így, sok helyen ellenszenvvel viseltettek irántuk is, egy kalap alá vették őket a szovjetekkel, azok pedig, akik amúgy sem szívték a magyarokat, most nyíltan kimutathatták érzelmeiket. Előfordult, hogy nem akartak vizet adni nekik, nem akarták kiszolgálni őket az üzletekben. Az igazsághoz tartozik, hogy az ilyenfajta jelenségekre csak pár nap múlva került sor, az első napokban senki sem tudta, mi lesz, a katonák sem, az emberek sem. A polgárok attól féltek, hogy újra háború lesz, a katonák is bizonytalanok voltak, az első napokban el sem fogadhattak semmit a civilektől, nehogy bárki megmérgezhesse őket. Akkor még senki sem tudta, hányadán áll, még a politikai vezetők sem.

Aztán megkezdődött a tanév, egy héttel a tanévnyitó előtt be kellett lépniük a munkahelyünkre. Jöttek a tanítók, idegesen, bizonytalanul, és kérdezték, most mi lesz.

– Mi lenne? – válaszoltam. – Előkészítjük az új tanévet és tanítani fogunk.

A járási pártbizottságról az egyik titkár ránk telefonált, hogy tiltakozni kellene a bevonulás ellen. Mondom neki, Miško, ne haragudj, de mi nem küldünk semmit.

– Šanko – mondja –, hogy engedhetsz meg magadnak ilyet, már minden iskola küldött, csak ti nem.

– Nyugodj meg – válaszoltam –, nem küldünk, ennek az égvilágon semmi értelme sincs. Más-hogy kell az ilyesmit kezelni.

Ilyen is volt. Azért nem küldtem tiltakozólevelet, mert tudtam, a tényeken az egy jottányit sem változtatna. S úgy gondoltam, egy ilyen szerencsétlen helyzetben fölösleges olyan lépéseket tenni, amelyeket bárki feszültségfokozásnak tekinthet. Őszintén szólva arra is gondoltam, nem árt, ha vigyázunk a fejünkre is.

Az emberek, a falusiak, gyakran jöttek hozzám, s kérdezgették, mi lesz most, hogyan tovább.

– Semmi – válaszoltam –, az élet megy tovább. Majd csak megleszünk mi is valahogy.

Most, ennyi év után sem egyszerű mérleget vonni, mit nyertünk és mit veszítettünk mi hatvannyolcban. Kaptunk egy megtagadott alkotmánytörvényt, egy tárca nélküli minisztert és egy nemzetiségi titkárságot, egy-két új lapot, színházat. Néhányan átmehtek Magyarországra tanulni. Pár hónapig úgy érezhettük, szabadabbak vagyunk.

S mit veszítettünk? Ezeket majdnem mind el is veszítettük – s ráadásul lefejeztek bennünket. A nemzetiségi érdekképviseléttel való foglalkozás attól fogva az államrendőrség feladata lett, a Csemadokot száműzték a Nemzeti Frontból, rátelepedtek a kultúránkra, oktatásügyünkre, sokunkat a földbe tapostak, ellehetetlenítettek, megaláztak. A szlovákiai magyar társadalomban is meghatározó attitűddé vált a kontraszelekció, alapelvárássá a feltétel nélküli lojalitás. Meghatározó életérzéssé vált a bizonytalanság, a kiszolgáltatottság, és kezdett mindent átítatni a félelem.

A normalizáció így komoly károkat okozott nekünk, magyaroknak, de az egész országnak, a cseheknek és a szlovákoknak is. Arányosan nálunk volt nagyobb a veszteség, egy nemzet, amely saját államában él, saját állami struktúrákkal rendelkezik, jobban át tudja vészeli a kritikus időköt is, mint egy kiszolgáltatott helyzetben lévő, intézményekkel alig rendelkező néptöredék. A csehek és a szlovákok közül többen egyébként érdekes bújócskát is kitaláltak ezekben az időkben: ha valakire nagyon rászálltak Szlovákiában, elköltözött Csehországba és fordítva. Az idegen környezetben általában még a szakmai tevékenységét is folytathatta, egy-két karriernek még jót is tett az ilyen ideológiai indíttatású turisztika. Arra azért ügyeltek, hogy olyan vérfürdőt ne rendezzenek, mint 1956 után Magyarországon. Ok sem volt rá: puhább, jellegtelenebb volt ez a mi hatvannyolcunk.

Ami a magyar ügyeket illeti, gyanítom – bár ezt már soha nem lehet lesz ellenőrizni –, hogy a magyar ügyek a katonai beavatkozás nélkül is hasonló pályára csúsztak volna, mint így. Az ilyesmiben könnyen jut konszenzusra a mindenkori politikai elit. Ha baj van és kell a támogatásunk, udvarolnak nekünk, megígérnek mindent. Ha átmegy a vihar, gyorsan elfeledkeznek az ígéretekről, s húznak egyet a pórázon.

A Csemadokban bízunk, a tárgyalások sikerében reménykedtünk szeptemberben is, s később, még 69-ben is. Mi, vidékiek azonban egyre inkább kicsúszunk a történésekből, hiszen akkortájt még inkább felgyorsultak az események. Valószínűleg ez sem véletlenül történt így, sokszor órák alatt kellett dönten, s mi, a vidékiek ebben értelemszerűen nem mindig vehettünk részt. Előtte tervszerűen dolgoztunk, a kritikus időszakban viszont hektikussá váltak a viszonyok, néha valóban gyorsan kellett reagálni. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy azokban a napokban néha még a szimpla telefonkapcsolat sem működött.

Emlékszem, mennyi vitánk volt a Csemadok elnökségében az oroszok bejövetele után. Nagyon heterogén társaság volt az az elnökség, nem cseréltünk le mindenkit 68-ban, nehogy azt mond hassák, túlon tül tisztogatunk. Ott is utolért a kettősség, nemcsak engem, de a szervezetet is. A Csemadokot, amely megalakulása óta küzdött ezzel a dilemmával : az egyik oldalon ott voltak az ideológiai jellegű elvárások, hiszen a hatalom azért hozta létre ezt a szervezetet, hogy – ha már nem tudott jelentősebb arányban fizikailag megszabadulni az itteni magyaroktól – legalább ilyen módon kordában tartsa őket. A szervezet eredeti küldetése tehát az lett volna, hogy a párt kisöccseként sziváro gjon be a szlovákiai magyar társadalom minden rétegébe, segítsen ott terjeszteni a párt ideológiáját és főleg ellenőrizze a magyar kulturális-társadalmi kezdeményezéseket.

Az emberek azonban a kezdetektől fogva ennek az ellenkezőjét, a magyar kulturális-közéleti platformot látták benne, önmaguk kiteljesítésének lehetőségét, a saját pártjuk helyett is működő univerzális szervezetet, ahol a kulturális kezdeményezések mellett közéleti kérdésekkel, sőt bizonyos fokig politikával is foglalkozhattak. Ez utóbbi profil valóban 1968-ban csúcsosodott ki, amikor a Csemadok a magyarok valódi érdekképviseleti szervévé vált, s eme vonatkozásában még a kommunista párt is elfogadta partnernek. A Csemadok tehát egészében jól tartotta magát, tiltakozott az intervenció miatt is és folytatta a küzdelmet a jogainkért, bár olyanok is voltak közöttünk – a régi iskola tagjai –, akik kimondottan örültek az augusztus végi fejleményeknek. Úgy gondolták, eljött az ő idejük, bár a kritikáikat ekkor még nem, csak később, egy-másfél év múlva fogalmazták meg egyikünk-másikunk ellen. Akkor, amikor már teljesen megváltozott a társadalmi hangulat, amikor szabadon lehet ütni egyet a politikai-társadalmi (néhány esetben a személyes) ellenfeleken, s amikor megint húzni lehetett egyet a nadrágszíjon a kisebbségek irányában is.

A bejövétel után megjelent a Csemadokban Gustáv Husák. Eljött, hogy megszerezze a mi támogatásunkat is. A központi bizottsági ülésünkön magyarul is szólt egy-két mondatot. Nagy jogászi fifikával vagy nem is tudom, hányszínűséggel aztán úgy folytatta, hogy ezt a gyönyörű nyelvet ő a börtönben tanulta meg, de sajnos, nem tökéletesen, ezért ne haragudjatok, elvtársak, mosolygott ránk, szlovákul fogom folytatni, nem szeretném valamely helytelen kifejezéssel megsérteni ezt a szép nyelvet. Azt kérte tőlünk, hogy támogassuk a párt központi vezetését, mert az mindent nagyon szépen akar megoldani.

Az ő beszéde is fennmaradt az archívumban.

„... Ez év kezdetén, a demokratizálódási folyamatra való áttérés számos alapvető kérdés rendezésének szükségességét vetette fel az országban. Ezek az alapvető kérdések lakosságunk minden rétegét, osztályát, nemzetét és nemzeti kisebbségét érintik. Azok a problémák, amelyeket Dobos elvtárs a bevezetőjében érintett, megtalálhatók pártunk akcióprogramjában, és szeretnénk ezeket fokozatosan, egymás után becsületesen megoldani. Kezdve a gazdasági kérdésekkel, a gazdasági reform problémáival, egész társadalmunk demokratizálódásával egészen a többi kulturális, politikai és szociális kérdésig, beleértve az együttélést, nemzeteink és nemzetiségeink kapcsolatainak kérdését is. Igaz, ezen a januárt követő utunkon, melyet polgáraink szabadabb, demokratikusabb életére való őszinte törekvése jellemez, és amely ragyogó pontja kommunista pártunk és az összes progresszív erők azon törekvésének, hogy megszabaduljunk az ötvenes évek, a kultusz éveinek és törvénytelen ségeinek túlkapásaitól és hibáitól, adódtak kilengések, hiányosságok és hibák is. Ezen problémák megoldásának keresése közben jöttek az augusztusi események, az öt szövetséges állam hadseregeinek bevonulása országunkba. A későbbiek folyamán bizonyára gyakran vissza fogunk térni majd ezekhez a kérdésekhez, hol követtünk el hibát, mikor nem értékeltük kellőképpen a nemzetközi tényezők jelentőségét, a szomszédos nagy és kis államokkal való kapcsolatok

fontosságát, amikor talán mi sem kerestük eléggé a kapcsolatokat és a megértést, vagy amikor lehetővé tettük, vagy legalábbis toleráltuk, hogy szocialistaellenes erők zavarják meg országunk demokratikus fejlődését, új utat kereső szándékunkat. Gondolni fogunk bizonyára arra is, hogy szövetségeseinknek ez a lépése – véleményünk szerint – elsiertet volt. Ezekhez a gondolatokhoz később mindannyiunknak vissza kell térnünk. Most azonban kiutat kell találnunk ebből a helyzetből. Idegen katonák bevonulása egy állam területére mindig olyan változást jelent, mely sok nehézséget, sok fájdalmat hoz magával, kisiklatja az életet a megszokott medréből, s ily módon az emberek megszokott életének – beleértve a politikai és polgári életet is – megzavarását jelenti. Pártunk és államunk vezetősége, a köztársasági elnök kezdeményezése alapján kiutat keresett ebből a nehéz helyzetből. Ezt a kiutat a moszkvai tárgyalásokban találta meg: a szovjet állami- és pártvezetőkkel való megegyezésben, mely e helyzet megoldását célozza. Ez alkalomból is szeretném hangsúlyozni, hogy egész lakosságunk, vagy legalábbis lakosságunk óriási többsége, csehek, szlovákok, magyarok stb. ezekben a nehéz napokban nemcsak lojálisan és becsületesen viseltettek az államhoz és annak politikai vezetéséhez, hanem szilárd hazafiságukról is számot adtak a szó szoros értelmében. Erről a helyről is köszönetet akarok mondani minden magyar polgártársunknak becsületes, bátor viselkedéséért. Ezekben a válságos augusztusi napokban a különböző ellentétek, viszályok és gyakran a kölcsönös nacionalista szenvedélyek megnyilvánulása ellenére mindannyian állampolgárokhöz méltóan viselkedtek, és elősegítették megteremteni azt a politikai egységet, amely támogatta az állam vezetőit Svoboda és Černík elvtárssal az élen, valamint a pártvezetést Dubček elvtárssal az élen. Ez számunkra is fontos elkötelezettséget jelent, hogy magyar polgártársaink igényeire nagyobb következetességgel tekintsünk, sokkal gyorsabban valósítsuk meg a nemzeti illetve nemzetiségi politika terén követeléseiket éppúgy, mint kulturális és gazdasági vonatkozásban. ...

Az akcióprogramban foglalt elvek megvalósításához tartozik természetesen a nemzeti-ségi kérdés megoldása. Az SZIKP KB – mint az önök is tudják –, néhány nappal ezelőtt foglalkozott ezzel a kérdéssel. Jóváhagyta azokat az alapelveket, amelyek lehetővé teszik államunk föderatív átépítését. És ezzel egyidejűleg jóváhagyta azt az álláspontot is, melynek alapján az államjogi kérdéssel együtt az év október 28-án alkotmányban kell biztosítani a nemzeti kisebbségek helyzetét is. ... Már csak azért is szükséges a kérdés megoldása, hogy megszüntessük nemzeteink és lakosságunk között a régi nézeteltéréseket. E téren főleg az utóbbi nyolc hónapban mind szlovák, mind magyar részről magasba csaptak a szenvedélyek, és ez alapján véve természetes jelenség. Ahol a kérdések nincsenek megoldva, ahol nincsenek véglegesen megoldva, ahol olyan zsilipek nyílnak meg, mint amilyenek nálunk nyíltak meg januárban, ott vitatkoznak ezekről a kérdésekről békésen és szenvedélyesen, sőt viharosan is. Mindez azonban arra utal, hogy a kérdést meg kell oldanunk, keresnünk kell az ésszerű és demokratikus kiutat. A magam részéről nagyon örülnék, ha áthidalhatnánk ezeket a régi ellentéteket, s végső megoldást találunk e kérdésekben. A történelmi eseményeket ugyanis különféle képpen lehet magyarázni. Egyet említenék meg, mely a magyar lakosság emlékezetében nagyon élénken él még. A magyar kisebbség problémájának megoldására gondolok az 1945-ös években. Már beszélünk, írtunk róla, hogyan került rá sor.

Megemlítettük, hogy Szlovákiában a párt illegális munkájában vagy a szlovák nemzeti felkelés idején senki sem vetette fel a magyar polgártársak kitelepítésének, vagy valamilyen diszkriminációjának a kérdését. Ám a világpolitika vagy az európai politika a háború végén úgy alakult, hogy megkezdődött a határok változtatása, s ennek kapcsán szóba került a lakosság, elsősorban a németek tömeges eltávolítása az egyes államokból. És így külföldön került fel a Csehszlovákia és Magyarország közötti viszony

megoldásának kérdése, lakosságcsere vagy egyoldalú kitelepítés formájában. Ez akkori-ban Csehszlovákiának és Szlovákia Kommunista Pártjának, a kormánynak hivatalos politikája volt. Ma bírálhatjuk vagy nem bíráljuk, ez más kérdés. Bizonyos, hogy 1945 után a magyar lakosságot sok sérelem érte, sok ostobaságot, sok következtetlenséget és méltánytalanságot követtek el vele szemben. Az évek távlatából ezt meg kell mondanunk. A magyar lakosság egyenjogú helyzetének gyakorlata csak 1948-tól kezdődött azoknak a túlkapásoknak és intézkedéseknek a megszüntetésével, amelyeket 1945-48 között alkalmaztak. Főleg azért említem ezt a kérdést, mert az ötvenes években azután, amikor már bűnbakot kerestek, akkor egyszerűen azok között találták meg, akiket akkor börtönbe zártak. Mindenekelőtt Husákot, Novomeskýt és a többieket emlegették. És 13 éven át az emberek tudatába beleplántálták, hogy ezek ketten-hárman vagy az úgynevezett szlovák burzsoá nacionalisták azok a fekete ördögök, akik az egész kását megfőzték. Okmányok, történelmi dokumentumok, levéltárak anyagai bizonyíthatják, hogy a dolgok úgy alakultak, ahogy mondom, s én, mint ennek a pártnak és szerveknek egyik alkotórésze, ezt a politikát támogattam, propagáltam, azonban nem egyes egyének politikájáról vagy hasonlókról volt szó, hanem az egész párt és állami szervek politikájáról. Azért említem ezt, hogy lássák, hogyan forgatnak ki egyes kérdéseket, s ezek hogyan kapják meg a propagandisztikus jellegüket, megtévesztve ezáltal sok-sok embert. ...Biztosítani akarom önöket arról, hogy a magyar nemzeti kisebbség helyzete megoldásának a teljes egyenjogúságon kell alapulnia, s magam részéről a párt- és állami fórumokon ilyen megoldást fogok szorgalmazni. Közltek velem az elvtársak az önök vezetőségéből, hogy e kérdésben valamiféle türelmetlenség tapasztalható a magyarok között. A magam részéről megértem ezt a türelmetlenséget, és hasznosnak tartom, ha állandóan szorgalmazzák, sürgetik a megoldást. Biztosítani akarom tehát önöket, hogy ami a probléma megoldását illeti, itt nincs szó sem évekről, sem hónapokról. Távolról sem gondoljuk azt, hogy ebben az országban elegendő a szlovákok és a csehek közti problémákat megoldani, s azután minden rendben van. Tudatában vagyunk annak, hogy éppen olyan sürgős feladat főleg a magyar nemzeti kisebbség problémájának megoldása, hiszen ez a legnagyobb nemzeti csoport nálunk, amely Bratislavától egészen Kelet-Szlovákiáig mindenütt együtt él a szlovák lakossággal. E kérdés békés rendezése s az e kérdésben elfogadott megegyezés nélkül nem lehet konszolidáltnak tekinteni sem Szlovákiát, sem a köztársaságot. Szeretnénk, hogy a nemzeti kisebbségek, mindenekelőtt a magyar nemzeti kisebbség helyzetét úgy rendezzék, hogy a szó legszorosabb értelmében saját országának, saját hazájának, otthonának tekintse ezt az államot, s olyan megelégedett legyen benne, mint amilyen megelégedést kíván a cseh és a szlovák nemzetnek.”

Gumiszöveg volt ez is, tele üres ígéretekkel, csúsztatásokkal, féligazságokkal. Csendre volt szükség akkor az országon belül, s arra, hogy ilyen módon pacifikálják a kisebbségeket is. Először jött a csali, az ígéret, egy-két tessék-lássék lépés is, majd, amikor már lecsendesedett a helyzet, következett a dolgok visszanyesése. Husák személyes érdekei is ezt az érdekgörbét kopírozták. Két- vagy többesélyes volt ugyanis akkor még a párt vezetésén belül, már ami a legfőbb pártvezetők személyi ambícióit illeti, hiába, hogy itt voltak az oroszok. Husák pozíciója sem volt biztos, Moszkva is kereste még a jövő emberét, azt, aki a legmegbízhatóbb helytartójukká válhat.

Husák tehát ott szónokolt nekünk, mi meg hittünk is neki meg nem is, mindenki a vérmérséklete szerint. Olyanok is ültek közöttünk, akik emlékeztek rá, mit mondott 1947-ben Kőbölkúton. Ő volt akkor a magyarok kitelepítésének egyik irányítója, s ott magyarázta el, miért fontos a kitelepítés, miért szükséges az etnikailag tiszta Szlovákia megteremtése. Mi sejtettük, hogy kutyából az ő esetében sem lesz szalonna, sejtettük, hogy a kijelentéseit nem lehet komolyan venni, hogy hetente változtatja a nézeteit: minden beszéde más és más volt.

Ám a fuldokló a szalmaszálba is belekapaszkodik, sejtettük, hogy ez a ravasz ügyvéd fontos szerepet fog játszani a jövőben, s nem akartuk vele összerúgni a port.

Sokan közülünk azt sem tudták megbocsátani neki, ahogy 1945-ben belügyi megbízottként Esterházy Jánossal szemben viselkedett. Őt is szívélyesen fogadta a belügyminisztérium harmadik emeletén, megkínálta kávéval, majd elnézést kérve tőle kiment, úgymond telefonálni pár percre. Amikor visszajött, kedvesen folytatta vele a beszélgetést, természetesen magyarul, gesztust gyakorolva Esterházy felé, aki akkor jogilag még a szlovák parlament képviselője volt. Amikor elbúcsúztak, Esterházy leballagott a földszintre. Ott már várta őt két gumikabátos fiatalember, akik letartóztatták őt – s élve már nem jött ki a börtönökből.

Husák tehát udvarolni jött, s bizony voltak sokan, akik hittek a szavának. Ez a fajta hozzáállás is benne volt akkor a levegőben, a konszolidáció légkörének ez is alkotórésze volt. Megint csak rá kellett jönnünk, mennyire manipulálhatóak az emberek. Hisznek a szép frázisoknak, mert a lelkük mélyén békét, csendet akarnak. S nem akarják elhinni, amíg a saját szerencsétlen tapasztalataik alapján meg nem bizonyosodnak róla, hogy a paravánok mögött ott várja őket a végzet, a nyaktiló.

A machiavellizmus szomorú iskolajátéka volt, ami akkor átsöpört rajtunk. Tanúskodik erről többek közt a Csemadok XVIII. járási konferenciájának jegyzőkönyve is, amely az 1968. november 9-én Léván megvalósult rendezvényről számol be, ahol tizedik felszólalóként én is szót kaptam. A dokumentum azért is fontos, mert már megjelenik benne a Csemadokon belüli tisztogató gondolata is.

„A konferencia a Munka dalával vette kezdetét. Utána Sz. J. elvtárs, a Csemadok járási bizottságának elnöke rövid megnyitó beszéde után rövid beszámolót tartott a belpolitikai és a nemzetközi politikai helyzettel kapcsolatban. Majd a Lévai Kilencéves Iskola tanulói köszöntötték a küldötteket.

Ezek után Sz. kultúrtárs üdvözölte a helyi szervezetek küldötteit, a jnb, a járási pártbizottság, a Nemzeti Front és a többi tömegszervezetek küldötteit. Továbbá ismertette a konferencia napirendi pontjait. ...

A 9. felszólaló S. elvtárs, a járási pártbizottság küldötte volt:

Drága magyar polgártársaink! Örülök, hogy a többi elvtársakkal és elvtársnőkkel együtt részt vehetek a Csemadok járási konferenciáján. Alkalmunk van így a találkozásra, közeledésre, egymás megismerésére. Egyúttal alkalmunk van mélyebben megismerni az önök munkáját. Engedjék meg, hogy ezúton mondjak köszönetet önöknek azért a munkáért és fáradozásért, melyet a kultúra területén a magyarság érdekében tesznek. Megelégedéssel és nagyon komoly figyelemmel kísérvük az önök fáradságos munkáját, azt a munkát, amelyet az egész csehszlovák társadalom felvirágoztatásáért tesznek. Engedjék meg, hogy ezúton mondjak köszönetet önöknek és önökön keresztül az itt élő magyarságnak azért a becsületes kiállásért és magatartásért, amelyről a nehéz augusztusi napokban tanúbizonyságot tettek. Drága barátaim!

Ezzel nagyon sokat tettek nemzetünk és nemzetiségeink egységének ügyéért. Megmondom őszintén, büszkék vagyunk munkás népünk magatartására. Büszkék vagyunk a járásunkban élő Csemadok-tagság magatartására, a Csemadok funkcionáriusainak józanságára, élükön Sz. elvtárral. Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy semmi sem bonthatja meg egységünket, szilárd alapokra épülő barátságunkat. Az önök alapszervezetei is nagy szolgálatot tettek hazánk népeinek egységéért, az internacionalizmus elveinek megőrzésére. A Csemadok a Nemzeti Front tagja, amelynek élén Csehszlovákia Kommunista Pártja áll. Minden más szervezetnek egyenjogú partnere. Elvtársak, elv-

társnők, a kommunista párt sosem mond le és soha nem mondhat le vezető szerepéről. Ez nemzeteink és nemzetiségeink érdeke is. Ezt a vezető szerepét a kommunista párt olyan politikával fogja elmélyíteni, amely emberi, humanista alapokon áll, mindnyájunk érdekeinek szolgálatában. Pártunk további munkáját a marxizmus-leninizmus internacionalista elveinek betartásával és ennek szellemében kívánja elmélyíteni. A meggyőzés politikáját tartjuk a legelfogadhatóbb munkamódszernek.

Elvtársak, elvtársnők, valóban marx-leninistákként kívánunk dolgozni. Ebben a szellemen kívánjuk elmélyíteni kapcsolatunkat a Csemadokkal is. Eddigi személyi kapcsolataink olyan jók, hogy erre nyugodtan lehet építeni. Továbbiakban is megőrizzük, megtartjuk eddigi kapcsolatainkat és azokat el fogjuk mélyíteni. Tudjuk, hogy a nemzetiségi egyenjogúság megteremtése az ökonómiailag elmaradott országrészek felemelését is jelenti. A mi járásunk, s annak déli része is ilyen területnek számít. Felelősségteljesen informálhatom önöket arról, hogy a járási pártbizottság és a járási nemzeti bizottság nagyon komolyan foglalkozik ezekkel a problémákkal, különösen az elkövetkezendő választásokkal kapcsolatban.

A továbbiakban a nemzetiségi alkotmánytörvényről beszélt és hangsúlyozta, hogy az maga nem oldhat meg minden felmerülő problémát. Azonban olyan biztos alapot jelent, amelyből kiindulva nemzeteink és nemzetiségeink önrealizálódása megvalósulhat. Az önök szervezete előtt komoly ideológiai és kulturális és nevelőmunkát illető komoly feladatok állnak, amelyet a magyar polgártársak s főleg az ifjúság körében kell elvégezni. El kell mélyíteni a szocialista hazafiság eszméjét. Minden embernek, csehnek, szlováknak, magyarnak egyenjogúnak, szabadnak és boldognak kell éreznie magát hazánkban. Bizonyára egyetértene velem abban, hogy a törvény maga nem oldhat meg minden felmerülő problémát. Azonban olyan biztos alapot jelent, amelyből kiindulva nemzeteink és nemzetiségeink önrealizálása megvalósulhat. Ebben van a kommunizmus lényege, gyakorlati munkájának alapja. Elvtársak! Minden problémát, azokat a kényes problémákat is, amelyek még megvannak közöttünk s feltehetően a jövőben is előbukkannak, maguknak az embereknek kell megoldaniuk. Nem élhetünk nacionalista és sovinszta szenvedélyektől fűtve. Szerintünk, kommunisták szerint az céljainktól és tanításainktól nagyon is idegen. Azt hiszem, mindnyájan úgy fogunk dolgozni, hogy a problémákat bölcsen megoldjuk. Nagy lehetőségek előtt állunk. Kommunista ideálokat és célokat tartunk szemünk előtt, amelynek megvalósításáért közösen kívánunk dolgozni. Arról van szó, hogy el kell mélyíteniünk a szocialista hazafiság eszméjét polgártársainkban. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság mindnyájunk hazája, az volt és az is marad. Ilyen szavakat hallottunk magyar elvtársainktól a nehéz augusztusi napokban. Magyar polgártársaink pedig tanúbizonyságot tettek hovatartozásukról. És ezen nem változtathatnak bárhonnét jövő alaptalan vádak és túlkapások. Legfontosabb feladatunk, hogy az itt élő népek között a humanista kapcsolatok megteremtését szorgalmazzuk és támogassuk. Sose ne akarjunk a másik rovására dolgozni. A párt, a Nemzeti Front és annak tagja, a Csemadok is azon fáradozik, hogy mindenki embernek érezhesse magát. Az ember szó büszkén hangzik. Minden embernek, csehnek, szlováknak, magyarnak egyenjogúnak kell éreznie magát. Mindnyájan kötelesek vagyunk elmélyíteni népeink és nemzetiségeink barátságát. Ez internacionalista feladat. Ez szocialista köztársaságunk egyik alapja. Ez alapja a szocialista országok táborának is, amelyhez mi is tartozunk. Szocialista hazánk és a világ-szocializmus ügye mindnyájunk legfontosabb feladata. Mélyüljön el és erősödjön hazánk népeinek és nemzetiségeinek barátsága! ...

10. felszólaló Ú. S., a Csemadok KB elnökségének tagja. Hangsúlyozta, hogy ő is a demokratizálódás szellemében él. Feltette a kérdést: mi is az a demokrácia? És így válaszolt rá: egyenrangúvá tenni nemzeteink és nemzetiségeink tagjait. S ezt minden téren.

A Csemadok KB márciusi állásfoglalása nagy felháborodást váltott ki a szlovákság részéről. Ennek tanúi lehettünk a sajtóban, rádióban, televízióban egyaránt. Pedig nem is ismerték a teljes szövegét a határozatnak. Egyszerre Horthy és a hozzá hasonló összes bűneit a nyakunkba varrták. Pedig mi Dózsa György, Steiner Gábor utódai vagyunk. Nem akarták elhinni, hogy mi ezt az országot tekintjük hazánknak. Kellott ahhoz egy augusztus, hogy ezt bebizonyítsuk. Ezzel visszautasítottunk minden alaptalan vádat, amit ránk kentek.

Továbbá mondotta, hogy szeretnénk, ha a Matica testvéregyesület úgy gondoskodnék tagjairól, mint a Csemadok. De ezt a szlovák nép érdekében tegye, és ne mások ellen. Tudom – mondta továbbá –, hogy a túlkapások elhalkulnak, mert az ilyesmi mulandó. A hangoskodók saját maguk is rájönnek arra, hogy nem az Okáli-program szerint kell dolgozniuk, hanem a proletár nemzetköziség útján kell tovább haladniuk. Ezt tudatosítanunk kell nekünk is, mert ez biztosítja a nemzetiségek egyenjogúságát. Az alkotmányjogi törvény, mint kerettörvény is ezt igazolja és ezt szolgálja.

A továbbiakban az alkotmányjogi törvényről szólt néhány szót. Kiemelte, hogy a Nemzetgyűlés által elfogadott alkotmánytörvény csak kerettörvény. Ezen belül történik majd az egyes konkrét törvények kidolgozása. S majd ezek foglalják magukban a különböző képviselői lehetőségeket is. Megemlítette, hogy az SZNT Nemzetiségi Titkársága már megalakult. A további törvények között lesz majd pl. a nyelvi törvény, a nemzetiségi iskola-törvény, a művelődési törvény, a nemzetiségi jog törvénye, stb. Ha csak ezeket az eredményeket vesszük figyelembe, akkor sem volt hiábavaló a Csemadok munkája.

Megemlíti azt is, hogy a nemzetiségi iskolák részére alakult egy nemzetiségi osztály, B. I. vezetésével, a nyugat-szlovákiai területben. Majd annak a véleményének adott kifejezést, hogy amennyiben a törvények a gyakorlatban nem azt hozzák, amit az itt élő magyarság várt, akkor ez a demokrácia magcsúfolása lesz. Továbbá említi, hogy az utóbbi időben a politikai élet sodrásában kissé háttérbe szorult a kulturális munka. Majd választ adva az előbb elhangzott kérdésre hangsúlyozta, hogy a Csemadok járási bizottságában a jelöltek között van több munkás, mert a géplakatos és a háztartásbeli stb. is munkás. A Csemadok viszont kultúrszervezet, ezért nem hiba, ha a vezetőségben több az értelmiségi tag.

Befejezésül: a jelenben történelmi felelősséget kell éreznünk és ennek megfelelően kell munkánkat végezniünk. Husák elvtárs azt akarja, hogy mi érezzük magunkat itthon ebben az országban. S azt is megmondta, hogy szégyellné magát, ha nem tudná a szlovákság biztosítani az itt élő magyaroknak azt a jogot, amelyet a maga számára kér a csehektől. ...

16. felszólaló V. J., a Csemadok KB küldöttségének vezetője. Hozzászólásában hangsúlyozta, hogy túl mozgalmas tíz hónapot éltünk át. Olykor fölöslegesen mozgalmas időket. Józanabb politikával el lehetett volna kerülni augusztus 20-át. Mindenki a január utáni út mellett tör lándzsát. De a tömegek nem tudják pontosan, milyen ez az út. A sajtó pedig még most is azt igyekszik magyarázni és igazolni, hogy ami történt január után, az mind jó volt. Az újságok 14 millió ellenforradalmárról beszéltek. Hangsúlyozta, hogy őt ne tegyék egy listára Okálival és társaival. – Nem akarok olyan demokráciát – mondja –, ahol naponta többször felhívnak munkahelyemen és lakásomon, telefon által, hogy jelentkezzem itt és itt, készen vár a hajó, ki leszel toloncolva Magyarországra.

Voltak erők, amelyeknek valami nem tetszik és mást akarnak. Beszűntetni a kommunista pártot, szétverni a KB épületét, stb. Ez nem demokrácia, ez anarchia. A vörös zászló alatt tízezrek haltak meg a szebb, boldogabb jövőért. Ma vannak egyének és csoportok,

amelyek elégették a vörös zászlókat. Pedig az nemcsak a szovjeteké. A mi apáink is ezalatt harcoltak.

Januárnak volt sok pozitívuma, pl. megszülethetett a Csemadok KB márciusi állásfoglalása. De soha annyi csúnya támadást nem kaptunk, mint január után.

Értékelni kell. Meg kell állapítani, mi volt jó, mi volt rossz január után. Le kell szűrni a tapasztalatokat és a szocialista demokráciáért kell síkraszállni.

A Csemadok tisztában van azzal, hogy rajtunk csak az segít, ha szilárdan állunk a proletár nemzetköziség alapján. Január mellett vagyunk. Mindenki elveti a Novotny-féle rendszert. Tudjuk, mi az, ha a személyi vezetés ignorálja a közvélemény és a tömegek véleményét. Fontos, hogy a párt és a többi vezetőink meghallgassák az embereket. A szocializmus platformjáról kiindulva aztán gyümölcsöztetni kell azokat.

A Nemzetgyűlés elfogadta a nemzetiségi törvényt. A Csemadok tagságának ezt magáévá kell tennie. Közvéleményt kell kialakítani a törvény realizálásában, mert a törvény maga még nem minden. Ezzel majd élni is tudni kell. Most következik a legfőbb feladat: az egyes törvénycikkelyek konkrét megfogalmazása. Most már nemcsak a Csemadok fogalmazza, javasolja, hanem a Nemzetiségi Titkárság is részt vesz benne. Ő terjeszti, javasolja majd elő az SZNT-ben. Tehát képviselői szerveinkre komoly munka vár a jövőben.

Bár a nemzetiségi törvény nem azt fejezi ki, amit elképzeltünk, máris nagy jelentősége van. Köztársaságunk fennállása óta ez az első javaslat, amely a nemzetiségi kérdést teljességében próbálja megoldani. Ezt pedig a Csemadok indítványozta, s ezt értékelünk, becsülnünk kell. Hogy a törvények érvényre jussanak, a jövőben kérjük a tagság messzemenő támogatását.

A kulturális életünk mellett meg akarjuk szervezni a tudományos életünket is. Ez a Csemadok keretén belül történne mindaddig, amíg megteremtődnének a feltételek ahhoz, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia keretébe áthelyezhessük.

A Csemadok a jövőben sem veheti át a párt és az állami szervek vezető szerepét. Azonban olyan irányú tevékenységet kell majd kifejtene az állami szervek felé, amely a nemzetiségi kisebbség problémáinak megoldását célozza. Egyébként alakulnak majd nemzetiségi szervek, amelyek a problémákat hivatottak lesznek intézni.

A Magyar Ifjúsági Szövetség valószínűleg nem lesz önálló ifjúsági szervezet. Lesz központi bizottsága Pozsonyban, alakulnak járási bizottságok és ezek köré csoportosulnak majd az egyes klubok. Amennyiben az ifjúság a Csemadokban akar dolgozni, támogatni kell. Lehetővé kell tenni a klubéletet és az ilyen irányú kulturális munkát.

Szólt továbbá az értelmiség szerepéről is. Ez csak az utóbbi időben vált problémává. Az újságok kezdték állítani, hogy az értelmisége a vezető szerep. Az értelmiség azonban nem osztály, csak csoport. Így ha az értelmiség a szocializmust akarja építeni, feltétlenül a szocializmus platformján kell dolgoznia.

Ha eredményeket akarunk elérni, akkor feltétlenül legyen joga a Csemadoknak, a magyar ajkú lakosságnak is beleszólni abba, hogy kik legyenek a képviselői a különböző szervezetekben. Így lehet majd emelni a Csemadok tekintélyét, társadalmi szerepét a közéletben.

Majd befejezésül erőt, egészséget kívánt a konferencia küldötteinek.”

1969 tavaszán megkezdődtek a pártban az átigazolások. A lévai járásban az elsők között voltam, aki terítékre került, s akkor már kezdtem érezni, hogy labilissá válik a helyzetem. Dubčeket akkor már lecserélték, de mi még mindig reménykedtünk. Hatvannyolc őszén

tovább készültek az új beadványok, dokumentumok, úgy nézett ki, mégiscsak megoldódik egy s más. A két alkotmánytörvényt elfogadták hatvannyolc októberében, kifacsart formában egyiket is, másikat is. A tartalmuk holt íge maradt egészen 1990-ig. Ígéretések voltak továbbra is, határozatok születtek, hogy számos konkrét kérdést meg kell oldani. A pozsonyiak nyakig voltak a munkában – csak aztán a megoldások kezdtek egyre inkább szétfolyni, köddé válni.

Hatvankilenc tavaszán aztán egyre több dolgot kezdtek kifogásolni nálam, az iskolában is. Addig mintaiskola voltunk, kitüntetésekkel, dicséretekkel. Egymás után hordták hozzánk a szakmai küldöttségeket, a módszertani gyűléseket is rendszerint nálunk tartották. 69 tavaszán azonban úgy éreztem, egyfajta vákuum kezd kialakulni körülöttünk. Mondani még nem mondtak semmit, csak egyszeriben megjelentek a figyelmeztető jelek. Az ilyesmit megérzi az ember, megérzi, ha mellőzni kezdik. Apróságokban is: egy kolléganőnk például nyugdíjba vonult. Kitüntetésre terjesztettem fel még 68 végén, azt válaszolták, rendben van, meglesz. Amikor közeledett az időpont és rákérdeztem, miért késik az egész, egyszer csak csűrni-csavarni kezdték a dolgot, mígnem nyíltan elutasították. Nemcsak az én hátamon kezdett csattogni tehát az ostor, hanem a kollégákon is, s az iskolán is. Ez a módszer része volt. Azelőtt is úgy járta persze, ha az igazgató jónak volt elkönyvelve, ha jók voltak a kapcsolatai a párt- és állami szervekkel, akkor jó volt az iskola is és jók voltak a tanítók is. Ha az igazgató helyzete megváltozott, akkor rossz híre lett az iskolának is meg a tantestületnek is.

Érdekes, az eltávolításomat nem pártvonalon kezdték. Az iskolának volt ugyan önálló pártszervezete, de elhanyagolhatóan kicsiny, alig voltunk heten-nyolcan. Nem volt közöttünk semmi hivataloskodás azelőtt sem, kollégák voltunk, az elvtársakra való játék nem ért le odáig. Ha néha ki is jött egy-egy járási aktivista, a légkör olyankor sem vált hivatalossá. Elbeszélgettünk vele, majd megírtuk a jegyzőkönyvet, aztán hazament, az élet pedig folyt tovább. Ha bementünk intézkedni a járásra, azelőtt azonnal hellyel kínáltak, figyelmesek voltak, kávét hoztak, foglalkoztak velünk – egyszóval érzékeltették, hogy megbecsült iskoláról, megbecsült pedagógusokról van szó. Hatvankilencetől ez is megváltozott: gyakran megvárakoztattak, nem intézték el, húzták-halasztották az ügyeinket. Érezni lehetett, hogy valami nincs rendben, az ilyesmit megérzi az ember. Azelőtt, ha egy járási iskolaügyi konferencián létrejött valami szakmai bizottság, biztos, hogy a tagja voltam. 69 után ez is megváltozott: átnéztek rajtam, mellőztek, a jelek kezdtek fenyegetően sokasodni.

1970 márciusában jött az átigazolás, s azon mindenki keresztülment. Úgy történt, hogy minden alapszervezet minden egyes tagját külön-külön értékelték. Általában a környék pártszervezeteiből állítottak össze egy három tagú bizottságot. A csatai iskolára például a szomszédos oroszokai pártszervezetből küldtek két embert, a harmadikra nem is emlékszem, honnan jött. Először engem értékelték, mint igazgatót, utána a többieket. Megállapították, hogy itt senki semmi rosszat nem tett, megírták a jegyzőkönyvet és elmentek. Ekkor mindenki megnyugodott, s ez nagyon fontos volt, mert már ott köröztek a tantestületben mindenféle hírek különböző esetekről, kizárásokról. Konkrét nevek, konkrét intézményekben történt leváltások forogtak közszájon. A beszélgetés előtt tehát volt némi feszültség bennünk emiatt, de a megbeszélés után elpárologott. Mi pedig örültünk, hogy mindezt így el tudtuk intézni csendben, házon belül.

Május táján azután egy Csemadok elnökségi ülés után azt mondja nekem az országos elnök meg a főtitkár, maradnék még velük ott néhány percre. Rövid beszélgetés után felajánlották nekem a Magyar Területi Színház igazgatói posztját. Igaz, az első kérdésük az volt, keresztül mentem-e az átigazoláson. Igen, válaszoltam. Ez a részlet azért fontos, mert később éppen ők ketten lamentáltak a legintenzívebben afelett, tulajdonképpen miért is zártak ki engem. Én végül is nem tartoztam az élvonalhoz, s amennyit én akkor nyilvánosan elmondtam, annyit

bőven mondott más is. Egy-két kirohanásomat leszámítva viszonylag higgadtan tudtam reagálni a helyzetekre, amelyekbe kerültem.

Máig nem tudom, mi volt a valódi ok, bár meglehet, az ilyen kérdéseket az ilyen folyamatokat illetően tényleg értelmetlen feltenni. Apró, a történelmi konjunktúra által feldobott munkáskáderként én is része voltam a rendszernek, s amíg úgy diktálta az érdeke, amíg szüksége volt rám, addig elfogadott, sőt néha támogatott is, amikor pedig már nem volt szüksége rám, minden skrupulus nélkül elhajított, mint egy darab használt papírzsebkendőt. Ezt még meg is érteném, hiszen ismertem én azt a rendszert, s nem voltak különösebb illúzióim azelőtt sem, csak azt tartom nagyon igazságtalannak, miért kellett annyira megtépniük, miért kellett olyan kegyetlen módon példát statuálniuk, annyira személyes bosszút állniuk.

Ebben a helyzetben is: keresztül mentem az első körön, végül is nem lett volna ok a perújra-felvételre – s ha megtörtént, akkor az csak valamely felettes szerv utasítására mehetett végbe. Számomra többé-kevésbé világos tehát a dolog, de ez nem jelenti azt, hogy akár egy jöttányit is el tudok belőle fogadni: egy rendszer, egyetlen társadalom sem épülhet a polgárok ilyen szintű kiszolgáltatottságára, annak sosem lehet jó vége. Épp arról szólt a mi mozgalmunk, azt célozták meg a mi féloldalas hatvannyolcas elképzeléseink is, hogy az ilyesmit senkivel ne lehessen megtenni. Az ilyen módszerek ne válhassanak a rendszer részévé, s ha mégis azzá váltak, ez is bizonyítja, hová csúszunk vissza 68 után.

A legvalószínűbb talán mégiscsak az, hogy meg akarták akadályozni színházigazgatóvá való kinevezésemet. Azt valóban felajánlották nekem, a magyar színház akkori igazgatóját ugyanis szeptemberi hatállyal Budapestre helyezték kulturális attasénak. Meglepett az ajánlat, hogy épp engem néztek ki erre a posztra, tényleg nem akartam elvállalni, nem éreztem magam eléggé rátermettnak és szakmailag felkészültnek. Ám tudtam, hogy az igazgató úgyis elmegy Budapestre, a váltás tehát így is, úgy is bekövetkezik. A többieknek is nyíltan beszéltem az aggályaimról, de ők igyekeztek megnyugtatni, hogy majd belejövök, ne féljek. Úgy ismernek, mondták, mint aki tanulékony alkat, s van esélye arra, hogy megállja a helyét.

– Jó szervezési képességeid vannak – mondták. – Ne izgulj, átmész majd Magyarországra, megtanulsz mindent, ne félj.

A végén elvállaltam, megmondom őszintén, vonzott az új kihívás. Az iskola mellett a másik nagy szerelmem, a színház, karnyújtásnyi távolságra került tőlem.

Aztán mégsem lett belőle semmi. Szeptember elsején kellett volna belépnem a színházhoz és augusztusban kizártak a pártból.

Júliusban, mint rendesen, vakáció volt. Az egyik nap épp távol voltam valahol, amikor azzal fogadott az iskolaszolga, hogy a járási megbízott keresett. Hagyott egy üzenetet is, hogy hétfőn okvetlenül legyek otthon, mert egy albizottságot hagytak jóvá, amelynek még egyszer át kell értékelnie engem. Meglepett a dolog, kitüntetés à la normalizáció: külön albizottság, csak az én „kedvemért”.

A hét végén ismételten felkeresett a megbízott, hogy hétfőn biztosan legyek otthon. Úgy látszik nagyon fontos volt nekik, hogy beindíthassák a folyamatot. Kértem tőle:

– Mi van Ferikém, mi ez a cirkusz?

Természetesen ismertük egymást, tisztességes szlovák embernek ismertem addig. Tegeződ-tünk is, nálam kezdett el tanítani, én voltam az első igazgatója.

– Á, semmi különös – mondta. – Jött egy névtelen levél, ki kell vizsgálnunk. Rendben lesz minden, ne félj.

- Akkor meg minek ez a nagy felhajtás? – próbáltam meg familiárisra venni a hangnemet.
 - Tudod, hogy van ez – válaszolta. – Valamit tennünk kell vele. Elvárják a főnökök, hogy kivizsgáljuk a tartalmát.
 - Ti egy névtelen levél alapján akartok átértékelni engem?
- Ekkor kezdett el érdekelni a dolog.
- Ki kell vizsgálnunk, hisz te is tudod. Valamit mondanunk kell a főnökségnek.
- Gyanút fogtam.
- Ide figyelj – próbáltam meg emberibb hangot megütni. – Ki írta azt a levelet?
 - Mondom, hogy névtelen – válaszolta.
 - Akkor legalább azt mondd meg, mi van benne.
 - Á, hülyeségek – legyintett. – Bagatell dolgok, formális lesz az egész kivizsgálás, nem kell félned.
 - Nem is félek – horkantam fel. – Nincs mitől, nincs miért.

Jött a hétfő, jött a bizottság is. Ők maguk biztosították, hogy minden párttag jelen legyen, én erről mit sem tudtam. Azután minden párttagot külön kihallgattak, minden kihallgatásról írtak egy jegyzőkönyvet, s amit ezek a jegyzőkönyvbe mondtak a névtelen levélben felvetett problémákról, azt kezdte nekem a bizottság felróni hibaként.

Pontosítom, hogy világosabb legyen, milyen módszert alkalmaztak. Volt a névtelen levélben például egy olyan kitétel, hogy a tantestületben létezik egy szűkebb baráti társaság, amellyel szorosabb kapcsolatot tartok fenn, s amely gyakrabban összejár, esetenként mulatozni is a kéméndi csárdába. Ebből annyi volt igaz, hogy tényleg volt a tantestületben egy csapat, amelynek tagjait szakmailag és emberileg is többre becsültem, mint a többieket. Velük kölcsönösen jobban megértettük egymást, s értelemszerűen az iskolán kívül, magánjellegű összejöveteleken is többször találkoztunk. Arra azonban nagyon vigyáztam, hogy az iskolában, a intézmény rendes működtetése kapcsán semminemű különbségtétel ne legyen. Amiről tehát a levél szól, az az iskolán kívüli szféra, amely magánszférának tekintendő, ott valóban voltak, akikkel közelebbi kapcsolatot tartottam fel. A csárdából annyi volt igaz, hogy egyszer-kétszer névnapot, születésnapot ünnepeltünk ott, ahová természetesen hivatalos volt a tantestület minden tagja. Mint az ilyenkor lenni szokott, a társaság egyik része korábban hazaszállingózott, a másik része néha tényleg ott maradt kettőig, háromig. A hangulattól és a helyzettől függött az egész – de azt állítom, hogy részegeskedés vagy bárminemű komolyabb kilengés egyszer sem történt.

Nos, a levél homályos utalásai alapján mindenkinél rákérdeztek erre, s mindenki elmondta a nézetét a saját szemszögéből. Az embereket egyenként hívták be, s a következőnél már arra is rákérdeztek, amit az előtte lévőtől megtudtak. Egyszóval profik voltak, szépen felépítették az egész történetet, növekedett a sztori, mint a hógolyó. A végén mindezt elém tették, s ennek alapján elkezdtek támadni minden oldalról. Én erre azt mondtam, álljunk meg, nem így igaz a történet, sőt több esetben kétségbe vontam, hogy valaki a tantestületből olyat mondott volna, mint ami a jegyzőkönyvben szerepelt. Utólag tudtam meg például, ha valaki azt mondta, hogy az adott állítás nem úgy történt, amint azt a névtelen levél írója állította. Az ilyen választ nem jegyzőkönyvezték, csak a terhelő állításokat. Én persze ebbe nem nyugodtam bele, ennek alapján nem fogtok engem elítélni, gondoltam, s kértem, hogy szembesítsenek azokkal a kollégákkal, akik a leginkább terhelő vallomásokot tették. Meg is tették, ám gyorsan abba is hagyták, mivel azok a jelenlétemben másképpen, puhábban fogalmaztak. A bizottság erre

rájuk szállt, groteszk befolyásolási jelenetek zajlottak le előttem, amelyekben a kollégák húzták a rövidebbet, mivel az első jegyzőkönyvet aláírták velük, s így zsarolhatókká váltak.

Végül is két vádpontot fogalmaztak meg: az első szerint csoportosulások létrejöttét tettem lehetővé a tantestületben, volt egy szűkebb baráti köröm, akikkel mulatni is eljártam, sőt olyasmi is előfordult, hogy éjjel elmentünk mulatni a kéméendi csárdába, s utána onnan mentünk tanítani. Esküszöm mindenre, ami fontos nekem, hogy ilyesmi egyszer sem fordult elő, nekem az iskola mindig is szent hely volt, én ilyet soha nem engedtem volna meg. Egy tanítónő olyasmit is mondott, hogy a nagyszünetben késve főzte meg a kávéját, s mivel az forró volt, megengedtem neki, hogy kihűtse és megigya – ergo, késve ment be az órára, amit én toleráltam neki. A jegyzőkönyvben ez már úgy jelent meg, hogy a tanítók az óra alatt tanítás helyett kávéztak a tantestületben. A másik vádpont pedig az volt, hogy nőügyeim is vannak. Nos, azt még kevésbé tudták bizonyítani, tekintettel arra, hogy ugyanannak a tantestületnek volt a tagja a feleségem is, s családotul az iskola részét képező tanítólakásban laktunk. Az egész objektumot ráadásul a nap tizenkét órájában az iskolaszolga felügyelte, egy régi vágású öregúr, akinek pontos áttekintése volt az iskolán belüli és az épület körüli mindennemű mozgásról. Ha akartam volna, sem tudtam volna tehát ilyen körülmények között egy puritán kis községben külön utakon járni.

Itt van ezzel kapcsolatban is egy eredeti, szlovák nyelven írt levél, amelyet az a szlovák tanítási nyelvű osztályban tanító kollegina fogalmazott meg, aki azt állította, hogy a járási pártbizottság egyik elnökségi tagjának feleségét, aki a magyar részlegen tanított, azért hívtam ki az óráról, mert viszonyom volt vele. A levelet egy héttel az ominózus meghallgatások után keltezték. „Címzett: SzIKP JB ideológiai osztálya, Tárgy: M. G. tanítónő rágal-mazásának visszavonása”. Ez a levél is késve jutott el hozzám, s amikor elolvastam, nem akartam hinni a szememnek: maga a levél írója, volt kolléganőm minősíti a saját vallomását rágalmazásnak.

„Több mint egy hét telt el Ú. S., iskolánk volt igazgatója ügyének vizsgálata óta. Elgondolkodtam a körülményekről, amelyek ebben az ügyben lejátszódtak és ezúton szükségét érzem néhány körülmény megvilágításának, amelyeket a vizsgálat alapján rosszul magyaráznak. M. G. elvtársnőt semmilyen módon nem akartam kapcsolatba hozni Ú. S.-sel, hiszen M. G. elvtársnővel szolgálatilag nagyon jól jövök ki. Ebben az esetben is az iskola igazgatójának szolgálati lealacsonyodását akartam kifejezni, hogy a tanítási óráról kihívatta M. G. tanítónőt, tehát az én adataim az Ú. S. tagságát illető jegyzőkönyvekben 1970. augusztus elejéről Ú. S. ellen irányulnak, és nem M. G. ellen, mint azt sokan rosszul magyarázzák. Semmilyen okom nincs arra, hogy nevezettet rágal-mazzam, ez tisztességtelen lenne. Mert ha az erkölcsi lealacsonyodás lett volna a cél, úgy lett volna alkalmuk találkozni az iskolán kívül is. Nevezett tanítónőt mint felelős munkaerőt ismerem, aki a gyerekek nevelése terén is maximális igyekezetet fejtett ki főleg a szpartakiádé sikeres előkészítése érdekében az elmúlt és az azelőtti években is. A tanítás új formáit vezette be, játszva tanította az orosz nyelvet az iskolán és jó tanítási eredményeket ért el. M. G.-ék családja baráti kapcsolatot tartott fenn Ú. S.-ék családjával és más tanítócsaládokkal is, szabad idejükben összejártak és a panaszbán, amelyet levél formájában az SzIKP JB-re Ú. S.-re küldtünk, M. G. ügye Ú. S.-sel a panaszt aláíró más személyek személyes érdeke volt. Megjegyzem, hogy a nevezett tanítónő pozitív értékelésére szolgál az a vitaértékelés is, amely a mi 1970.6.29-én megtartott pártgyűlésünkön készült, amikor nevezett többek között a párttagjelöltek sorába lett benevezve. Mivel továbbra is tisztességes kommunista akarok lenni, a fenti tényeket rendelkezésére bocsátom az M. G. tanítónő körüli beszédek helyes megítéléséhez Ú. S. esetével kapcsolatban. Ezt akartam felhozni az eset megvilágítására, hogy a magasabb politikai szervek ne értékeljék a dolgot helytelen formában. Üdvözlettel, čest' práci!”

Azt is látni kell persze, hogy ez az átigazoló bizottság már nem a régióból való tagokból állt, s bár formálisan három tagú volt, kettő közülük meg sem szólalt, csupán az elnök, egy lévai szlovák elvtárs volt igen buzgó. Nem tudom, véletlen-e, de 72-től ő lett a lévai tanonciskola igazgatója, párttitkári dicsérettel.

Láttam tehát, hogy komolyra fordult a helyzet, keményen vitába szálltam velük minden vádpontot illetően. Akkor már kezdtem sejteni, hogy én ezt a mérkőzést elvesztem, mert itt egy felsőbb akarat érvényesítéséről van szó, ám legalább annyit akartam elérni, hogy ne könnyen veszítsek, ne adjam olcsón a bőrömet. Feleltem a hangom, s ha nem is köptem őket szembe, legalább a szemükbe akartam nézni, éreztetni velük, mit gondolok róluk.

Így ment szép sorjában minden, megírták a papírokat – minden szlovákul zajlott, „természetesen” –, azután megköszönték az elvtársaknak a nyilatkozatokat, felálltak és indultak kifelé. Amikor a bizottság elnöke a közelemben ért, odahajolt hozzám, megszorította a karomat és odasúgta: „Pán kolléga – de így, ahogy mondom: pán kolléga, som presvedčený, že tých všetkých je treba vylúčiť zo strany, a nie vás.”

Ezen meglepődtem, az egész addigi folyamat másról szólt. Még arról is informált, hogy a bizottság csütörtökön közli a vizsgálat eredményét. Már csak ilyen az ember: megint reménykedni kezdtem.

Csütörtökön ki is jöttek, de akkor már nem szorította meg a karomat, annyit mondott csak, hogy „Česť práci”, azután bementünk az irodába, s ott száraz hangon felolvasta a bizottság döntését, amelynek értelmében a pártból való kizárást javasolják. Arra gondoltam, valószínűleg azért kellett a néhány nap, hogy konzultáljanak a járásiakkal. Eme döntés után már apelláta ezen a szinten nem lehetett.

Én azonban elhatároztam, hogy küzdeni fogok az igazamért a végsőig.

Úgy érzem, idővel ők is rájöttek, hogy a két megfogalmazott érv nevetségesen kevés ahhoz, hogy valakit kizárjanak a pártból. Ám valahol el kellett kezdeniük, időt kellett nyerniük. Mindez persze csak javaslat volt akkor, döntenie a járási pártbizottság elnökségének kellett, s az az elkövetkezendő hét csütörtökén ült össze. Kaptam tehát egy hetet, hogy valamit megpróbáljak tenni az ügyben.

Elmentem a bizottság elnökéhez, a járási megbízotthoz, hogy megpróbáljak négyszemközt beszélni vele. Meglepetésemre fogadott is, az volt a benyomásom, hogy nincs tisztában a saját lelkiismeretével, ő is beszélni akar a témáról, természetesen tanúk nélkül. Eleinte csűrte-csavarta a mondatokat, de amikor látta mennyire elszánt vagyok, s nem hagyom békén, azt mondta:

– Értse meg, kolléga úr – megint kolléga úr lettem –, nekem is két gyereke van, s igazgató-helyettes vagyok. Nem akarok kellemetlenséget sem magamnak, sem a családomnak.

Akkor azt kérdeztem tőle, hétfőn miért mondta nekem, hogy a többieknek kellene kizárni a pártból, nem engem. Erre hímezett-hámozott megint, azt mondta, hogy akkor még nem látott tisztán meg hasonlókat, de azután, mikor teljesen a sarokba szorítottam, csak kirobbant.

– Nézze, kolléga – mondta –, négyszemközt vagyunk, s ha maga valahol ezt megpróbálja kijátszani, úgyis letagadom, és higgye el, ebben a helyzetben inkább nekem fognak hinni, mint magának. Én ezt az egészet feladatul kaptam és hétfőn tényleg úgy gondoltam, hogy ezek ott fönt alaposan melléfogtak. Ilyen értelemben konzultáltam a pártbizottsággal, de az ideológiai titkár azt mondta, itt nincs pardon, ki kell őt zárni. Ami ott le van írva, az elegendő ok kell, hogy legyen.

Nem maradt más hátra, mint felhívni a párt járási első titkárát, s megpróbálni vele egyezkedni. Szerdán este fogadott, úgy emlékszem a találkozásunkra, mintha ma történt volna. Hőség volt, talán harmincöt fok is, s ő egy szimpla alsónadrágban fogadott a járási pártbizottságon, mivel ott lakott, szolgálati lakása volt ott. Olyanokat kezdett nekem mondani, hogy most jön Pozsonyból, ahol kifogásolták, hogy eddig kevés párttagot zártak ki a lévai járásban. Ilyen nem létezik, mondták, ellenforradalomnak ott is kellett lennie, példát kell statuálni, az nem lehet, hogy egyes régiókban kaszálnak, másutt pedig hagyják megbújni a bűnösöket. Be is tartotta, amit mondott, a másnapi ülésen 56 embert zártak ki a pártból.

– Szóval te nem tudod, hogyan kerültél ebbe a második szórásba? – kérdezte kedvetlenül.

– Nem. Csak sejtem, hogy nem járási szintű kezdeményezés volt, mert akkor megcsináltátok volna mindjárt az első körben.

– A bizottság javaslata, nagyon jól tudod – nézett rám személytelenül. Azután gyorsan elkezdett beszélni mindenféle indifferens dologról, főleg arról, milyen nehéz megoldani, hogy a járás gazdasági teljesítménye újra a 68 előtti szintre jusson.

– Mindez fontos – mondtam neki –, de te is tudod, én másért jöttem. Mi lesz holnap az elnökségi ülésen?

– Nézd, én személy szerint nagyon csodálkozom, hogy te is belekerültél ebbe a csoportba.

Úgy beszélt, mintha véletlen folyamatról lenne szó, mintha este egy kivilágítatlan utcán gödörbe léptem volna.

– Te is tudod, hogy manipuláció az egész – próbáltam meg valamiképp hatni rá.

– Ott az a névtelen levél, hisz tudod – nézett rám. – Annak a tartalmát nem tudjuk megkerülni. Az embereid is mind ellened vallottak.

– Ez nem igaz – horkantam fel. – Egyébként is két nevetséges kicsiség miatt csak nem akarjátok lesöpörni az asztalról a többéves munkámat? Tudjátok, milyen iskolát csináltunk abból a periferián lévő intézményből! Ez a ti dicsőségetek is – próbáltam meg neki hízelegni.

– Nem erről van szó – mondta, szinte szomorúan. Nem tudtam megítélni, valóban úgy gondolja-e vagy csupán szerepet játszik. – Mondtam neked, milyenek az elvárások.

– Az elvárások miatt most bárkit el kell vágni? – kérdeztem, türelmemet veszítve.

– Nézd, én nagyon sajnálom, hogy így történt – próbált meg csitítani. – Tudod, hogy most százával vannak ilyen ügyek. Az igazság az, hogy a te ügyed részleteit nem is ismerem, ne is kívánd tőlem. Arra ott a jegyzőkönyv. Egyébként pedig csodálkozom, hogy így történt, mert én téged azok közé a magyarok közé soroltalak, akikkel lehet beszélni.

Ekkor jöttem rá, hogy én magyarként kerültem a listára, s valószínűleg az a megtiszteltetés ért, hogy a magyarok arányát kellett javítanom a pártrendcsinálás frontján. Ekkor világosodtak meg előttem olyan összefüggések is, amelyekre addig nem figyeltem fel eléggé. Mintha egy sötét ködből egyszeriben előbukkant volna sok minden, amit addig is tudtam, amit addig is magamban hordoztam, csak a kép addig nem állt össze egésszé.

Azon a híres dunaszerdahelyi konferencián például, ahol felszólaltam, mellettem ült Csemadok elnökségi tagként az oktatásügyi minisztérium osztályvezetője is, egy bizonyos Beták. Szintén a járásból volt, jó ismerősöm. Mellette pedig a kulturális miniszterhelyettes ült, aki egy szót sem tudott magyarul. Amikor visszamentem a helyemre, az osztályvezető oda-súgta:

– Nagyon melléfogtál ezzel a beszéddel.

- Miért – kérdeztem.
- A miniszterhelyettesnek nagyon nem tetszett.
- Hogyan? – csodálkoztam. – Hiszen nem is tud magyarul.
- Én fordítottam neki – nézett rám, úgy éreztem, nagyon furcsa tekintettel. Elöntött a düh.
- Nézd, az az ő dolga, tetszett-e neki vagy sem, én nem azért szólaltam itt fel, hogy mások előtt tetszelegjek, hanem azért, hogy elmondjam, amit az ügyről gondolok.

Jóval ezután gondoltam vissza, arról is beszéltem, hogy Léván éppen akkor akarták megszüntetni a pedagógiai szakközépiskolában a magyar osztályokat. Elpanaszoltam, hogy ennek az iskolának az élére egy nacionalista szlovák pedagógust neveztek ki. Megkérdeztem a plénumtól – így lényegében a miniszterhelyettestől is –, hogy fog majd ez a magyarokat nem szerető igazgató harcolni a magyar osztályok fennmaradásáért?

Azután eszembe jutott a névtelen levél ügye. Én ugyanis azonnal megtudtam, ki írta azt a levelet. Azon a bizonyos szombat estén, amikor a meghallgatás előtt eljött hozzám az új vizsgálóbizottság elnöke, csak kiprovokáltam őt. Azt mondtam neki, nézd, kollégák vagyunk, mond már meg nekem, mi van abban a levélben. Majd megtudod hétfőn, mondta.

- Ne hülyéskedj – válaszoltam –, van azért egyfajta kollegialitás is. Szeretném tudni, mivel számolhatok.
- Semmi érdekes nincs benne – hajtogatta.
- Ha semmi érdekes nincs benne, akkor miért ne olvashatnám el?

Láttam rajta, neki is kezd kínossá válni a dolog. Ráéreztem, hogy nem akar az inkvizítor szerepében feltűnni előttem. Egyszer csak azt mondta: nézd, felőlem el is olvashatod. S amikor odaadta a levelet, azonnal tudtam, ki írta. Az egyik pedagógusom, R. János, aki ráadásul tagja volt a tágabb baráti körömnök. Ám egy évvel azelőtt a diákok létszáma úgy alakult, hogy az egyik pedagógusomat vissza kellett helyeznem az alsó tagozatra. Ez a visszaminősítés alacsonyabb fizetéssel is járt. Behívtam azt a két pedagógust, akinek nem volt meg a végzettsége a felső tagozatra – ő volt az egyik –, és elmondtam nekik, mi a helyzet. Megkértem őket, próbáljanak megegyezni egymás között, nem szeretnék én a döntőbíró lenni közöttük. Meg is egyeztek, a másik kolléga ugyanis távúton tovább tanult, s ez komoly előnyt jelentett számára. Délután, a tanítás befejezése után kezet is adtunk rá – csak hát mi történt, otthon beleszólt a felsőbb hatalom, az asszony. Jött utánam este a Jani, hogy nem lehetne-e visszacsínálni a dolgot, mert a felesége nagyon összeveszett vele emiatt.

- Nézd – mondtam, – most már nem lehet. Megegyeztünk, kezet adtunk rá, mivel indokolnám a másik kollégánk előtt, hogy megváltoztattam a véleményemet?

Bólintott, elment, de éreztem, hogy attól a naptól kezdve megváltozott a viszonyunk. Elégé spórolós alkat volt, ezt mindannyian tudtuk róla, az írógépe is olyan öreg volt, hogy talán a múzeumokban, ha volt párja. Egy nagyon régi magyar írógépen írta a pedagógiai előkészületeit is, amelyen nem voltak szlovák írásjelek. Azonnal megismertem, mondtam is a megbízottnak:

- Nézd, én tudom, ki írta ezt a levelet.
- Honnan tudod? – kérdezett vissza.
- Ide figyelj – mondtam neki –, még egy ilyen írógép nincs nemhogy a járásban, de egész Csehszlovákiában sem.

S elővettem a tanítók munkaterveit, amelyeket leadtak nekem.

– No, most hasonlítsd össze a két írógépet.

Az igazság az, hogy még nevettem is a levél tartalmán.

– Ilyen hülyeségeket összeírni! – csóváltam a fejem. – S ti ezt komolyan veszitek?

– Én nem, hisz látod – nyugtatgatott. – De az elvtársak, ott fönt. Ki kell vizsgálnunk, ez az ukáz.

– Ha nincs jobb dolgotok – mondtam megnyugodva. – Ha a pártnak sincs más dolga, mint ilyen hülyeségekkel foglalkozni...

– Meg kell csinálnunk – válaszolta. – Ne félj, nem lesz semmi baj.

Évek múlva borozgattunk egyik barátommal, a csatai iskola tanítójával.

– Te tudod, hogy a Jani még jobban utál téged, mint annak idején az iskolában? – kérdezte.

– Engem, miért? – csodálkoztam. – Ha valakinek van neheztelnivalója valakire, akkor az én lehetnék, amiért megírta azt a szerencsétlen névtelen levelet. Azzal vágtak el engem.

– Igen ám – bólintott a barátom. – Csakhogy neki állítólag megígérték, hogy ha te elmész az iskolából, akkor ő lesz az új igazgatóhelyettes. S nem lett az. Máig szent meggyőződése, hogy bosszúból te fúrtad meg a kinevezését.

Utólag azt is megtudtam, hogy a szlovák helyettesem segített neki a fogalmazásban. Sejtettem, hogy ő is elégedetlen, szeretett volna nagyobb szóhoz jutni. Eléggé korlátolt ember volt azonban, nemigen fogadta el őt a tantestület sem, sok nála tehetségesebb ember volt ott, akik nem szívesen vették, hogy egy ilyen káder dirigáljon nekik. Ám mindenki érezte, a békesség kedvéért jó, ha a kis szlovák tagozat pedagógusa a helyettes. Ezt még csak lenyelték valahogy, de hogy basáskodjon is fölöttük, az már sok lett volna mindenkinek. Ezt nem engedtem, nem hiszem, hogy ez diktátorság lett volna. Az iskoláért én voltam felelős, s a tantestület is egyértelműen mellettem állt, amíg 69-ben szét nem robbantották az egészet.

Ott álltam tehát a járási első titkár előtt, én öltönyben és nyakkendőben, ő egy szál alsónadrágban.

– Šaňo – mondta –, én téged mindig azok közé a magyarok közé soroltalak, akik őszintén nyilvánulnak meg. Ezt becsültem benned.

Megint ott voltunk: nem a párttagról, de nem is a polgárról volt szó, hanem a magyarról. S az arckifejezés, amellyel mondta: mintha azt ordította volna az arcomba, ilyen hülye kell nekünk, ilyen aki őszintén elmondja, amit gondol, aki felfedi, kiszolgáltatja magát. Ez a mi emberünk, ilyenén kell nekünk példát statuálni!

Arra a járási elnökségi ülésre gondoltam, amikor a kisebbségi ügyekről tárgyaltunk. Arra a pillanatra, amikor azt mondta, szerinte butaság kiírni egy hentesüzletre magyarul is, hogy hús, amikor a kirakatban úgyis láthatja mindenki, mit árulnak ott.

– A magyar polgár van annyira intelligens, hogy felfogja, húsüzletről van szó!

Erre én nem bírtam magammal, felálltam és szinte üvöltve mondtam:

– Egyetérték a főtitkár elvtárssal! Nagyon pontosan megfogalmazta a problémát és a megoldási lehetőséget is! Tényleg, minek kiírni a húsüzletre meg a vasüzletre, mit árulnak ott, amikor valóban mindenki láthatja a kirakatban a szortimentet. Ám akkor ne írjuk ki szlovákul sem, már csak nem fogjuk megsérteni a szlovák nemzetiségű polgárt azzal, hogy feltételezzük, alacsonyabb az intelligenciaszintje, mint a magyaré! Ha a magyar rá tud jönni a kirakat

tartalma alapján, milyen üzletről van szó, rá fog jönni a szlovák is. Nem kell tehát egy nyelven sem kiírni, és akkor minden rendben lesz.

Emlékszem az arcára akkor, most is valami hasonlót láttam rajta: gyűlölet és megvetés keverékét. Aztán mégiscsak megemberelte magát.

– Šanko – mondta –, egy dolgot tudok megígérni neked. Megpróbálom elnapoltatni a te ügyedet. Ha időt nyerünk, lehet, hogy tehetünk még valamit.

Ezt mondta, így, többes szám elsőben. Egy szál alsóban a harmincöt fokos hőségben, én meg vacogtam a belső hidegtől, s valahol felmerengtek bennem régi álmaim az igazságosabb, értelmesebb társadalomról. Üvölteni szerettem volna, adjátok vissza az álmaimat, viselkedetek az általatok meghirdetett normák szerint – de csak összeszorítottam a fogam, és szó nélkül sarkon fordultam.

Nagyon ideges voltam. Nem vagyok hívó ember, de akkor valamit megsejtettem a nagycsütörtök tartalmából. Ekkor némiképp megvilágosodott előttem a virágvasárnaptól nagypéntekig tartó út misztériuma. S egyre világosabbá vált előttem a rendszer működésének igazi filozófiája is.

Másnap este elmentem Ládel Ferihez, aki egy tisztességes magyar ember volt, a párt járási elnökségének tagja. Amúgy is csendes ember, ritkán beszélt, most is szótlánul fogadott. Behívott, leültetett.

Rákérdeztem.

– Voltál az elnökségi ülésen? – törtem meg a csendet.

– Voltam.

– S hogy döntöttetek?

– Kizártunk.

– Igen?

– Igen.

Egy darabig csend volt közöttünk. Ő szólalt meg először.

– Sanyi, énrám ne haragudj, én nem tehetek róla. Tudod, az úgy ment, mint a futószalagon, még csak azt sem engedték meg, hogy felszólaljunk. Mindent jóváhagytunk úgy, ahogy elő volt terjesztve.

Ez egyébként hihető volt, valószínűleg nem mertek kockáztatni, sejtették, ha vitát engedélyeznek, s esetleg valamelyik kizárási eset megkérdőjeleződik, akkor törvényszerűen jönnek az újabb kételyek, és senki nem tudhatja, hol áll meg a dolog.

Valami eszembe jutott.

– Te – mondom neki. – Az első titkár jelen volt?

– Persze – néz rám csodálkozva.

– Akkor is, amikor az én ügyemet tárgyaljátok? – Igen – csodálkozott. – De várj csak – mondja hirtelen. – Most, hogy visszagondolok, egyszer kiment pár percre.

– Mikor? Vissza tudsz emlékezni?

– Igen, mert váltig arra biztattam magam, hogy a te ügyednél fel kell szólalnom. Előtte azonban kiment, s az ideológiai titkár vette át az ülés vezetését. Attól meg mindannyian félünk, hisz tudod, miféle ember.

- Ezt a színházat megcsinálta?
- Tudta, hogy jelen vagyok. Tudja, hogy barátok vagyunk. Vagy csak voltunk?
- Vagyunk is.

Maga elé nézett.

- Még arra is emlékszem, hogy amikor visszajött, megkérdezte az ideológiai titkárt, hogy döntöttek az előző ügyben.

Kizártuk, volt a válasz, ő pedig leült és folytatta tovább az ülés vezetését.

Így történt, s mindez röpké tíz nap alatt. A mai napig nem tudom, végül is miért, máig nem kaptam erről semmilyen írást. Írásos indoklás persze létezett, láttam is, mert amikor behívtak a pártközpontba, hogy felolvassák a verdiktet, arra kértem őket, adják mindezt írásban.

- Nem adjuk – volt a válasz.
- Akkor legalább adjátok ide a szöveget, hogy áttanulmányozhassam.

Azt megtették, én meg lejegyeztem.

„Az SzlKP Nyugat-Szlovákiai Kerületi Bizottsága 1970. 11. 16-án jóváhagyta az SzlKP Lévai JB plénúmának határozatát Ú. S. pártból való kizárása ügyében az alábbi okok miatt: Mint fontos feladattal megbízott párttag, az iskola igazgatójának posztján irányítania kellett volna az ifjúság kommunista nevelését. Ezt a fontos feladatot durva módon elhanyagolta és maga is elősegítette ennek megsértését. Magánéletében nem szolgált példaként a kommunista erkölcs megszilárdításához.”

Amikor azt kérdeztem, akkor miért kaptam egy évvel előtte kitüntetést, s miért hozták hozzám az összes szakmai küldöttséget, azt válaszolták, az akkor volt. Később, tették hozzá, túl sok hibát követtem el, túl sokat politizáltam a Csemadok KB elnökségében. Mindig csak gyűlésekre jártam és elhanyagoltam az iskolát.

- Sokat járattad a szád, Sándor, lásd be – mondta csendben az egyik ismerősöm, az apparátus tagja. Könnyek tolultak a szemembe, ám kínomban még mosolyognom is kellett a jegyzőkönyv utolsó mondatán, amely így hangzott: „Nevezett a pártkönyvét fegyelmezetten leadta.”

Ott álltam és azt hittem, nagyon mélyre estem. A dinamikus munkáskádert, aki problémái ellenére a rendszer kedveltje volt, most nagyon fenéken rúgták. Azt hittem, padlót fogtam, a lehető legmélyebbre estem. Pedig dehogyis.

Fellebbeztem, természetesen, egészen Prágáig. A párt központi ellenőrző bizottságából egy hölgy jött le Pozsonyba, ott fogadott, hogy kivizsgálja az ügyemet. Vittem az egész dossziét, a pozsonyi pártbizottság épületében találkoztunk. Nagyon kedves volt a tárgyalások során, pontról pontra átvette velem a problémákat. Látszólag jóindulatú volt – meg volt ez is csinálva! –, azzal váltunk el, hogy neki meggyőződése, hiba történt, s az a véleménye, hogy visszakapom a pártkönyvemet. Amivel vádolnak, mondta, az messze nem elégséges a pártból való kizáráshoz, s neki úgy tűnik, a vádpontok nagy része egyébként is alaptalan, nem lehet őket bizonyítani. Ezt mondta, s közben kedvesen mosolygott, a szemembe nézett és megszorította a kezem. Pedig biztosan tudta, hogy nem így lesz.

Augusztus utolsó hetében ülésezett a Csemadok elnöksége. Felmentem tehát Pozsonyba, ott azzal fogadtak:

- Sanyi, igaz, hogy kizártak a pártból?

– Igaz – mondtam.

Akkoriban már excitált személynek számítottam, amiatt is, hogy elmegyek-e a színházhoz vagy sem.

– Nos – mondták erre –, jól összezavartad a helyzetet.

– Én? – csodálkoztam. – Még jó, hogy azt nem mondjátok, én rendeztem meg az egész sztorit.

Így ugyanis, hogy nem voltam párttag, szó sem lehetett arról, hogy igazgató legyek. Annyira abban gondolkodtak, hogy én lépek be, hogy pár nap múlva, amikor a volt igazgató elment kulturális attasénak, igazgató nélkül maradt a színház. Akkor nagy hirtelen az egyik neves színészt tették meg átmenetileg igazgatónak. A minisztérium által ugyanis én voltam az egyedüli, akit jóváhagytak, más hivatalos jelölt nem volt.

Két nap múlva közölték velem, hogy nem lehetek iskolaigazgató sem. Profi módon csinálták azt is. 1970-ig egy igazgató alá tartozott a két iskola, a magyar és a szlovák. 1970. szeptember 1-jei hatállyal különválasztották két önálló igazgatóságra úgy, hogy a közös igazgatóságot megszüntették és két újat hoztak létre helyette. Az én státusom tehát formailag megszűnt, s értesítettek, hogy ezen okból felmentenek az igazgatói kötelezettségeim alól. Tehát nem azért hívtak vissza, mert kizártak a pártból, hanem azért, mert az átszervezésre való tekintettel megszüntették ezt a státust.

Az igazság az, hogy én előre tudtam erről a lépésről, hiszen szeptember elsejétől úgyis elmenőben voltam a tanügytől a színházhoz. Mivel azonban a színházba menetelből semmi nem lett, szeptember elsejétől kaptam egy kinevezést a zselizi alapiskolába tanítónak. Behívtak a járási tanügyi osztályra, mit szólnék hozzá, talán nekem is jobb lenne, ha elmennék Csatárról. Ezt egyébként magam is úgy gondoltam, beleegyeztem. Volt nekem ugyanis egy régi elvem, amit mindig is hangoztattam, hogy a munka, amit az ember elvégez, beszél helyette, megvédi őt. S váltig úgy éreztem, hogy azt az elvemet ez az egész intézkedés, amelyet velem szemben foganatosítottak, felrúgja, megsemmisíti – s ezzel tulajdonképpen engem is megsemmisít.

Nagyon kiábrándult voltam, néha ordítani lett volna kedvem: hol vannak itt az elvek, a szép ideálok, úgy éreztem magam, mint akitől mindent elloptak, mint akit totálisan kifosztottak. A lelkemet, a hitemet rabolták el. Én, aki úgy éreztem, mindent megteszek, nem ismerek családot, egyéni célokat, csak a közös ügyeinkért lótok-futok naphosszat – ezt mindenkinek látnia kellett. Üvölni lett volna kedvem: adjátok vissza az álmaimat, adjátok vissza az életem értelmét. Mert nagyon üresnek éreztem magam körül a világot, s léteimet így értelmetlennek.

A tantestület összejött augusztus végén, és a kollégák megtudták, mi történt velem. Addig ugyanis csak a párttagokat vonták be az augusztusi kihallgatásba. Most mindenki előtt világossá vált, mi történt, s azt is tudták, hogy a pártból való kizárásom automatikusan teljes kisemmizettséget is jelent. Arra azért egyikük sem gondolt – én magam sem –, hogy majd tanítani sem engednek. A tantestület reakciója az volt, hogy megfogalmaztak egy beadványt, amelyben tiltakoztak a kizárásom ellen, s azt mindnyájan aláírták. Mindnyájan, a névtelen levél szerzői is. A levelet tiltakozásul elküldték a járási pártbizottságra és a járási iskolaügyi osztályra is. A legjobb az egészben az, hogy én akkor már nem voltam a tantestület tagja, akkor már Zselizre jártam be naponta dolgozni. Az információim viszont pontosak voltak, mivel a feleségem a csatai tantestület tagja maradt.

A levél eredménye az volt, hogy kijöttek a járásiak és megkeresték a kezdeményezőket. Viszonylag gyorsan rájöttek, hogy a szálak három emberhez vezetnek, rájuk koncentráltak, a többiekkel nem is foglalkoztak tovább. A három embert pedig elhelyezték az iskolából, az

egyiket büntetésből cigányiskolába, ő nemsokára otthagyta a tanítóságot. A másodikat is oda akarták helyezni, de a felesége befolyásos orvos volt, jó összeköttetésekkel, rúgkapáltak mind a ketten. Így aztán tanonciskolába helyezték el őt. Öt év múlva ő is otthagyta a pályát, hivatalnok lett. A harmadik viszonylag jól megúsza a dolgot, mert fiatal volt, s épp akkor ősszel hívták be katonának. Mire hazajött, megfélemedeztek róla, ám ő a mi nevelésünk volt, nem bírta a bigott normalizációs légkört a tanügynél, gyorsan más pálya felé nézett. S hogy teljes legyen a kép, a feljelentő, a névtelen levél írója sem tanított sokáig, ő is otthagyta a tanügyet. Bizonyára más okokból, mint az előbbiek.

Az iskola gondnoka, amikor megtudta, mi történt az igazgatóval, fogta magát és felment a járásra. Párttag volt, de nem az iskolai, hanem a falusi pártszervezet tagja. Elment, mint kommunista tiltakozni, hogy az igazgatójával ezt tették. S vitte magával azt a levelet, amelyet az alapszervezet 11 tagja közül kilencen aláírtak:

„Alulírott párttagok, a csatai pártalapszervezet tagjai ezennel kijelentjük, hogy Ú. S. elvtársat, jelenleg Želiezovce-i lakos, több, mint 10 éve ismerjük, hiszen mint a csatai iskola igazgatója (1960-1970) és párttag, nem különült el tőlünk, a falutól. Valóban egy volt közülünk. Mi, akik ezt a nyilatkozatot aláírjuk, olyan embernek ismerjük őt, aki sokat tett a társadalomért, aki hozzájárult a falu szocializálásához, a falu kulturális életéhez, Csata lakosainak szép együttéléséhez nemzetiségre való tekintet nélkül. 1968 kritikus időszakában is, amikor sok helyről megtevesztett, káros nyilatkozatokat küldtek, Ú. S. elvtárs volt az az ember, aki nagyon józanul, előrelátóan tárgyalt mindenkivel, a nyilvános gyűléseken is. A Csemadok egyik nyilvános közgyűlésén 1968 májusában, amikor egy nyilatkozat kidolgozására esett javaslat, amelyben a nemzetiségi kérdés megoldására akartak javaslatokat tenni, meggyőzte a jelenlévőket, hogy ez a kérdés a mi pártunk és állami szerveink kompetenciájába tartozik és hinnünk kell a pártnak, hogy ezt a problémát is megoldja a marxista eszmék és a helyes nemzetiségi politika alapján köztársaságunk minden lakosának megelégedésére. Abban a feszült helyzetben helyes nézetei voltak, hitt a párt akcióképességében és soha nem voltak nacionalista vagy sovíniszta megnyilvánulásai. Mindig nyitott, egyenes, tisztességes volt. Ilyennek ismerjük meg őt akkor is, ha ma már nem lakik községünkben. Olyan emberként marad meg emlékezetünkben, aki a proletár internacionalizmus osztályszempontjai szerint gondolkodik és cselekszik.”

Nem mindenki viselkedett persze így a faluban: volt, aki sajnált és szolidáris volt velem, de olyan is volt, aki elítélt, mondván, mennyire félreismertük őt, mi azt hittük, hogy rendes ember, közben pedig mi mindent csinált, s mi nem is tudtunk róla. A gondnok azonban határozott volt, keményfejű. Őt is megpróbálták megfenyegetni, tanfelügyelői bizottságot állítottak össze, hivatalosan meghallgatták, jegyzőkönyvezték a beszélgetést. Az öreg pedig kitálalt mindent alaposan, hiszen ő ismerte a legjobban a tantestület tagjainak minden megnyilvánulását. Próbáltak ráijeszteni, de hiába, így nem maradt más hátra, mint megkeverni a tantestületet. Sokakat áthelyeztek, néhány hét múlva rá sem lehetett ismerni a csapatra. Két hónap elteltével, amikor sikerült lakást szereznem Zselizen, a feleségemet is utánam helyezték. Pár nap múlva a fülembé jutott, hogy a Csemadok évváró taggyűlésén Szentgyörgyön előjött az ügyem. A Csemadok járási elnöke is jelen volt, akinek szemrehányásokat tettek, miért nem védett meg engem a szervezet. Ha erre képtelen az elnök, mondták a szemébe, akkor majd megyünk mi és intézkedünk a járáson, elhozzuk ide vissza igazgatónak.

– Ne menjetek ti sehová – mondta a járási elnök –, a volt igazgató elvtársat nem a nemzetiségi ügyei miatt váltották le, hanem elhanyagolta az iskolát meg valami nőügyei is voltak. Addig-addig ismételtette ezt, míg a szentgyörgyiek elbizonytalanodtak és nem mentek sehová.

Nos, nemsokára furcsa dolgok derültek ki a fent meghatározott indokokról is. Ezt is később tudtam csak meg. A prágai hölgygel való beszélgetés után kaptam ugyanis egy levelet a párt központi bizottságáról, hogy a pozsonyi ideológiai titkár ismerteti velem a fellebbviteli értékelés eredményét. Nemigen hittem már bármiféle változásban, de azért felmentem Pozsonyba. Ott egy fiatal elvtárs fogadott, dinamikus, kedves ember, be sem mutatkozott igazán, tehát lényegében azt sem tudom, kivel beszéltem. Amikor ugyanis bejelentkeztem a kapun, mindjárt felvezettek egy helyiségbe azzal, hogy mindjárt jön X elvtárs. Nyílt is az ajtó, belépett, kezet fogott velem, kávéval kínált, majd azt mondta, van egy jó híre meg egy rossz. A jóval kezdi, mondta, s közölte velem, hogy sikerült tisztáznom magam az első két vádpont alól. Néztem rá, mint aki egy másik bolygóról jött.

– Igen – mondta –, az ellenőrzés nem tudta kimutatni, hogy ön elhanyagolta volna az iskolát vagy hogy az ön magánéletében komolyabb kibicsaklások lettek volna.

Azt hittem, rosszul hallok. Kirúgnak a pártból, leváltanak az igazgatói posztról, fél éve már egy másik iskolán tanítok, s akkor azt mondják, egy stikli volt az egész, az ellenem felhozott vádak nem lehet bizonyítani.

– Hanem – folytatta –, a legsúlyosabb vád annál komolyabb bizonyítást nyert.

– Milyen legsúlyosabb? – kérdeztem meglepetten. – Erről a kettőről beszéltek eddig.

– Ugyan elvtárs – nézett rám és tegezett, pedig akár tíz évvel is fiatalabb lehetett nálam. – Az viszont megkérdőjelezhetetlen, hogy magyar nacionalista vagy. S mint ilyennek, nincs helyed a pártban.

Azt hittem, rosszul hallok. Az ötvenes években alkalmaztak hasonló trükköket, akkor csuktak be burzsoá nacionalista váddal sokakat, köztük éppen Husákot is.

– Mi vagyok én? – kérdeztem hitetlenkedve.

– Nézd elvtárs – vette hirtelen lojálisra a figurát a fiatalember. – Gondolkozz logikusan. Te azt állítottad anno a lévai pedagógiai iskola igazgatójáról, hogy nacionalista és magyarellenos. Tudod, hogy kizártuk őt emiatt a pártból. Gondolod, hogy ezután a te megnyilvánulásaidat figyelmen kívül hagyhatjuk? Gondolod, hogy ez helyes lenne? A szlovák nacionalistát kizárni a pártból, a magyart meg nem? Nem, ez nem lenne igazságos, te is tudod. Így tehát nem tehetek semmit érted. Čest' práci – felállt és elviharzott. Értem meg bejött a kapus és lekísért az utcára.

Később tudtam meg, mi történt. Érezték bizonyára, hogy az eredeti vádak nevetségesek, rászálltak tehát a Csemadokra. Velük is kiértékelítették 68-at. Öttagú bizottságot hozattak velük létre járási szinten is, amelynek egy beadványban kellett kiértékelnie a történeteket. Ezeknek a szerencsétleneknek azért annyi eszük volt, hogy ne áztassanak el senkit, a dokumentum első változata nem is tartalmaz konklúziókat, határozati javaslatot sem. Csakhogy amazok is résen voltak, s egy érdekes macska-egér harc kezdődött: ötször dobták vissza nekik az elemzést, amíg ki nem passzíroztak belőlük olyan megfogalmazásokat, amelyeneket szerettek volna. Mind az öt változat a kezemben van, utólag sikerült nem teljesen tiszta utakon megszereznem mindegyiket. Döbbenetes, ahogy sakkoztak a nevekkel – s így az emberi sorsokkal is. Az első változathoz egy szlovák nyelvű határozatot mellékeltek, amely egyértelműen más gépen íródott. Itt jelennek meg először a fegyelmezésre javasolt nevek, amelyeket azután az elkövetkezendő változatokban valamilyen rejtelmes okok miatt tollalceruzával áthúztak más-más kézírású kezek. Volt, akit a harmadik változatban fegyelmi büntetésre javasoltak, ugyanőt az ötödikben ugyanolyan indoklással már kizárásra terjesztették fel. A negyedikben megint más kizárását ajánlották, ám az ötödikben visszaminősítették őt fegyelmezésre javasoltnak.

Csak néztem, nézem őket máig. Ez a diktatúra igazi arca, az emberek ott vannak egy hatalmas tenyéren, s valaki kénye-kedve szerint játszadozik velük. S a legfájdalmasabb azt látni, hogy a sajátjainkat használták fel erre eszközül.

A harmadik változatban már én is szerepelek, addig valahogy megkíméltek a selyemzsinórtól. Ott jelenik meg először az új minősítem az 5. pontban: magyar nacionalista. Ez lett végül is az a billog, amit nem tudtam lemosni magamról, ami rajtam maradt évtizedekig.

„A Csemadok Lévai JB vezetőségének 1968-69 évi tevékenysége.

A Csemadok húsz éves munkájának eredménye járásunkban is megmutatkozott a szlovák-magyar dolgozók közös békés együttélése terén. Járási bizottságunk törekvése mindenkor a párt vezető szerepének betartása volt, ami megmutatkozott a járási pártbizottság összetételében is, amikor is 50 JB tagból 33, az elnökség 15 tagja közül 13 párttag van. A járási bizottság mellett meg van alapítva a pártcsoport, melynek a járási pártbizottság irányelvei értelmében elnöke és két alelnöke van. A pártcsoport rendszeresen minden járási konferencia alkalmával összeül, hogy megtárgyalja a konferencia beszámolóját, határozatát és megvitassa a káderekérdéseket. Ezenkívül a pártcsoport összeül nagyobb aktívák alkalmával is, különösen ha szükség van a párttagok véleményét az aktíva tárgyalásához, programjához irányítani. A pártcsoport és annak vezetősége ülésezett az 1968-69-es években is. Ennek köszönhető, hogy a Csemadok JB nem fogadott el egyetlen olyan rezolúciót vagy felhívást sem, amely a Szovjetunió, a párt vagy a szocializmus ellen irányult volna. A járási pártbizottság határozatai, melyek a Csemadok munkájára vonatkoznak, minden alkalommal le voltak tárgyalva az elnökségen, vagy a járási bizottságon, és azok be voltak illesztve a Csemadok JB határozataiba vagy munkatervébe. ...

A Csemadok JB-a mint mindég, így az 1968-69-es években is elsősorban a párt marxista politikájának elősegítését tartotta szem előtt. Pozitívan kell értékelni járásunk szervezeteinek munkájában a járási konferencia azon határozatainak teljesítését, mely a Februári Győzelem 20 éves évfordulójának megünneplését illeti. Ezen ünnepélyt 47 alapszervezetünknel tartották meg és a járási bizottságunk ünnepi ülésével zártuk ezen ünnepeket. Ezen ünnepélyeken helyi szervezeteink vezetői nagyra értékelték a szocialista építés terén elért eredményeket.

Meg kell mondanunk azonban azt is, hogy a Csemadok KB által kidolgozott 1968.3.12-én elfogadott és a CSKP KB felhívására a felsőbb állami szervekhez előterjesztett, a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó ismert javaslat közzététele után járásunkban is félreértések keletkeztek a szlovák és a magyar polgártársak körében. A helyi szervezetek és a járási bizottság vezetőségi tagjai különféle viták során vádaskodásoknak voltak kitéve, amelyek a Csemadok ellen irányultak.

Szövetségünk vezetősége a Csemadok KB annak reményében dolgozta ki javaslatát, hogy ezáltal megszilárdítja a magyar dolgozóknak a szocializmusba vetett hitét, a párt iránti bizalmát, s hogy az ország föderatív átrendezésével egy időben segít a pártnak a nemzetiségek problémáinak megoldásában. A Csemadoknak a nemzetiségi kérdés rendezésére tett javaslata pozitív szerepet játszott a nemzetiségekről való alkotmánytörvény kidolgozásakor, valamint a nemzetiségi kérdés néhány problémájának megoldása alkalmából. Kétségtelen pozitívumként könyvelhetjük el, hogy az állam szövetségi átrendezésével egy időben sor került a nemzetiségek helyzetét szabályozó alkotmánytörvény elfogadására, nemzetiségi bizottságok létrehozására a törvényhozó testületek és a végrehajtó szervek mellett. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a Csemadok javaslata az egészséges és reális törekvések mellett szélsőséges megnyilvánulásokat is életre

keltett, amelyek hozzájárultak a nemzetiségileg vegyes lakosú járásokban és falvakban a feszültség kiélézéséhez. Ilyen volt a területi átszervezésről szóló javaslat is.

Ma az új dokumentumok fényénél 1968 és 69 tavasza mindnyájunk szemében más megvilágításban tűnik. Meg kell mondanunk, hogy a szenvedélyektől fűtött légkör a jobboldali erők bomlasztó tevékenységének kedvezett, a párt vezető szerepének gyengítését szolgálta. Azonban semmi esetre sem érthetünk egyet olyan véleményekkel, melyek összefüggésben teljesen negatívan értékelik a Csemadok KB 1968.3.12-i állásfoglalását és a nemzetiségi viszálykodásért csak a Csemadokot téve felelőssé. Tény, hogy nem számoltunk egyes lapok helytelen elfogultságával. Meg kell említeniünk, hogy a sajtóban megjelent józan és jóindulatú cikkek mellett, mint pl. doc. Juraj Zvara írása, megjelentek nemkívánatos ellentéteket keltő hisztérikus cikkek is, amelyeket Olšínský, Gáfrik, dr. Okály írtak, melyek alapján csak elmélyült a szlovák és a magyar dolgozók között az ellentét, és így egymással szembe kerültek. A Csemadok nem vette kellően figyelembe Leninnek azt az intelmét, hogy a nemzetiségi kérdést is fejlődési folyamatban kell látnunk, hogy az objektív történelmi, társadalmi, kulturális és pszichológiai tényezők alapos, sokoldalú elemzése és figyelembevétele az egyedüli célravezető út. Ennek ellenére sem állíthatjuk, hogy a sűrűlődni kezdő okok a Csemadok márciusi állásfoglalása volt. A tényleges okot a párt akkori vezetősége néhány tagjának opportunizmusában, gyengeségében és jobboldali szocialistaellenes és nacionalista erőknek teret engedő szerepében kell látnunk. Ezt az állításunkat több tény is bizonyítja, de csak egyet említsünk, vegyük Oldřich Švestky elvtársnak a Tribuna 36. és 37. számában írt cikkét, melyben „Mi történt Csehszlovákiában 1968-ban” elemzi az akkori eseményeket.

Járási bizottságunk elnöksége a mai szemmel nézve és a tényeket ismerve hiányolja és hibásnak látja azt, hogy a Csemadok KB március 12-i állásfoglalása nem volt pártvonalon letárgyalva és magában a Csemadok szervezetben működő kommunisták nem voltak kellően felkészítve, miáltal több helytelen dolog elkerülhető lett volna. A Csemadok KB márciusi állásfoglalását a JB is megvitatta és helyeselte az 1968.3.16-i ülésén. Az állásfoglalás megtárgyalása után a Csemadok KB irányelve értelmében elfogadtunk mi is egy rezolúciót, melyet a járási pártbizottságra és a járási nemzeti bizottságra juttattunk el.

Meg kell mondanunk, hogy az akkori túlfűtött hangulatban a JB-n elhangzott viták alapján a rezolúcióba nálunk is bekerült olyan megfogalmazás, amely túlhajtott, teljesíthetetlen volt a rehabilitációval kapcsolatban az 1945-48-as időszakból. Járási elnökségünk javasolja a JB-nek ezen kitételel törölni a beadványból. A Csemadok KB és JB-unk körlevele alapján az alapszervezeteink is megtárgyalták a márciusi állásfoglalást és nagy része mellette foglalt állást. Helyi szervezeteink közül a JB-ra 19 küldött beadványt, amely beadványukat eljuttatták a járási pártbizottságra is. Ezek a következő helyi szervezetek voltak: Ipolyság, Sáró, Kéty, Nyirágó, Zseliz, Garamgyörgy, Garamsalló, Fegyvernek, Bese, Ipolyvisk, Marosfalva, Ipolybél, Deménd, Palást, Nagyod, Szalatnya, Mohi, Léva, Kálna. A már említett tények és hiányosságok alapján történhetett meg, hogy a helyi szervezeteink beadványaiba is bekerültek túlhajtott megfogalmazások, mint a rehabilitáció követelése az 1945-48-as évekből, sőt voltak, akik ennél is tovább mentek és kérték, hogy a Csemadok legyen érdekvédelmi szervezet. Ilyen megfogalmazások voltak a szalatnyai és ipolyviski beadványokban. Járási elnökségünk ismerve a tényeket úgy irányítja a helyi szervezetek vezetőségét, hogy ezek is értékeljék át az 1968-69-es évekből az esetleg túlhajtott, nem reális követeléseket vonják vissza a beadványból.

Csak az akkori túlfűtött légkörben történhetett meg az olyan állítás kitalálása is, hogy JB-unk néhány tagja, de különösen a zseliziek magyar nemzetiségű járást akartak alakítani. Ezen állítás alaptalan vád, kitalálás valamely rosszhiszemű egyének részéről. Volt még egy beadvány eljuttatva a járási pártbizottságra és a JNB-re 1969.2.13-án, amelyben javasoltuk a járási szervezetben a magyar nemzetiségű dolgozók képviseletét, melyet az akkori KB funkcionáriusai, Dr. Szabó és Dobos elvtársak javaslatára készítettünk el. Miután ezek a javaslatok nem reálisak és időszerűtlenek, javasoljuk, hogy ezen beadványunkat tekintsék tárgytalannak osztársadalmi érdekből.

A járási pártbizottság ideológiai osztálya felveti, hogy voltak egyes alapszervezetek, ahol ifjúsági klubokat szerveztek, s ezáltal az ifjúság egységét megbontották. Meg kell jegyeznünk, hogy a JB elnökségének és a Csemadok KB-nak e téren nem mindég egyezett a nézete. A Csemadok KB irányelve alapján is a Csemadok keretein belül óhajtottak és szerveztek klubokat, ami már régebbi keletű és nem 1968-ban indult meg, és csupán csak a Csemadok tagokra vonatkozott. Járási bizottságunk elnökségének nézete az volt, hogy amennyiben az ifjúság támogatására jobb előfeltételei vannak a CSISZ-nél, akkor itt építsék ki a klubokat. Az igaz, voltak törekvések az akkor megalakult központi szervek részéről járásunkban Grendelen keresztül, akivel a Csemadok JB funkcionáriusainak több esetben voltak vitái és nem értettünk egyet ténykedésével. Ami illeti az iskolaügy problémáját, igaz, voltak e téren is különböző kérelmek. Különösen ami illeti a szakiskolát, tanonciskolát, óvodát stb. nyitását magyar nyelven. Itt meg kell mondani, hogy ezen ügy a JNB iskolaügyi szakosztály hatáskörébe tartozik. JB-unk ennek tudatában volt és jelenleg is tudja, azonban kihangsúlyozzuk, hogy fontos lesz a jövőben ezen kérdést a helyi követelményeknek és lehetőségeknek megfelelően és nem csupán adminisztratív úton intézni. No lehetetlen a főiskolák minden vonalon való megnyitása, mely kérelmek túlhajtottak voltak és ezt még abban az időben is JB-unk megindokolta.

Ha a Csemadok JB munkáját értékeljük, nem volnánk objektívak, ha nem mutatnánk rá járási bizottságunk tagjainak hiányosságaira is. Nem mondhatjuk azt, hogy nem lett volna olyan tagunk, akik az akkori légkörrel egy időben nem lettek volna túlfűtöttek, különösen ami a nemzetiségi kérdés rendezését illette. Azonban meg kell mondanunk, hogy egybevéve járási bizottságunk teljesítette internacionalista feladatát az 1968-69-es években is, ebben az időben is a párt politikájának platformján állt. A párt helyes politikáját igaz, csak úgy lehet teljesíteni, ha ezt a Csemadok járási bizottságában levő tagok, de különösen a kommunisták a legkritikusabb időben is helyesen látják. S meg kell mondanunk, hogy járási bizottsági tagjaink közül sokan vannak, akik 1968 március utáni időszakában, augusztus előtt és után is helyesen látták és irányították a Csemadok munkáját, úgy politikai, mint kulturális téren becsülett a Csemadok érdekeit teljesítették. Ezek közé sorolhatjuk Maczák, Patassy, Pásztor, Nagy mérnök, Kender, Somogyi, Szebellai, Furinda, Bajkay, Banda, Csontos, Dobrovicky, Molnár, Sánta, G. Tóth, Vilcek elvtársakat. Járási bizottságunk tagjai közül közepesen minősíthetjük Nyustyin, Dr. Császár, Nyíróné, Turay, Drozdik, Grébner, Kassai, Kovács, Szilvás, Tipray, Veres, Bartal elvtársakat. Sajnos, vannak járási bizottsági tagjaink, akiknek munkájában bizonyos passzivitás mutatkozott, ez különösen a JB ülésen való részvételben mutatkozott meg. Ilyenek voltak: Mikus, Száz, Tóth L., Göbö, Gerő, Csenki, Gaál, Imre, Pető és Léherné. Mint fentebb említettük, sajnos voltak olyan vezetőségi tagok is, akik ebben az időben, vagyis 1968-69-es évben a felszólalásaik alapján olyan megfogalmazásokat javasoltak a rezolúcióba, mint az 1945 -48 rehabilitáció, sőt, hogy ki hová járassa a gyermekét iskolába, taníthat-e olyan tanító az iskolán, akinek gyermeke más iskolába jár, milyen legyen a területi átszervezés stb. Ezek közé tartoztak Újvári, Varga, Danis

mérnök, Korpás, Lovicsek, Csekei elvtársak. Meg kell azonban mondanunk, hogy a nevezett elvtársak, a passzívok csakúgy, mint az utolsó csoport tagjai, soha nem voltak a Szovjetunió és a Párt ellen, éppen ellenkezőleg, az augusztus előtti és az augusztusi napokban szilárdan a párt és az internacionalizmus pozícióin álltak. (Ez a mondat a 3. variánsban tollal át van húzva és a későbbiekben így szerepel: Azonban meg kell mondanunk azt is, hogy ezen említett járási bizottsági tagjaink az előző időszakban aktív munkát fejtettek ki a Csemadokban és védték a párt vezető szerepének betartását, csupán ezen kritikus helyzetben való fellépéseik ártottak a járásunk szlovák és magyar dolgozói közös együttélésében.) Ami magát az augusztusi napokat illeti, meg kell mondanunk, hogy járási bizottságunk nagyon pozitívan foglalt állást, különösen ami a Varsói Szerződés tagállamainak segítségét illeti hazánkban. Járási bizottságunk egyetlen olyan felhívást nem fogalmazott meg, melyet vissza kellene vonni, sőt felhívást intéztünk 1968. augusztus 23-án tartott elnökségünkéről a Csemadok vezetőségéhez és tagságához, melyben nyugalomra és a munkához való becsületes hozzáállásra hívtuk fel tagjaink figyelmét. Járási bizottságunk pozitívumaként könyvelhető el, hogy 1968. augusztus 29-én a Csemadok épületén a csehszlovák mellett ott lengett a szovjet zászló is, mely az akkori időben igen kevés épületen volt kitéve. Járási bizottságunk és az elnökség határozatainak, felhívásainak értékelésekor megállapíthatjuk, hogy járási bizottságunk és az egész szövetségünk az 1968. augusztus 27-i moszkvai megállapodástól aktív támogatója a párt konszolidációs törekvéseinek... Járási bizottságunk, figyelembe véve a Csemadok KB irányelveit, határozatait a következő időszakban leszögezi és hangsúlyozza:

- szövetségünk szilárd elhatározása, hogy két évtizedes hagyományaihoz méltóan a marxizmus-leninizmus eszméje alapján végezze további munkáját*
- minden tevékenységünket a csehszlovák társadalom vezető ereje, a CSKP politikájának szellemében végezzük*
- szövetségünk hagyományaihoz hűen ápoljuk és elmélyítjük Csehszlovákia valamint a Szovjetunió és a szocialista országok nemzeteinek és nemzetiségeinek internacionalista kapcsolatát és barátságát*
- harcot folytatunk a szövetségünkben megnyilvánuló jobboldali nacionalista nézetek, kispolgári radikalizmus stb. ellen*
- a Csemadok tevékenységének továbbra is alapvető célja és feladata a kulturális népnevelő tömegmozgalmi munka biztosítása.*

Határozat:

Hogy járási szervezetünk teljesíthesse a fenti feladatokat az elkövetkezendő időszakban és továbbra is a Nemzeti Front szilárd láncszeme lehessen, az alábbi feladatokat hajtjuk végre:

- 1. Visszahívjuk az elnökségből Csekei E.-t és úgyszintén javasoljuk a KB-nak, hogy a fentiek alapján mérlegelje a KB-ban való tagságát*
- 2. Az elnökségben végzett passzív tevékenysége miatt visszahívja az elnökség tagjainak soraiból Dr. Pompos, Dr. Császár, Nyirőné, Göbö és Varga kultúrtársakat*
- 3. Javasoljuk a vezetőségnek feltölteni az elnökséget a következő kultúrtársakkal: M. L., D. I., T. L., Ny. F. és B. B.*

4. Amennyiben a járási vezetőségi tagjaink közül passzív hozzáállást tanúsítottak Csenki D., Léhner L.-né, Sz. Á. és N. S., javasoljuk a nevezetteket a járási vezetőségből visszahívni.

5. Egyrészt a JB munkájában való passzív hozzáállásért, másrészt azért, hogy a párt megvonta tőle a bizalmat, vagyis ki lett zárva a pártból, javasoljuk a Csemadok KB-nak, hogy Ú. S. munkáját értékelje és egyben mérlegelje a Csemadok KB-ban való tagságát.

6. Ugyancsak javasoljuk a KB-nak, hogy mérlegelje Korpás P. KB tagunk munkáját, amennyiben járási méretben passzív magatartást tanúsít (ez a pont tollal át van húzva)

7. JB-unk megbízza az elnökséget, hogy vegye fel a kapcsolatot a KB titkárságával és tárgyalja meg a járási titkár tisztségének kérdését, valamint Csekei E.-nek az apparátusból való visszahívását és a munkaviszony megszüntetését.”

Így. Megint egy csomagban a szép elvek és a belőlük fakadó gyakorlat. Most azért javasoltak visszahívni, mert passzív voltam és kizártak a pártból. A pártból pedig azért zártak ki már korábban, mert túl aktív voltam – mint később kiderült, „nacionalista téren” is. Íme, a kör négyszögesítése internacionalista normalizációs módon.

Persze nem hagytam ezt sem annyiban, elmentem a csemadokos bizottság minden tagja után. Az elsőt a párt központi bizottsága jelölte a csapatba, ő felügyelte úgymond politikailag a történéseket, ám nekem azt mondta, ő jelen sem volt az üléseken. „Opýtaj sa svojich” – mondta.

A csapat másik tagja esküdözött, hogy ő csak szlovákra fordította az anyagokat, a tartalmukba nem szólt bele, azt sem tudja, volt-e egyáltalán közös ülése a csoportnak. A harmadik, a szakelőadó azt mondta, hogy ő csak leírta a szöveget úgy, ahogy az elnök lediktálta. Ezt el is hittem, nyelvi szempontból eléggé primitív szövegeket hoztak össze. A járási Csemadok-titkár már nagyobb büntudattal védekezett.

– Én mondtam az elnöknek, hogy ebből baj lesz, én mondtam neki, de nem hallgatott rám – nézett rám ijedten. – Azt mondta, csend legyen, ezt így kell megcsinálni.

Egy levelet is megfogalmazott hirtelenjében, hogy „tisztázza” a képet. Ebben a levélben írásban hazudtolta meg a saját maga által írt jegyzőkönyv tartalmát. A vele való találkozás időpontjában sajnos még nem voltak birtokomban a fenti jegyzőkönyvek, így nem tudtam szembesíteni őt az általa jegyzőkönyvezettekkel.

„Kedves H. elvtárs! Ne haragudj, hogy levelemmel zavarlak, de szükségét látom, hogy írjak, mivel is a következő dologról van szó. A Csemadok KB elnökségi ülés utáni napokban felkeresett Ú. S. elvtárs, aki teljesen felháborodva azzal jött be az irodába, hogy szerinted mi állítottuk, hogy a pártból való kizárása nacionalista megnyilvánulások végett is történt. Nem tudom, ki volt az a személy, aki ezt állította, de tudomásom szerint P. elvtárs a pártcsoporthoz ülésén is kihangsúlyozta, hogy Ú. S. az iskola terén elkövetett hiányosságaiért lett kizárva a pártból és nem a nemzetiségi politikában vallott helytelen nézeteiért, vagy a Csemadokban végzett esetleg helytelen munkája miatt. Ilyenről mi sem tudunk. Kérlek, ezt a kijelentésedet mire alapozod és lehetőleg ne hivatkozz olyan dolgokra, amelyek alaptalanok. S. L. titkár”

Fogtam magam és elmentem az elnök után, aki egyébként egy jobb sorsra érdemes iparos ember volt, csak épp a kultúráról nem tudta, eszik-e vagy isszák. Az ötvenes évek végén húzták őt elő munkaskáderként, s tették meg néhány városi intézmény igazgatójává. Természetesen beléptették a pártba, elküldték mindenféle gyorstalpaló tanfolyamokra is. Ha az egyik igazgatói székben problémái akadtak, áttették őt egy másikba. Megbízható elvtársnak számított, s ezek jelentéktelen városi intézmények voltak, itt nagy károkat nem lehetett

okozni. S mivel magyar nemzetiségű volt, megválasztották őt a Csemadok járási elnökének is. Csúnyán beszélt magyarul, primitív, konyhanyelvi szinten, néha kín volt hallgatni, ahogy kereste a szavakat. Ez is beleillett a képbe: az ő igazi feladata valószínűleg az volt, hogy elidegenítse a magyarokat a kulturális szervezettől, de tágabb értelemben talán az egész magyar kultúrától is.

Nem rajta múlt, hogy nem sikerült, bár hasonló csinovnyik elvtársak később, a normalizációs időszakban még nagyobb károkat okoztak nekünk. A magyar iskola igazgatónője például, aki fennhangon küldte a szlovák iskolákba az elsősöket beiratkozáskor. Az unokabátyja, aki egy közeli községben volt iskolaigazgató, akkor nyitott szlovák osztályt három elsős számára az általa igazgatott magyar iskolában, amikor a saját gyereke vált iskolakötelessé.

– Színvonalas képzést akarok adni a gyerekeknek – válaszolta, amikor megkérdezték, miért teszi ezt, miért nem hisz a saját iskolájában, illetve miért nem tud –, ha már saját maga kételkedik benne – színvonalas képesítést nyújtani az általa igazgatott intézményben.

Igen, a megnyomorított lelkekről beszélek, a diktatúra csendben kimondott vagy csak szó nélkül érzékeltetett elvárásairól, a szolgálélek-attitűdről, amely oly meghatározójává vált a hetvenes-nyolcvanas évek valóságának. Azokról az időkről, amikor a város vezetői még csak véletlenül sem lehettek a város polgárai, nehogy érzelmileg kötődjenek akár az épületekhez, akár a város szellemiségéhez, történelméhez, vagy a lakosság hagyományaihoz. Idegeneket hoztak az ideológiailag motivált városátépítési programok megvalósítására, ami a gyakorlatban általában a történelmi városmagok ledózerolását és helyükbe lélektelen betonmonstrumok felépítését jelentette. „A burzsoá hagyományokat el kell tüntetni, mi a modern, szocialista ember városait akarjuk felépíteni” – hangzott az ideológia. A magyar gyökerű városokban ehhez még egy – hangosan ki nem mondott – szlogen társult: minél több Bratislavát, Košicét, Levicét, Lučenecet tudunk felépíteni, annál kevesebb Pozsony, Kassa, Léva, Losonc marad. Történelem alulnézetből? Ez is szempont volt az internacionalizmus paplanja alá bújtatott szocinacionalizmusnak azokban az időkben.

Elmentem tehát a Csemadok elnökéhez, nyíltan elmondtam neki, hogy ismerem az értékelés mind az öt változatát.

– Most pedig szépen elmondod nekem, mitől vagyok én nacionalistább másnál – szegeztem neki a kérést.

Nyeglén válaszolt, nem kedveltük egymást, mindig is utáltam a primitívségét, s azt az állandó izzadságszagot is, amelyet magából árasztott. Az unszimpatia a jelek szerint kölcsönös volt: ő meg az állandóan furkálódó, piszkálkodó elemet utálhatta bennem. A mellébeszélése azonban feldühített.

– Nem idéetlenkedni jöttem – üvöltöttem rá. – Mondd meg, mi van e mögött az egész mögött!

Továbbra is próbálta csűrni-csavarni a dolgot, kiabáltunk egymásra, izzott körülöttünk a levegő. A felesége ijedten nyitott be a szobába, hogy már csak meg ne öljük egymást. A végén, jó négy órás eszmecsere után kibökte, hogy az elvtársai szorították rá őt, meg kellett tennie.

– Sándor, ne haragudj – fogta már szinte könyörgőre –, ha tényleg ismered mind az öt változatot, tudnod kell, hogy nem akartunk senkinek rosszat okozni. Az első változatban egy nevet sem találsz. De látod, a múlt héten behívtak és azt mondták, vagy megteszem, vagy engem zárnak ki a pártból. Sanyi, nekem gyerekeim vannak. Meg kellett tennem.

– És nekem nincsenek gyerekeim, te szemét? – szinte fröcsögött rá a nyálam. – Az én négy gyerekekkel mi lesz, téged ez nem érdekel?

Üvöltöztünk még egy darabig, majd otthagytam őt. Akkor már tudtam, hogy ebből nem mászhatok ki.

Nem voltam egyedül, persze. Velem együtt akarták kizárni például a zselizi iskola igazgatóját is. Neki viszont a jelek szerint jobb összeköttetései voltak, maradhatott, de szörnyen meghurcolták őt. Évekig rászálltak, mindenféle ellenőrzésekkel nyaggatták. Akkor azt hittem, ő járt jobban. Azóta tudom, hogy nem: hat év múlva infarktusban meghalt.

Az igazság az, hogy tudtam én, mi történik velem és körülöttem, csak éppen elhinni nem akartam, megemészteni nem tudtam. Szívem szerint még arra a szerencsétlen Csemadok-elnökre sem tudtam haragudni. Az igazság ugyanis az, hogy két nappal azután, hogy a járási pártbizottság elnöksége kizárt a pártból, behívatott magához a járási ideológiai titkár. Furcsállottam a dolgot, az is furcsa volt, hogy este nyolckor akar velem beszélni a pártbizottságon. Ám a remény meg a kíváncsiság nem engedett otthon maradnom. Mi van, ha mégis meggondolták magukat, álmodoztam. Soha meg nem bocsátanám magamnak, hogy esetleg az én keményfejűségem miatt nem tudtuk korrigálni ezt a buta történetet.

Elmentem hát a találkozóra. A titkárt ismertem, ám az irodájában ott ült egy másik férfi is, viszonylag fiatal, az egész beszélgetés alatt egy szót sem szólt, csak engem nézett. A beszélgetés egyébként nagyon rövid volt. Azt mondja a titkár:

– Šanko môj, gondolkodtunk ezen a te ügyeden. Elképzelhető, hogy lehetne itt még valamit tenni.

Felcsillant a szemem. Nézd csak, gondoltam naivan. Mégiscsak rájöttek, hogy túllőttek a célon.

– Mondok neked három nevet – nézett rám, s kimondta hangosan a három nevet. A Csemadok járási elnökéét és két igazgató kollégámét.

– Kellemetlen alakok, túlságosan nagy a szájuk. El kellene beszélgetnünk róluk.

– Mit akartok velük? Mit mondjak én róluk? – kérdeztem tettetett naivitással.

– Néhány kijelentésük, néhány támadható cselekedetük biztos van – szinte megpróbált szuggerálni engem. – Egyszóval elmesélsz nekünk néhány történetet velük kapcsolatban, mondasz néhány adatot és visszakapod a pártkönyvedet.

– Nem mondok semmit, nem is tudok róluk semmit – vágtam oda nekik dühösen.

– Különben is, én nem vagyok spicli.

– Nem? – nézett rám a titkár gúnyos tekintettel. – Ilyen körülmények között nincs miről tárgyalnunk. Még találkozunk – nézett utánam, ahogy becsuktam magam után az ajtót.

Azt hittem, azzal, hogy kizártak a pártból, leváltottak az igazgatói posztról, s áthelyeztek egy másik iskolára, véget ért a kálváriám. Az élet megy tovább, próbáltam meg vigasztalni magamat, nem okvetlenül szükséges a boldogsághoz, hogy az ember igazgató legyen. Megpróbálok más területeket találni magam számára.

Tévedtem, többszörösen tévedtem. Fantasztikus, hogy az élet – még a diktatúra is – mennyire képes felülmúlni az ember fantáziáját!

Megint rá kellett jönnöm, mennyire sérülékeny is az ember, milyen gyorsan tönkremehető nemcsak a természetfeletti erők, de a másik ember által is.

Először is azt kellett megtapasztalnom, hogy kezd elfogyni körülöttem a levegő. Apróságokon vettem ezt észre. Mindig aktív ember voltam, munka nélkül nem lehettem meg – s most egy

csomó szabadidő zuhant a nyakamba. Kezdeni akartam magammal valamit, gondoltam, magasabb képesítést szerzek. Rögtön azután, hogy kizártak, elmentem Budapestre, s beiratkoztam az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. Persze tudtam, hogy a felvételi terminusokat lekéstem, ezért gondoltam, a legjobb lesz, ha személyesen járok utána. Nagyon kedvesek voltak, azt mondták, ha hozok Pozsonyból egy jóváhagyást az oktatásügyi minisztériumból, fel vagyok véve. Rögtön intézkedtem, a következő Csemadok KB elnökségi ülésen megkértem a mellettem ülő miniszterhelyettest, tudna-e segíteni az ügyben.

– Természetesen – mondta –, kell egy beleegyezés a járás iskolaügyi osztályától, s egy kérvény részéről, amelyben megindokolod a kérést, és azonnal elintézzük. Nekem küldd el személyesen, rögtön elviszem az illetékes osztályvezetőhöz, minden rendben lesz, ne félj.

Hazajöttem nagy lelkesen, másnap elmentem az iskolaügyre, s ott az osztályvezető – akinek egyébként sok kifogásolható megnyilvánulása volt 68 után – azonnal aláírta. Ezen kellemesen meglepődtem, bár volt egy olyan érzésem, hogy némileg tapasztalnak szánták, elégtételnek, gesztusnak a részükről. Ez az osztályvezető ugyanis húsz évig atyáúristen volt az oktatásügyben, minden tanítónak görcsbe rándult a gyomra, ha csak hallotta a nevét. Most valami miatt túllépett a saját árnyékán, amivel kellemesen meglepett. Egy pillanatra úgy éreztem, újabb esély nyílt előttem.

Megírtam a kérvényt is, azonnal elutaztam Pozsonyba, nem akartam a postára bízni a dolgot. Személyesen adtam oda a miniszterhelyettesnek, rendben van Sanyikám, mondta, három nap múlva megkapod a jóváhagyást. Hazajöttem, teli tervekkel, kezdtem már hozzászokni az új helyhez – s vártam a postát. Eltelt egy hét, két hét, nem jött. Kicsúsztam a terminusból, amit az Eötvösön adtak, fogtam magam, felmentem Pozsonyba. A miniszterhelyettes azonnal fogadott, kedvesen hellyel kínált. Mondom, mi a probléma, meglepődött.

– Te, becsületszóra magam vittem el az illetékes osztályvezetőhöz, azt ígérte, másnap küldik a választ egyenesen neked. Várj csak, megkérdezzük Betákot, a központi magyar tanfelügyelőt.

Ez az Beták szintén Csemadok KB elnökségi tag volt, a harmadik faluból származott a Garam mentéről. Ő volt az, aki azon az ominózus dunaszerdahelyi konferencián a magyarul elmondott szövegemet tolmácsolta a kulturális miniszterhelyettesnek. Ő figyelmeztetett arra is, hogy a felszólalásom nem aratott nagy sikert az elvtársnál.

Ami most következik, az volt a legnagyobb pofoncsapás, ami abban az időben ért. Ott ültünk tehát a két Csemadok KB elnökségi tag egymás mellett, viszonylag jó hangulatban, nyílt az ajtó, megjelent Beták, szervusz, szervusz, paroláztunk vele is, mosolyogtunk.

– Foglalj helyet – mondta neki a miniszterhelyettes.

– Parancsolj – mondta amaz –, mi a probléma, miben segíthetek?

A miniszterhelyettes ránézett.

– Te Imre, kérlek, a Sanyinak azt a jóváhagyást elküldtük, ugye?

Csönd.

– Na mi van, miért vagy csendben, nem emlékszel, magam adtam oda neked s kértelek, intézzétek el minél gyorsabban. Az Eötvösön akar tanulni, nem emlékszel?

– Emlékszem.

– S elküldtük, nem?

Csönd, talán öt másodpercig.

– Nem küldtem el.

– Hogyhogy nem küldted el? – nézett rá megütközve a miniszterhelyettes. – Hiszen a főosztályvezető aláírta, nemde?

– Aláírta.

– Akkor pedig mi van?

– Én nem küldtem el.

– Hogyhogy nem küldted el?

Hosszú szünet, a miniszterhelyettes értetlenül nézett rá.

– Nézd István – mondta a Beták lassan –, ha te vállalod, hogy egy ilyen opportunistá személy az Eötvösön tanuljon, az a te dolgod, de én nem vállalom.

Döbbenet szállt közénk, majd megszólalt a miniszterhelyettes, meglepetést színelve:

– Sándor, ne haragudj, de én nem tudtam, hogy te opportunistá vagy. Így azért más a helyzet.

Beták felállt.

– Mehetek?

– Igen, köszönöm, hogy bejöttél.

Akkor már Beták nem is köszönt, csak megfordult és kiment az irodából. A miniszterhelyettes pedig felállt és azt mondta:

Sanyi ne haragudj, én erről nem tehetek.

Ez volt az első olyan pillanat, amikor azt hiszem, sírtam, kijöttek a könnyeim. Pedig nem szoktam, tényleg nem.

A teljes képhez persze az is hozzátartozik, hogy mi a Betákkal ismertük egymást jóval korábbról. Egyszer lent volt központi ellenőrzésen mint tanfelügyelő, azután este bent szórakoztak Léván. Többen voltak ott a járásból, igazgatók is. Késő este telefonon felhívtak, nem vinném-e őket haza. Ez persze akkor történt, hatvannyolc első felében, amikor még igazgató voltam. Miért ne, válaszoltam. Autóba ültem, az egyik igazgatót kivettem Zselizén, a másikat Oroszkán, s vittem tovább a Betákat Kéméndre, mert ő onnan származott. Akkor eléggé barátságos hangnemben elbeszélgettünk, és én valami olyasmit találtam mondani neki, hogy ha neked lennék, a központi tanfelügyelőséget nem vállalnám el.

– Miért? – kérdezte meglepetten.

– Négy gyereked van és mind a négy szlovák iskolába jár. Neked jó példát kellene mutatnod, nem ilyet. Ne haragudj, de ezt mi itt lent nem nézzük jó szemmel.

– Nézd Sanyi – mondta erre–, te is tudod, hogy szlovák a feleségem. Én keveset vagyok otthon, a feleségem foglalkozik a gyerekekkel. Én most ezért nem lehetek tanfelügyelő? – kérdezte.

– Én nem lennék, ha neked lennék – mondtam erre.

Ilyen beszélgetések megtörténtek járási szinten is, bár azt is sejtettem, hogy a bizalmas körben elmondott vélemények visszajutnak a címzettekhez. De nem bántam, a belső feszültség hajtott, ezért volt az, hogy gyakran szemébe mondtam sokuknak a véleményemet, s ha a helyzet úgy hozta, nyilvánosan prezentáltam is azt. Ilyen szempontból érthetőbb, hogy az történt velem, ami, s úgy, ahogyan. Hiszen azért súlya volt akkoriban az ilyen kijelentéseknek. Az a bizonyos igazgató is, aki a saját gyerekei számára hozott létre szlovák osztályt, amikor megtudta, mit mondtam erről nyilvánosan, megállt nálam, akkor még Csatán, hogy elbeszélgezzünk. Aztán egyszer csak, mintegy véletlenül, rákérdezett, igaz-e, hogy ilyet

mondtam róla nyilvánosan. Mondom, igaz, s akkor az egészet még egyszer, jóval keményebb változatban az arcába vágtam. Ő megpróbált magyarázkodni, én meg azt mondtam erre, mosakodhatsz nekem, ahogy csak bírsz, te is olyan jól tudod, mint én, hogy a tanító – és még inkább az igazgató – falun példakép kell, hogy legyen.

– Te lehetsz jó tanító, de ilyet nem tehetsz, az ilyesmit megbocsátani nem lehet, ez árulás, büntett a falu népe ellen is.

Ez a téma persze felmerült országos szinten is, s más magas beosztású magyarokat is érintett, sok vita volt körülötte.

Még egy sztori későbbről, a zselizi évekből. Ott is megpróbáltam irodalmi színpaddal foglalkozni, hogy lekössem magam. Akkortájt a Csemadok képes hetilapja meghirdetett egy pályázatot irodalmi színpadi összeállításra. Fogtam magam, megcsináltam, beküldtem. A pályázat természetesen jelígis volt. Egyszer csak megjelent nálam a Csemadok új központi titkára.

– Sanyi, te küldtél be összeállítást a pályázatra? – kérdezte.

– Miért kérde? – próbáltam meg kibújni az egyenes válasz elől.

– Te is tudod, ne hülyéskedj. Azt mondd meg, küldtél-e vagy sem. Amelyik Nagy Lászlóval kezdődik a tiéd, ugye?

Nem volt mit tenni, beismertem.

– Akkor jól gondoltuk, nagyon a te stílusod, meg aztán Zselizen volt postára adva, s itt nem terem annyi irodalmár. Jó az összeállítás, meg fogja nyerni a pályázatot. De értsd meg, nem szerepelhet a te neveden. Szeretnénk kiadni, beszélj meg egy barátoddal, akinek a nevére futhatna.

Így is lett, a barátom viszont, aki átvállalta, sokáig neheztelt rám, amiért ilyesmibe bele-rántottam. Egyszeriben ugyanis országos hírnévre tett szert, mindenféle rendezvényre hívták, zsűritagnak, előadónak, nem győzte megfogalmazni a kibúvókat, miért nem megy el egyikre sem. Az én nevem pedig húsz évig nem jelenhetett meg sehol nyomtatásban, még az iskolai belső használatra szánt újságokban sem. Eleinte persze ezt sem éreztem pontosan, küldözgettem írásokat a központi lapokba is. Meglepett, hogy amíg addig mindig megköszönték és azonnal leközlöttek, most még csak nem is válaszoltak. Amikor pedig alkalomadtán rákérdeztem, miért van ez így, megvonták a vállukat.

– Nézz körül – mondták. – Vedd már észre, hol, milyen viszonyok közt élünk.

Valahol ez a találkozó járt a fejemben, amikor nemet mondtam. Ha igazgató nem is lehetek, tanítani azért csak taníthatok. A szakmámat jól el tudom végezni, ezt mindenki elismeri, gondoltam.

Vitatkoztunk még egy sort, a végén azt mondták, rendben, akkor majd elküldik a felmondásomat. Megvallom őszintén, nem hittem el. Úgy látszik, amikor az ember nagy bajban van, a realitásérzéke is csöndöt mond. Nem hittem el és nem is tettem semmit ellene. Május végén persze megkaptam minden további nélkül. Először nem akartam hinni a szememnek, aztán azonnal bíróságra adtam az ügyet. Meg voltam győződve róla, hogy a lépés jogtalan. Pert indítottam az iskolaügyi osztály ellen.

Sokáig csönd volt, húzták-halasztották az ügyemet. Szeptembertől persze már nem taníthatam, munkám sem volt. A sógornóm a járási bíróságon dolgozott, egyszer csak jön utánam, hogy a bíróság elnöke szeretne velem beszélni, egy nappal a kitűzött tárgyalás előtt. Megint a naivitás: az első reakcióm az volt, hogy lám, rájöttek, most igazán túllőttek a célon, bizonyára egyezkedni akarnak. Bementem hozzá, négyórás eszmecsere lett belőle. Az elején nagy lóról

beszélve arra akart rávenni, vonjam vissza a beadványomat. Határozottan nemet mondtam. Minden oldalról próbált hatni rám, még olyanokat is mondott, hogy most biztosan nincs sok pénzem, minek verem fölösleges kiadásokba magam. Értsem meg, nincs ennek semmi értelme, hogy fognak rám nézni a következő munkahelyemen is, milyen véleményük lesz róla, hogy pereskedek a volt munkaadómmal. Én azonban hajthatatlan maradtam, azt mondtam, neki is tudnia kell, hogy engem jogtalanul bocsátottak el. Most már nem igazán érdekes, hogy a pártból jogtalanul vagy jogosan zártak-e ki, de innen jogtalanul küldtek el, ez megkérdőjelezhetetlen, s én nem fogadom el, hogy velem úgy bánjanak, mint egy darab koszos ronggyal. Én ez ellen minden törvényes eszközzel tiltakozni és küzdeni fogok.

Rám nézett, furcsa, világoskék szemei voltak.

– Maga úgy gondolja, hogy még visszakerülhet tanítani? – kérdezte, le nem véve rólam a tekintetét.

– Mivel az elbocsátás jogtalan, igen – mondtam határozottan. – Ha van ebben az országban jog, akkor igazam itt csak nekem lehet – tettem hozzá mély meggyőződéssel.

Elhallgatott, hosszan nézett engem.

– Jó – mondta, talán két perc elteltével. – Nézze, maga intelligens ember, akkor most ne úgy beszéljünk egymással, mint a bíróság elnöke és a kliens, hanem mint két értelmes ember, akik szót akarnak érteni. De előtte ígérje meg nekem a becsületére, hogy amiről most szó lesz, az közöttünk marad, rendben?

Megígértem.

– Nézze, először is: ez politikai ügy, ezt senki más nem tárgyalhatja, csakis a bíróság elnöke. Nekem ez nagyon kellemetlen, higgye el, de nem adhatom másnak.

Másodszor: maga ezt a pert soha nem fogja megnyerni, ha százszor igaza lenne, akkor sem. Tudja mi lenne abból, hogy egy kirúgott kis tanító pert nyerne az állam egyik intézményével szemben? El tudja képzelni, másnap hová mehetnék én?

Egyetlen bíróság közelébe sem, az biztos.

Harmadszor: tudja, mi fog most következni? Belátható időn belül be sem fejezzük az ügyet.

– Hogyhogy nem fejezzük be, hiszen holnapra van kitűzve a tárgyalás? – kaptam fel a fejem.

– Maga ennyire naiv? – nézett rám csodálkozva. – Nézze, holnap nem jön el az iskolaügy képviselője valamilyen halaszthatatlan ügy miatt, el kell napolnom a tárgyalást. Ezt már most tudom. Az új tárgyalást két vagy három hónap múlva tarthatjuk, akkor ugyanaz fog történni. Így fog ez menni addig, amíg nem szereznek maga ellen valamilyen bizonyítékot, mondjuk, hogy valóban nacionalista, vagy találnak valami mást. Érti? Rengeteg kellemetlenségben lesz része és a végén úgymint elveszíti a pert.

Most meg én néztem rá hosszan.

– Nos? – kérdezte.

– Nem – mondtam, összeszorított ajakkal. – Nem vonom vissza.

Folytattuk, újból megpróbált a lelkemre beszélni, hasztalan. Egyszer csak témát váltott.

– Igaz, hogy az idén fog érettségizni a fia?

– Hogy jön ez ide? – háborodtam fel.

– Mindent tudnak magáról.

Így mondta, többes szám harmadikban, s nézett rám.

– Ne húzzon ujjat velük.

– Kiről beszél? – kérdeztem undorodva. – Én a járási bíróság elnökéhez jöttem, miután ön bekéretett. Kiről beszél most?

– De uram – nagyon puha volt a hangja. – Tudja, hogy mi itt csak kis csavarok vagyunk. Kis csavarok a nagy gépezetben, maga is, meg én is. Mi nem fogjuk megváltani a világot.

– Itt nem világmegváltásról van szó – vágtam vissza dühösen. – Itt a minimumról van szó, az igazságról.

– Az nem a minimum, az a legtöbb, ami létezhet – vágott közbe hirtelen dühvel, mintegy kizökkenve szerepéből. De mindjárt visszafogta magát.

– Én csak jót akarok magának – mondta álszent ábrázattal.

Már megint, már ez is csak jót akar! Nekem mindenki csak jót akar ebben a társadalomban, s közben már levegőt is alig kapok!

– Nos? – nézett rám a vizes tekintetével. – Úgy tudom, a fia főiskolára akar menni. Olyan hangok is vannak, hogy nem fogják ajánlani, az apja káderdolgai miatt. S a másik három fia is megérzi majd az apja keményfejűsége következményeit.

Elöntött a düh, azt hittem, nekiugrok. Emberfeletti erővel mégis türtőztettem magam.

– Te szemét, te koszos disznó – üvöltöttem rá gondolatban. – Hogy mered, a gyerekeimet hogy mered...

Hangosan azonban csak azt mondtam:

– Ekkora szemétséggel én még életemben nem találkoztam.

Aztán hirtelen sarkon fordultam és kimentem. Valószínűleg nem voltam teljesen magamnál, ám arra emlékszem, hogy amikor hazaértem, nagyon nyugodt lettem. Fogtam egy darab papírt és visszavontam a beadványomat. Nem a főbíró győzött meg, de egyszeriben világossá vált előttem, hogy én ezt a pert tényleg nem nyerhetem meg.

Ott álltam tehát kisemmizve és azt hittem, rosszabb már nem jöhet.

Az első feladat az volt, hogy munkát keressek. Sok helyütt érdeklődtem, de nem vettek fel sehová. Az egyik ismert vállalatnál dolgozott egy jó barátom.

– Van szabad hely négy is – mondta. – Gyere el, s beszélj a személyzetissel. Majd én is szólok néhány szót az érdekedben.

Mai fejjel nézve nevetséges, hogy akkor azon morfondíroztam, tudom-e majd csinálni azokat a műveleteket, amelyeket elvárnak tőlem.

– Ne viccelj – mondta a barátom. – Manuális munka, fél óra alatt beletanulsz.

Bementem, az igazgatóhelyetttel meg is egyeztünk. Úgy nézett ki, minden rendben van. Egy hét múlva kellett visszamennem, véglegesíteni a dolgot. Közben a folyosón még találkoztam a barátommal, te, mondja, közben felszabadult egy még jobb hely, beszéltem a helyetttel, azt fogja neked felajánlani, azt válaszd.

Bementem. Az igazgatóhelyettesre nem ismertem rá, a kedves emberből egy jégcsap lett. Nagyon sajnálja, mondta, de ilyen meg olyan problémák adódtak, átszervezés, új mechanizmusok... Egyszerűen nem vehet fel, ne haragudjak, próbálkozzak másutt.

– És minden hely el van foglalva azok közül, amelyekről beszélünk? – kérdeztem kétségbeesetten. – Én minden munkát elvállalok.

– Tudom, tudom – morgott maga elé. – De összevonnak státusokat, gazdasági megszorítások következnek, ne haragudjon, de tényleg nem tudom felvenni.

Megyek ki, a barátom a folyosón várt.

– Nos, mi van, melyiket választottad? – kérdezte.

– Egyiket sem – válaszoltam lehangoltan. – Nincs hely.

– Az nem létezik – hitetlenkedett. – Reggel beszéltem vele, akkor még minden rendben volt. Na várj, majd én megérdeklődöm, hogy honnan fúj a szél.

Két nap múlva jött a válasszal. A helyettes valaki előtt elkottyantotta, hogy engem fel akar venni. Mivel ismert ember voltam és sokan tudták, mi történt velem, az egyik ilyen „jóakáról” megkérdezte tőle, nem fél-e felvenni ide egy revizionistát. Egy elektronikus alkatrészeket gyártó vállalatba egy revizionistát! A helyettes megijedt, felhívta a pártbizottságot, s ott állítólag azt mondták neki, hogy nem ajánlják, de ha a saját felelősségére megteszi, akkor az az ő dolga.

Legalább egy tucatnyi vállalatnál jártam hasonlóképpen. Eleinte azt mondták, minden rendben van, utána pedig, mint a leprástól, úgy fordultak el tőlem. A végén már göngyölegraktárosnak is elmentem volna az egyik üzletbe vagy az új textilgyárba segédmunkásnak, de nem vettek fel oda sem. A szocializmus újabb nekirugaszkodása idején ott álltam az utca szélén, a szó szoros értelmében munka, egzisztencia, minden nélkül. Abban a világban, amely azt hirdette magáról, hogy a történelem leghumánusabb, legigazságosabb társadalma, ahol hivatalosan nem létezett munkanélküliség, én a pusztá létemmel cáfoltam Marxék eszméinek igazát.

S akkor már gondolni sem mertem arra, hogy ezekben az eszmékben én hittem is valaha.

Közeledett a szeptember, egyre nehezebb helyzetbe kerültem, a pénzünk elfogyott. Nagyon ideges voltam, ott a család, a négy gyerek, a legidősebb érettségi előtt. Kétségbeesésemben fogtam magam és elmentem a járási pártbizottságra, az ideológiai titkárhoz. Mondtam neki, hogy jártam. Közömbös, talán némileg még kárörvendő is volt az arc, amely visszanézett rám. Elfogott a düh, nem fogtam vissza magam.

– Az atyaúristenit, hát már a munkához sincs jogom? – üvöltöttem az arcába.

– Ugyan, hogy mondatsz ilyet – kedvesen karon ragadott és leültetett. Kávét hozatott, beszélgettünk.

– Segítek neked, ne félj – mondta.

Pontos információi voltak mindenről, ami velem történt, arra nagyon gyorsan rájöttem. Minden hájjal megkent alak volt, a szemembe nem szólt egy rossz szót sem, de ha hátat fordítottam neki, nem ismert kegyelmet. Addig-addig csavarta a szót, amíg az autózvezetés felé nem terelte a beszélgetést.

– Ha jól tudom, nem régen szerezted meg a jogosítványt teherautók vezetésére – mondta. Magamban elámultam, mire használják ezek az apparátusukat.

– Mit szólnál – kérdezte készséges mosollyal – egy sofőri álláshoz a kórházban?

– Mindent elvállalok – válaszoltam.

– Akkor hívj fel holnap délelőtt tízkor – mondta. – Akkorra el lesz intézve.

Úgy is lett. Azt mondta a telefonba, jelentkezsem a kórház igazgatójánál, minden rendben van. Nagyon szépen megköszöntem neki, s közben úgy éreztem magam, mint a kutya, akit megrugdostak.

Bementem a kórházba, ott az igazgató azzal fogadott, hogy mentősnek mindjárt nem vehet fel, azt ki kell érdemelni, ha egy új aspiráns jön, végig kell járnia a létra fokait. Egy új szolgáltatást vezetnek azonban be, a központi konyháról autón fogják széthordani az ételt, úgy gondolta, az ilyen munka nekem nagyon megfelelne.

Megköszöntem, mit tehettem. Pár hónapig csináltam is, nagyon rossz időbeosztás volt, lefoglalta az egész napomat, de akkor már minden mindegy volt számomra. A házasságom is megromlott, a feleségem ott maradt a gyerekekkel Zselizen, én pedig Lévára költöztem, a szüleimhez. Szörnyű időszak volt, a padló. S az önmagamba nézés legborzasztóbb időszaka.

Tudod, milyen érzés az, amikor a városban találkozol régi ismerőseiddel, barátaiddal – s azok mindig sietnek valahová? Váltakal veled egy-két szót, s már futnak is tovább. Milyen érzés, ha emberek, akikről azt hitted, lelkileg közel álltok egymáshoz, átmennek az utca másik oldalára, ha meglátnak? Vagy a kirakatokat bámulják, s ha megszólítod őket, zavartan hebegnek valamit, ijedten körülnéznek, hirtelen eszükbe jut, hogy már fél órája valamilyen találkozón kellene lenniük, s elrohannak? Ezt megszokni, elfogadni nem lehet, de meg lehet tanulni együtt élni vele. Az ember, úgy látszik, a legképtelenebb helyzetekhez is képes alkalmazkodni.

A kórházban megismerkedtem egy férfivel. Bent kezelték, már lábadozott, gyakran kiült a napra, s nekem meg, ha néha volt időm, oda-odaültem hozzá beszélgetni. Azt mondja nekem egyszer:

– Nem magának való ez a munka, miért nem keres valami jobbat? Menjen el benzinkutasnak, a feleségem ott a főnök, elintézi magának.

Másnap bemutatott a feleségének. Szimpatikus asszonyka volt, ismert is még igazgató koromból, azt mondta, menni fog a dolog simán, éppen két emberük hiányzik. Menjek hozzájuk, mondta, mégiscsak jobb időbeosztású munkahely. Beadtam a kérvényt, fel is mentem a főnökhasszonnyal Pozsonyba, a vezérigazgatóságra. Ott egy osztályvezető fogadott bennünket, kicsit elbeszélgettünk. Rendben van, mondta, hiányoznak embereik, minden további nélkül felvesz.

Hazajöttünk, vártuk a papírt Pozsonyból, nem jött. Időközben a kórházban felmondtam, újabb patthelyzet állt elő. Megint ideges lettem, mi történik már megint, fogtam magam, felmentem Pozsonyba, gondoltam, megsürgetem az ügyet. Ott tudtam meg, hogy a pozsonyi Benzínol vezérigazgatóság kikérte a lévai pártbizottság véleményét, alkalmazhatnak-e engem benzinkutasnak. A lévai pártbizottság nem adott választ, ők formailag pedig erre az engedélyre vártak. Az osztályvezető nyíltan megmonda, hogy a pártbizottság véleménye nélkül nem mer felvenni engem. Amikor látta, mennyire elszontyolodtam, azt monda, menjünk el a vezérigazgatóhoz, ha az beleegyezik, ő felvesz. Úgy is lett, s ott ért az újabb meglepetés: az igazgató harsány módon fogadott, tudta, ki vagyok.

– A párt engedélye nélkül ne is reménykedjen abban, hogy az én – így monda, a nagy kommunista vezérigazgató, kisajátítva a nép tulajdonát – az én vállalatomban dolgozhat! Én tudom, mivel tartozom a pártnak! – monda nagy hangon a titkárnők és az osztályvezető előtt.

Gyorsan otthagytuk őt, az osztályvezető még sajnálkozott is, hogy ha ezt tudja, nem visz fel hozzá. Ne haragudjak, monda, ám ő azt tanácsolja, ha vannak kapcsolataim, próbáljam meg Léván megsürgetni a dolgot. Ennyiben maradtunk, s én utazhattam ismét haza úgy, hogy nem volt munkahelyem.

S ekkor megint történt valami. Az autóbusz állomásra menet vettem egy újságot, hogy legyen mit olvasnom hazafelé a buszban. S mit látok mindjárt a második oldalon? Hogy egy bizonyos Jozef Kalš nevű elvtárs lett az SZLKP KB első titkárának új személyi titkára.

Nézem a fényképet, hiszen én ezzel a Jožoval együtt szolgáltam annak idején a katonaságnál, egy irodában ültünk másfél évig. Mind a ketten írnokok voltunk, jól összebarátkoztunk. Azóta ugyan nem láttuk egymást, de mivel nagyon el voltam csüggedve, gondoltam, itt már minden mindegy, elmegyek utána, legalább elpanaszolom neki, milyen kálváriát jártam meg.

Úgy is tettem, a pártközpontban a portán csak úgy odaköszöntem, „Čest’ práci”, aztán mentem tovább, mint aki naponta ide jár. Senki egy szót nem szólt, az első emeleten megkérdeztem, hol van ennek a Jožónak az irodája. Készségesen megmutatták, egyikük még oda is vezetett. Bekopogtam, egy hölgy ült az íróasztal mögött, még röhögtem is magamban, hogy az első titkár titkárának a titkárnője. Mondom, kit keresek, igen, válaszolta, felállt és bevezetett hozzá. Ott ült az én Jožo barátom, valamit éppen olvasott, felállt, megismert, megölelt, leültetett és kávéval kínált. Én meg elmondtam neki, mi járatban vagyok. Azt mondja, várj csak, mindjárt felhívom a Ferót – mármint a Benzinol vezérigazgatóját. Vette a telefont, ott előttem beszéltek egymással. Hallottam a beszélgetést, ahogy azt mondta neki:

– B. elvtárs, az én felelősségemre felveheted őt, mert úgy néz ki, a pártigazolványát is vissza fogja kapni.

Megittuk a kávé, azt mondja nekem, most menj vissza hozzá és ha valami probléma van, hívj fel telefonon.

Visszamentem a Benzinolhoz, lent a bejáratnál már várt a vezérigazgató titkárnője, felvezetett a lépcsőn. Odafönt egy teljesen kicserélt vezérigazgató hatalmas ajtónyitással fogadott, megkínált egy újabb kávéval, „súdruh” is lettem nála időközben, s informált arról, hogy már telefonált Lévára, holnap reggel beléphetek az új munkahelyemre. Így kerültem 1973-ban a lévai benzinkútra SzLKP KB protekcióval, s maradtam ott 1990-ig.

A benzinkutas életem érdekesen indult. Akkor még kint dolgoztunk a tankoló állvány mellett, nem bent, mint a mostaniak. Jöttek az emberek, észrevettek, megszólítottak, igazgató uraztak az állvány mellett, egész fórumok alakultak ki egy-egy alaposabb tankolás alkalmával. Előfordult olyan is, hogy a volt kollégák közül egyik-másik – amikor még nem tudták, hogy azon a kúton vagyok – elsírta magát, hogy szent Isten, igazgató úr, mit tettek magával. Voltak olyanok is, akik inkább nem jöttek arra a kútra, egyrészt akik diszkrétek akartak maradni, akik nem akarták látni, milyen helyzetbe kerültem, de persze az olyanok is elkerültek, akik nem akarták, hogy együtt lássanak bennünket. Egyszóval jó iskola volt ez is, megint megtanított az élet egyre s másra.

Ezekben az időkben az is megfordult a fejemben, hogy elmegyek a járásból. Volt olyan kolléga, aki hasonló sorsra jutott, elment, s pár év múlva visszakerült a tanügyhöz egy új járásban. Azt is mondogatták azokban az években, hogy nagyon sokan, akiket hasonlóképpen elkapott a gépszíj, mint engem, Szlovákiából Csehországba, Csehországból Szlovákiába mentek, ahol kevésbé ismerték őket, s az új közegben gyorsabban elfeledték, mit tartalmaz a káderlapjuk. Az akkor induló textilgyárba Lévára sem véletlenül jöttek Csehországból vagy a rózsahegy-i hasonló profilú gyárból kiebrudalt szakemberek. Némileg törvényszerű volt, hogy ez a gyár pár év alatt nemzetközi elismerést szerzett magának, a máshonnan politikai okok miatt eltávolított mérnökgárda tehetsége miatt.

Olyan barátaim is voltak, akik arra próbáltak meg rávenni, telepedjek át Magyarországra. Ez nem lett volna egyszerű azokban az években, de lehetetlen sem. Én azonban alapjában véve konzervatív és kitartó alkat vagyok: nem mentem el más járásba sem, Magyarországra sem. Ezzel kapcsolatban is állandóan ott motoszkált bennem egy történet, amely visszatartott.

Említettem, hogy a hatvanas évek elején egy küldöttség tagjaként Magyarországon jártam. Az egyik tantestületben egy szimpatikus, öregedő férfira figyeltem fel, aki a beszélgetésünk során nagy helyzetismeretről tett tanúbizonyságot a szlovákiai magyar iskolarendszert illetően. Megkérdeztem a vendéglátóimtól, ki az az ember.

– A szlovák tanító – mondták.

– Szlovák tanító? – csodálkoztam. Színmagyar vidék volt, szlovákok nem is laktak a környéken.

– Persze – bizonygatták –, onnan jött át tőletek, negyvenhatban.

Azt hittem, hogy a ménykő csapott belém, percekig meg sem tudtam szólalni. Ezt a szegény embert, szlovákiai magyar tanítót a második világháború után erőszakkal áttelepítették a magyarsága miatt. S ott, két évtizeddel a történesek után is, „szlovák” tanító maradt. Ez a történet olyan mélyen belém ivódott, hogy amikor felmerült, el lehetne mennem innen, mindig előjött, lebénított. Nem akartam „szlovák” tanítónak válni sem Csehszlovákiában, sem Magyarországon.

Az igazságnak tartozom azzal, hogy bevalljam: egyetlen egy kísérletet mégis csak tettem arra, hogy elmenjek innen. Ez akkor volt, amikor még Zselizén tanítottam, s a házasságom már teljesen tönkre ment. Akkor pályázatot hirdettek az udvardi mezőgazdasági szakközépiskola nevelői helyére. Gondoltam, mielőtt beadom a pályázatot, elmegyek, beszélek az igazgatóval. Úgy is lett, fogadott is, nagyon jól elbeszélgettünk, őszintén elmondtam neki mindent azzal, hogy szívesen elmennék hozzájuk. Azt válaszolta, minden további nélkül. Ott helyben meg is írtam a kérvényt, azt mondta, megegyeztünk, sőt, ő szívesebben venné, ha főnevelő lennék, az egész diákszállás vezetője, hiszen tapasztalt pedagógus vagyok, bizonyára jól tudok szervezni – neki meg nyugta lesz ezen a téren. Meleg kézfogással búcsúztunk el azzal, hogy a jövő héten küldi az írásos választ az egyezségünkről. A szokásos forgatókönyv: a levél sehol. Hívtam őt telefonon, soha nem tudtam elérni. A titkárnő kedvesen mindig a türelmemet kérte azzal, hogy megkérdi a főnökét és visszahív. Amikor már három hétig tartott ez a bújócska, elmentem utána.

– Ne haragudjon – mondja, – nem jött be az állás.

– Rendben van – válaszolom –, nem akartam én tolakodni a főnevelői állásba, én sima nevelőnek is eljőnnék.

– Az sem megy – és nézi az íróasztal sarkát.

Ismertem már nagyon az ilyen pillanatokat.

– Miért – kérdezem. – Foglalt az állás?

– Nem – válaszol és nézi a padlót.

– Akkor mi van? – kérdezem.

– Nézze kolléga – mondja – miután maga őszintén elmondott nekem mindent, megkérdeztem az érsekújvári járási ideológiai titkárt, mi a véleménye a dologról.

Ismertem a titkárt, magyar volt, ráadásul Csemadok KB tag, együtt jártunk a KB üléseire.

– S mit mondott? – érdeklődtem.

– Azt mondta, hogy ha ő a helyemben lenne, egy ilyen embert nem venne fel, mert mit lehet tudni, mikor vágják a fejemhez, hogy felkaroltam egy pártból kizártat.

– S maga szerint ez így helyes? – kérdeztem.

– Helyesnek nem helyes, de hasznos – mondta őszintén.

Mindezt csak azért mondom, hogy érzékeltessem, kapálóztam én akkor eleget, kipróbáltam mindent, ami járható útnak tűnt, csak azt is éreztem, hogy ez a priusz valahogy mindenhová követ engem, levakarhatatlan, eltüntethetetlen.

Furcsa, de a szüleimet talán még jobban megviselte a dolog, mint engem. Apám eléggé reálisan látta, mi történik velem és körülöttünk.

– Ezek úgy viselkednek, mint annak idején az alvilágiak – mondta utálkozva.

Meglepődtem, hogy ilyen időkben ezt ilyen nyíltan kimondja – persze csak otthon, a négy fal között. Azon is elgondolkodtam, hogy a saját sorsát, a saját életének kanyarjait már nem látta át ilyen tisztán. Nagyon megforgatta őt is a könyörtelen huszadik század, s ha esetenként a saját helyzetét is olyan pontosan tudta volna értelmezni, mint most az enyémet, néhány buktatót talán elkerülhetett volna. Úgy látszik azonban, az ember mások esetében okosabb, mint a sajátjában.

– Azért ne hagyd el magad – mondta, amikor nagyon lehangoltan mentem haza –, nemcsak igazgatók élnek a Földön. Meg fogsz élni, valamilyen fizetést is kell, hogy adjanak. Nem tarthat ez így örökké, csak visszaengednek a tanítóságba is.

Anyámat jobban megviselte a dolog. Ő mindig felnézett rám, s ez nekem gyakran kellemetlen volt.

– Az én fiam igazgató, ő a magyar igazgató Csatán – ilyen ő, bár azt hiszem, meg sem értette teljesen, mi történt. Persze, nem volt ezzel egyedül.

Volt Léván egy híres tanfelügyelő, a Kanyar bácsi. Egyéniség volt, szerették őt nagyon. Nyugdíjas volt már akkor, de továbbra is nagy hangú, karakán ember. Tiszteltem őt, de azokban az években ha csak lehetett, megpróbáltam elkerülni a vele való találkozást. Amikor meglátott, megállított:

– Igazgató úr, igazgató úr, gyere már ide.

Hatalmas, erős hangja volt, ha csendben beszélt, azt is hallotta a fél utca.

– Fiam, fiam, én mindent értek, csak azt nem, hogy ha ez neked nem jó, meg az iskoládnak sem jó, meg a szülőknek, a gyerekeknek sem jó, s így a társadalomnak sem jó – akkor pedig kinek jó ez így? Miért csinálták ezt ezek így?

Szegény öreg, ő még logikát keresett mindebben.

Végül a Csemadok-központban is átértékeltek, és mivel a járásban kizártak a pártból, nem maradhattam országos elnökségi tag sem. Hullottak akkor a fejek országos szinten is bőven, a bosszú időszaka volt az a kor. Visszavágott a konzervatív oldal, a legkifejezőbb momentum talán a Csemadok központi kiértékelésének végső szakasza. A bumeráng visszaért, az 1968. tavaszán leváltott kommunista Csemadok-elnök, L. elvtárs volt a fő szerzője. Miután kellő kritikát írt a leváltása utáni vezetésről, kiemelte, hogy bezzeg mindez nem történhetett volna meg, ha ő marad az elnök. Ennek megfelelő konklúziót is vont le, az értékelés utolsó mondata ugyanis így hangzik: „A Csemadok elnökének pedig L. elvtársat javaslom.” Így, szerényen, saját magát – a lenini elvek szerint, ugyebár.

Én többedmagammal 1970. november 4-én, a Csemadok KB 14. ülésén kerültem sorra. Emlékszem, kínomban még nevetgéltem is azon, hogy november negyedike nem igazán jó dátum a magyarok számára. Ötvenhatban is akkor indult meg a szovjet támadás Budapest ellen.

„Javaslat a Csemadok KB összetételében szükséges változások végrehajtására.

Határozat: A KB elnöksége megbízza V. B. vezető titkárt, hogy az elnökség határozata alapján a visszahívott KB tagokkal közölje írásban az elnökség álláspontját és azt terjessze a KB legközelebbi ülése, valamint a pártcsoporthoz elé.

A Csemadok KB konszolidációjának meggyorsítása érdekében, összhangban a pártban lefolyt tagkönyvcseré eredményeivel, a KB szervezési-politikai osztálya a következő intézkedések végrehajtását javasolja a KB összetételével kapcsolatban:

- 1. Visszahívni a KB és annak ellenőrző bizottságából azokat, akik a pártból ki lettek zárva.*
- 2. Visszahívni a Csemadok központi szerveiből azokat a tagokat, akiknek a KB tagsága valamilyen közéleti funkció betöltéséhez kapcsolódott és időközben arról lemondott vagy leváltották.*
- 3. Visszahívni a szervekből azokat, akik az eltelt időszak alatt úgy a KB ülésein, mint a gyakorlati életben passzívak voltak.*
- 4. Visszahívni a központi szervekből azokat a pártonkívülieket, akik helytelen politikai nézeteket vallottak és cselekedeteik ellentétben állnak a Csemadok célkitűzéseivel.*

Ezen elvek alapján javasoljuk visszahívni a funkcióból a KB következő tagjait:

- 1. Icsek István – a rozsnyói pártbizottság nacionalista megnyilvánulásaiért és az újságírói fegyelem megsértése végett kizárta a pártból*
- 2. Kardos István – kizárták a pártból, kizárása okát nem ismerjük*
- 3. Labancz István – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában tanúsított helytelen magatartásáért*
- 4. Mácz Mihály – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában és az azt követően tanúsított szovjetellenes magatartása miatt*
- 5. Nagy Olivér – kizárták a pártból, főleg az 1968 augusztusában megnyilvánuló szovjetellenessége miatt*
- 6. Szokolay Imre – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen*
- 7. Szóke József – kizárták a pártból az 1968-ban megnyilvánuló helytelen nézetei miatt, főleg a „2000 szó” leközléséért az Új Ifjúságban*
- 8. Újváry S. – kizárták a pártból egyrészt nacionalista megnyilvánulásai miatt, valamint az igazgatói funkciójából eredő hiányosságok miatt*
- 9. Varga Ervin – kizárták a pártból főleg az iskolán elhangzott helytelen nézetei miatt*
- 10. Teleki Tibor – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen előttiünk*
- 11. Kanala Józsefné – kizárták a pártból, főleg 1968 augusztusában és az azt követő időszakban tanúsított szovjetellenes magatartása miatt*
- 12. Kürthy Lajos, mérnök – a kassai városi bizottság passzivitás végett visszahívta a városi bizottság tagságából*
- 13. Dr. Szirmák Imre – a járási pártbizottság javaslatára az újvári JB visszahívta az elnöki funkcióból és a JB tagságból az 1968-ban tanúsított helytelen magatartása miatt*
- 14. Nagy Jenő – egyik kezdeményezője volt a „Gabonaváros” elnevezésű illegális leadó szervezésének*

15. Csekei Ernő – a lévai járási bizottság a Csemadok 1968-69 évi tevékenységének értékelésével kapcsolatban javasolja távozását a Csemadok apparátusából és visszahívni a KB tagságából

16. Dr. Göncz Edit – javasoljuk visszahívni a KB tagságából passzivitás miatt

17. Dráfi Mátyás – javasoljuk visszahívni a KB tagságából, mivel ezen funkcióban való jelölésénél egyedüli kritérium a MATESZ igazgatói funkciójának betöltése volt, mely funkcióból távozott

18. Dr. Janics Kálmán – javasoljuk visszahívni a KB tagságából többször megismétlődő szélsőséges nacionalista nézetei miatt, melynek különböző történelmi viták során adott hangot a sajtóban és a KB ülésein

19. Nagy János – javasoljuk visszahívni a KB tagságából az 1968 augusztusában és azt követően megnyilvánuló helytelen nézetei miatt, főleg a „Magyar katonákhoz” című felhívás megszövegezéséért, melyet a komáromi járási bizottság nevében fogalmazott annak tudta nélkül

20. Varga Sándor – javasoljuk visszahívni a KB tagságából az 1968-69-es években tanúsított helytelen politikai nézetei miatt

21. Böszörményi János – visszahívni a KB tagságából passzivitása miatt

22. Pölhös Imre – kizárták a pártból, kizárásának oka ismeretlen.

Ami a párttagokat illeti, a javaslat nem tartalmazza azok neveit, kiknek ügye tisztázatlan és kivizsgálás alatt van a felsőbb pártszervek részéről. Ezek: Takács András, Mács József, Dr. Turczel Lajos.

Javasoljuk, hogy a KB plénumban a leváltottak helyére legyen kooptálás. Kooptálást csak az elnökségben hajtsunk végre, tekintettel a jövő évben esedékes országos közgyűlésre.

A KB elnökségébe javasoljuk kooptálni a következő elvtársakat: Mózsi Ferenc, Dr. Csanda Sándor, Balázs Béla, Szigl Ferenc, Krocsány Dezső.”

Ekkor már nagyon elegendő volt mindenkől. Nem vártam meg a központi titkár levelét, 1970. december 5-én megírtam a sajátomat.

„Tárgy: Kérelem.

Alulírott Ú. S. azzal a kéressel fordulok a Csemadok KB-hoz, mentsen fel a Csemadok KB-i és annak elnökségi tagságából. Kérésemet indokolom:

Tudomásomra jutott, hogy a Csemadok lévai járási bizottságának elnöksége és párt-csoportja nevében egyesek felrúgva alapszabályzatunkat, megcsúfolva a demokratikus centralizmus elvét, erkölcsi alapnormákat mellőzve felelőtlenül beterjesztettek az SzlKP járási elnökségének egy anyagot, melyben értékelik a Csemadok járási plenumának 1968-69-ben végzett munkáját. Ebben az analízisben több személyt, régi, önzetlen, becsületes Csemadok tagot rágalmaznak és alaptalanul vádolnak.

Nem vagyok hajlandó egy olyan szövetségben, szervezetben tisztséget viselni, amelyben s amíg ilyen egyének vannak járási apparátusban és elnökségben.

Szeretném megjegyezni, hogy a döntésemet alapos megfontolás után teszem, pedig nagyon fáj, mert 1949 óta tisztségviselőként s aktív tagként dolgoztam a szó szoros értelmében. Ú. S.”

Volt abban a központi bizottságban is mindenféle ember. Egyik-másik sajnálkozott, a legtöbb félt, néhány pedig örült, hogy mindez így történt. Meghurcoltak ott akkor nálamnál fontosabb embereket is, tobzódott a kontraszelekció. Siralmas volt látni, ahogy megpróbálják őket is kijátszani egymás ellen, bár az igazság az, hogy a hatalom játékait nem láthattuk át ekkor, hiszen nem nyilvánosan történt mindez, a hátunk mögött, a fű alatt igyekeztek intézni mindent.

Később tudtam meg azt is, hogy járási pártberkekben húsz évig töltöttem be a negatív példa szerepét. Azzal ijesztgettek embereket, hogy ha nem lesznek lojálisak, úgy járhatnak, mint én jártam. Nem mindenki bírta ezt idegekkel. Volt egy szlovák kollégám, a Laco Sýkora, az miután megtudta, hogy kizárták a pártból, hazament és felkötötte magát. Mások másféleképpen rokkantak meg: mindez rettenetesen hatott rám. Nem akartam magam elengedni, de azért én is jócskán visszacsúsztam az évek során, ez tény. Megpróbáltam persze belekapaszkodni mindenbe, amibe csak tudtam: irodalomba, szavalók kinevelésébe, méhészetbe, álnéven irodalmi összeállítások elkészítésébe. Mindez azonban csak pótcselekvés volt: nem foglalkozhattam azzal, amit a hivatásomnak éreztem, s ez jelentette a legnagyobb terhet.

Küzdöttem önmagammal is. Mások lelki összeroppanása néha megijesztett, máskor elszántabbá tett. Állandóan ott motoszkált bennem a gondolat: nem szabad elengedned magad! Valami hülyeséget csinálni csak azért, mert most néhány ócska ember számára lehetőség nyílt egy szégyenteljes országlásra, s arra, hogy másokon bosszút álljanak, e miatt nem szabad önmagad ellen fordulnod. Ki kell bírni, mindent ki lehet bírni, a megaláztatásokat, a semmibe vevést is. Nem igaz, hogy vége mindennek, soha nincs vége mindennek, amíg az ember lélegzik, amíg bírja magát, addig esélye is van. Kell, hogy legyen esélye az utolsó pillanatokig!

Szerencsémre keményfejű voltam, emelt fővel mentem az utcán is, igyekeztem az emberek szemébe nézni. Én aztán nem fogok szégyenkezni senki előtt, azt már nem! Még akkor sem, amikor nagyon cudarul éreztem magam, akkor sem mutattam kifelé, nehogy valaki észrevegye. Amit érzek, az az én dolgom – bár azt a lelki fájdalmat, amit a pedagógusnapon vagy tanévkezdéskor éreztem minden évben, amikor ott álltam a benzinállvány mellett, azt nem kívánom senkinek.

Olyan is volt persze, hogy sok volt kolléga megcsömörlött mindattól, amit az iskolaügyben csináltattak velem. Néhányan az alkoholhoz menekültek közülük, a legtöbben azonban teljesen kiégtek, minden mindegyé vált számukra. Errefelé szorította a rendszer a függetlenként gondolkodni kész embereket, s végső soron emiatt vesztette el a történelmi versenyfutást, ezért vált képtelenné a megújulásra. Az innovatív gondolkodástól, az újat hozni akaró energiáktól való irtózása sodorta a történelem süllyesztője felé. Ahogy a nyolcvanas évek első felében a szovjet kommunista pártfőtitkárok egymás után sorakoztak a sírgödrök felé, az nemcsak tragikomikus, hanem elsősorban szimptomatikus volt. Egy politikai rendszer perspektívájának kristályos megnyilvánulása.

A módszereik nagyon aljasak voltak. A cél valóban minden eszközt szentesített számukra. Egyszer este egyedül szolgáltam a benzinkúton. Közeledett a záróra, egyszer csak megállt egy Zsiguli a kúton, de nem a tankolóállásnál. Felfigyeltem rá, az a fiatalember szállt ki belőle, aki annak idején, még a pártból való kizárásom előtt oly szótlanul végigülte a beszélgetést köztem és a párt járási ideológiai titkára között. Odajött hozzám, hogy beszélni akar velem.

– Tessék – mondtam.

– Nem itt – nézett rám. – Menjünk be az irodába.

Furcsa érzés fogott el.

– Azt nem lehet – mondtam. – Nekem itt kint van a munkahelyem.

- Nekem viszont beszélnem kell magával – erősködött.
- Jöjjön vissza holnap napközben, akkor ráérek – próbáltam meg kibújni a helyzetből.
- Nem, nekem most kell beszélnem magával.

Fogta magát, és a behajtani tilos táblát kitette az út közepébe, a benzinkút bejáratához.

- Mit csinál? – szóltam rá. – Még tizenöt percig nyitva vagyunk, engem innen kirúgnak, ha nem tartom be a munkaidőt.

- Ugyan már – mondta. – Itt én mondom meg, maga mit fog csinálni, s ha engedelmeskedik, azért magát biztosan nem rúgják ki.

Furcsa szlováksággal beszélt, keleti tájszólással, biztosan nem a környékről való volt.

- Ha nem megy el, kihívom a rendőrséget – próbáltam meg bevetni az utolsó adumát is.
- Viccel? – kérdezte. Hanyag mozdulattal a zakója belső zsebébe nyúlt és egy igazolványt nyomott az orrom alá. – Na bemegyünk, jó?
- Tizenöt percem van – nem is tudom, ezt miért mondtam. – El kell számolnom a pénzzel, le kell zárnom a kasszát.

- Majd azt is megteszi – mondta csendben és rágyújtott egy cigarettára.

Bementünk, leültem az asztalhoz úgy, hogy a hátam a falnak legyen. Neki kellett úgy ülnie, hogy háttal legyen a bejárat ajtónak. Nem csinált belőle ügyet, hanyagul elvetette magát a széken.

- Azt hallottuk, hogy tegnapelőtt valami összejövétel volt a városban.

Néztem rá, egy szót sem szóltam.

- Na, mit tud erről? – fújta felém a füstöt. Bizonyára azt is tudta, hogy a munkanélküliség nehéz napjaiban alig tudtam enni, s egyszer rosszul lettem a cigarettától is. Azóta nem vettem a számba egy szálát sem.

- Semmit. Én csak egy benzinkutas vagyok.

- Ugyan már – nevetett. – Ismerjük a kapcsolatait.

- Milyen kapcsolataimat? – kérdeztem csodálkozva. Még ha meg is akartam volna tartani a régi kapcsolataimat, sem tudtam volna. A barátaim nagy része hasonlóan járt, mint jómagam, a többiek pedig inkább átmentek az utca másik oldalára, ha megláttak.

- Na ne játsszon velem – emelte meg a hangját. – Tudjuk, hogy a Csemadok volt központi titkára itt járt magánál.

- Ja, persze. Átutazóban volt, megállt itt tankolni.

- Tankolni? – nevetve felkiáltott. – És ezt én el is higgyem?

- Igen, így volt. Szerencsére nem voltam egyedül, kérdezze meg a társamat is. Három mondatot, ha váltottunk együtt.

- Három mondatot, miről? – emelte fel a szemöldökét.

- Én megkérdeztem, mi van most vele, ő ugyanezt tőlem. Nagyon hasonló a sorsunk.

- Az, a sorsuk – nézett rám szúrósan. – Nos, elég a játékból, miről beszéltek?

- Mondom. Egyébként is sietett.

- Nézze – vette elő a rábeszélő képességét. – Nem jókedvemből vagyok itt, tudja, hogy engem is küldtek. Minél hamarabb szót értünk, annál jobb magának is. Hamarább hazamehet.
- Én már most megyek – álltam fel. – Lejárt a munkaidőm, vár a feleségem.
- Nem megy sehová – tolta hátra a széket, az ajtó felé és szétgombolta a zakóját, hogy megláthassam a szolgálati fegyverét. Leültem.
- Legalább a feleségemet fel kellene hívnom – mondtam. Akkorra ugyanis újból megnősültem.
- Rendben – mondta.
- Azt mondjam, hogy fél órát késni fogok? – kérdeztem.
- Szerintem többet – nézett a plafonra. – De mondjon neki, amit akar.

Hajnali háromkor értem haza. Záporoztak felém a kérdések, mit tudok erről, igaz-e, hogy amaz itt és itt azt mondta? Ott voltam-e a múlt hónapban egy komáromi találkozón? És Pozsonyban, két héttel azelőtt? Igaz-e, hogy a múlt hónapban, az egyik színházi előadás előtt ezt és ezt mondtam a színházteremben?

Meg is lepődtem, meg nem is. Azt már megtanultam, hogy mindenre odafigyelnek, azt is megtapasztaltam azonban, hogy nem minden információjuk pontos. Hála Istennek, sóhajtottam fel magamban, nem létezik, nem létezhet száz százalékos diktatúra. Ez a felismerés némi reménnyel töltött el.

Hajnali kettő tájékán, amikor már mind a ketten eléggé fáradtak voltunk, egy papírt tolt az orrom alá. Azt állt rajta, hogy kötelezem magam, a mai beszélgetésről soha senkinek nem szólok.

- Még a feleségének sem, megértette? – mondta kemény hangon.
 - Mégis, mit mondjak neki, hol voltam hajnalig? – kérdeztem vissza ingerülten.
 - Mondja, hogy nőknél volt, majd én tanúsítom – röhögött fel durván.
 - Nem érdekel – kaptam fel a vizet. – Nem írom alá.
 - Olyat én még nem láttam – nézett rám maró gúnnyal. – Addig nem megyünk haza, amíg alá nem írja.
- Ültünk még ott szótlanságban, talán negyven percig is. Ő csak szívta a cigarettáját, egyiket a másik után, engem meg evett a fene. Jó háromnegyed óra múlva nem bírtam tovább.
- Adja ide, aláírom.

- Parancsoljon – tolta eléem gúnyosan a cetlit. – És tartsa is be, ami rajta van, azt ajánlom.

A feleségem otthon sápadtan várt. Elmondtam neki mindent, azzal a kéréssel, hogy senkinek tovább ne adja.

Egy hét múlva, megint csak zárás előtt, megállt nálam az egyik jó barátom, a járási Csemadok egyik volt funkcionáriusa. Azt mondta, négy szemközt akar beszélni velem. Rendben van, mondtam.

- Sándor – kezdte, s ahogy rám nézett, tudtam, nagy bajban van. – Hallom, hogy a múlt héten nálad is voltak.

Értetlenül néztem rá.

- Tudom, hogy nem beszélhetsz róla, mint ahogy én sem. Hivatalosan nem is beszéltünk, de most egymás között vagyunk. Elmondták nekem, hogy nálad is voltak. Azt mondták, te még habozol.

– Mit csinállok én? – kiáltottam fel.

– Habozol, legalábbis azt mondták.

– Az anyjuk istenit! – szakadt ki belőlem. – Habozik az öregisten, nem én!

– Sejtettem, hogy így van – mondta, szomorú tekintettel nézve rám. – Nézd, tőlem azt akarják, hogy jelentéseket írk. Rólad is. Azért jöttem, hogy ezt elmondjam neked, meg azért is, hogy megmondjam, ha nem jövök a jövőben erre felé, az nem azt jelenti, hogy haragudnék rád. Ellenkezőleg, azért, hogy nyugodt szívvel leírhasam, hogy nem találkoztunk.

– Leírhasam? – kérdeztem döbbenten. – Akkor te...

– Megyek, Sándor – mondta. – Isten veled.

Üvölteni lett volna kedvem a fájdalomtól.

A fiatalember havi rendszerességgel meglátogatott. Magam is és a feleségem is kezdtünk hozzászokni, hogy ilyen légyottjaim vannak. Még tizennégy évvel a pártból való kizárásom után is, amikor egy fiatal értelmiségi gárda jelent meg a városban és hívtak vissza, legalább a Csemadokba, ha az oktatásügybe már nem lehet, még akkor sem álltam sokáig kötélnek. Fiatalok voltak, naivak, teli energiával – féltettem őket. S nem akartam nekik rosszat tenni azzal, hogy velem látják őket. Másfél évnyi rábeszélésbe tellett, amíg kötélnek álltam, amikor elmondták nekem, hogy ők is konfliktusba kerültek a párt ideológiai titkárával meg az állambiztonságiakkal. Nyíltan elmondtam nekik a történetemet, s amikor azt mondták, közösen vállaljuk az ezzel járó kockázatokat, beadtam a derekamat. Az igazság az, hogy akkorra ők – energiával teli fiatalekként, képzett emberként – sokkal nagyobb kockázatot jelenthettek a rendszerre nézve, mint én, akit addigra eléggé megtört a tizenöt év. Visszatértem hát az amatőr színjátszáshoz, s ez sokat jelentett a számomra. A legmelengetőbb érzés azonban mégiscsak az volt, hogy végre újra barátaim, csapattársaim voltak. Végre nem egyedül voltam, tartozhattam valahová.

A benzinkútról azonban nem tudtam elmenni. Tizennégy évvel a pártból való kizárásom után a városi könyvüzlet vezetője, egy kedves, intelligens hölgy nyugdíjba ment. Eljött utánam, nem venném-e át az üzlet vezetését. Ismert, hiszen rendszeres vásárlója voltam, gyakran nagyon jól elbeszélgettünk. Mondom, dehogy nem, örömmel. De a biztonság kedvéért azért kérdezze meg. Ugyan, mondta, a mi igazgatóságunk Pozsonyban van, törődnek is azok ilyesmivel! Részemről rendben, mondtam, de azért nem árt, ha megérdeklődi.

Két hét múlva jött vissza lógó orral. A férje, kisebb kaliberű járási pártkutya, beszélt a járási ideológiai titkárral, aki azt válaszolta: „Ešte nie!” 1984-ben, tizennégy évvel a pártból való kizárásom után.

Pár évvel később megállt nálam egy szlovák tanító barátom odafönt, a benzinkúton.

– Te ezt már így akarod végigcsinálni? – kérdezte.

– Mi az, hogy akarod? – kérdeztem vissza. – Ha rajtam múlt volna, el se kezdtem volna. Úgy beszélsz, mintha önszántamból jöttem volna ide. Örülök neki, hogy egyáltalán ez is van.

– Figyelj ide, miért nem mész el a járási népművelési központba előadónak?

– Jó vicc – mondom. – Te is tudod, hogy nem lehet.

– Ennyi év után – csóválta a fejét. – Ilyen nincs, majd én elintézem neked. Tudom, hogy üresedésük van.

Nem hittem benne, de – már csak ilyen az emberi lélek – egy picit megint reménykedni kezdtem. Tudtam, hogy személyes jóbarátja a párt ideológiai titkárának, meg aztán abban is

reménykedtem egy kicsit, hogy amazok is tudnak számolni. Tizenhét év valóban nagy idő. Jött vissza három hét múlva.

„Šaňo, mal si pravdu.”

– Mi van? – kérdem.

– Beszéltem az ideológiai titkárral. Azt hittem, jobban ismerem, mint te.

– Mit mondott? – érdeklődtem.

– Amit feltételeztél. „Ferko, ani reč o tom” – ezt válaszolta. – Ezt még neked sem tehetem meg. Az igazság az, hogy akkor már magam is azt kezdtem gondolni, ott a baj, hogy mindig megkérdezik előre, megtehetik-e. Amikor visszamentem a Csemadokba dolgozni, nem kérdezett senki senkitől semmit, s ha idővel ki is tudódott a dolog, némi dohogásnál megállt a reagálás szintje. Ezek a hivatalnokok, beosztottak, igazgatócskák azonban nagyon féltették az állásukat, valószínűleg ez is hozzátartozik a rendszer képéhez. A baj mindig ott kezdődött, hogy megkérdezték. Ott van a kezük nyoma nemcsak a járason és az ország külső állapotán, de az emberi lelkekben is. Nézz körül, mennyi deformált ember lőt-fut körülöttünk. Szomorú számvetés ez. Kifelé is, befelé is.

A legidősebb fiam valóban tehetséges gyerek volt. Nem panaszkodhatok a többire sem, de őbenne valahogy mintha mégis magasabb fokon lángolt volna a tehetség. 1968 őszén jelentkezett a pöstyéni szállodaipari középiskolára. Felvették, nagyon jól indult, magyar gyerek léteire többször dicséretet kapott. Az első félév végén aztán hozza a bizonyítványt: hármások és egy vagy két négyes. Év végéig odáig fajult a dolog, hogy el akarták őt buktatni szlovák nyelvből. Tudtam, hogy van egy minisztériumi rendelet, amelynek értelmében nem buktatható meg az első osztályban az a gyerek, aki más tanítási nyelvű iskoláról került az illető intézménybe. Felmentem az igazgató után, pár nappal az osztályozó konferencia előtt, és figyelmeztettem őt erre a rendeletre. Azt mondja, ő nem tud ilyenről, de várjak egy percig, megbeszéli az illetékes kollégával. Nemsokára visszajött és azt mondta:

– Nyugodtan menjen haza, kolléga, a gyerek nem fog megbukni.

Hazamentem, jött néhány nappal utánam a gyerek is, hozta a bizonyítványt. Szlovákból valóban nem vágták el őt, de megbuktatták fizikából. Felmentem megint Pöstyénbe. Volt a tantestületben egy idősebb tanár, akivel jól összebarátkoztam még korábban egy szakmai tanácskozáson, nyílt fejű, jóakarátú ember. Elmentem hozzá megkérdezni, mire véljem az egészet. Azt mondja nekem a bácsi: – Uram, ha jót akar ennek a gyerekeknek, vigye el őt ebből az iskolából. Ez egy aranyos gyerek, tehetséges is, de ezt az iskolát soha nem fogja elvégezni. Itt most, a tanév végén hatalmas vita volt körülötte, a szlovák szakos kolléga még magát is belevonta a vitába.

– Tudják a kollégák, kinek a fia ez a gyerek? – kérdezte. – Valami nagy magyar fia, egy nacionalista, revizionista magyaré, úgy nézzenek rá.

Furcsán nézhettem rá.

– Uram, higgyen nekem, vigye el őt innen – csavargatta a fejét az öreg.

– De miért? – értetlenkedtem. – Mi köze az én gyerekemnek ezekhez a dolgokhoz?

– „A čo mám vám povedať?” – nézett rám szomorú tekintettel. – Maga okos ember, fogadja meg a tanácsomat.

Azt mondtam, nem viszem el őt, akkor is elvégzi azt az iskolát. Fogadtam egy tanárt, felkészíttettem őt, s mielőtt elmentünk volna a pótvizsgára, egy másik szlovák tanár barátommal levizsgáztattam őt.

– Sándor – mondta az ismerősöm–, nyugodt lehetsz, már a második tananyagot is fújja a gyerek.

Elmentünk a vizsgára, én is mentem vele, természetesen. A vizsga után kijött az igazgató, behívatott a tantestületbe.

– Épp arról tárgyalunk, kolléga, megadjuk-e neki a négyest vagy nem. Előtte azonban tudnom kell, hogy döntött. Elviszi innen a gyereket vagy sem? – nézett rám keményen.

Nem értettem. Azt hiszem, ez a tekintetemen is meglátszott.

– Ebben az iskolában nem a tudás fontos? – kérdeztem dühösen. – Nem a tudást mérik be az ilyen vizsgán?

– Természetesen – nézett rám személytelenül.

– Akkor meg mi a baj? Maga is tudja, hogy felkészült a gyerek. Két volt kollégám foglalkozott vele a nyáron, kitűnő szakemberek. A gyerek tudja az anyagot.

– Nem eléggé – nézett félre az igazgató.

– Mi az, hogy nem eléggé? – emeltem meg a hangom. – Ha elviszem, eléggé, ha itt hagyom, nem eléggé? Miféle tantestület ez?

– Nézze, én csak magának akarok jót, meg a gyereknek. Ha elviszi, átengedjük. Ha marad, meg kell ismételnie az osztályt.

Talán egy kápó nézhetett így az áldozataira annak idején.

Akkor eldöntöttem, hogy elviszem őt. Szakmát tanult, ma sikeres vállalkozó. Azt mondja, nem bánja, hogy így alakult a sorsa, de nem tudom, a valóságban mit gondol.

A második fiam is kitüntetéssel érettségizett. Gépipari főiskolára jelentkezett Brűnnbe, de végül nem fejezte be. Ő inkább humán beállítottságú gyerek, hamar megnősült, megtalálta a helyét az életben.

A harmadik fiammal volt egy probléma: a feleségét fel akarták venni a pártba, s ő nem engedte. Aztán, amikor a Dunahajózási Vállalathoz került, alaposan lekádereztek őt, s a felesége káderese beírta a lapjára, hogy nem engedte belépni a feleségét a pártba. Emiatt nem mehetett külföldi utakra, csak bent, az országban hajózhatott.

A legfiatalabb apolitikus, de kitűnően szaval. Gyerekkorában egész szerepeket játszott el maga, minden szerepet más és más hangon. Színész akart lenni, de eltanácsolták. Ma sikeres vállalkozó.

Ha valaki megkérdezné a volt feleségemet, valószínűleg azt válaszolná, vele nem éreztették, ki volt a férje. A házasságunk már 68 előtt megromlott. Úgy gondolom, ott fogtunk mellé, hogy elhanyagoltuk egymást és a gyerekekkel sem foglalkoztunk annyit, amennyit kellett volna. Bedarált minket a közösségi élet, mindkettőnk, mert a feleségem is nagyon aktív volt, a táncosai máig istenítik. Magába szippantott minket az örvény, óvatlanok voltunk, ma már tudom. De akkor ki akartunk használni minden napot, taszított az energia, amely bennünk volt. Nem gondolkoztunk előre, nem figyeltünk a jövőre, néha önmagunkra, egymásra sem. Megkérte az adóját ez az életforma, áldozatául estünk mi is, de bizonyos fokig a gyerekeink is. Sokszor a falubeliekre hagytuk őket, akik nagyon jó emberek voltak, de az mégsem a család. Így mégsem oda futottak be, ahová kellett volna, ahová a tehetségük predesztinálta volna őket.

Ebből persze adódtak feszültségek akkortájt is. Néha már magam is kezdtem érezni, hogy ez így nem lehet tovább. Hatvanhétben a feleségemet el akarták vinni a kerületi Csemadok-vezetésbe. Akkor már én mondtam, hogy elég, azt mondtam, nem lehet egy családban két

bolond, két megszállottja a kultúrának, méghozzá ilyen magas szinten. A feleségem megsértődött emiatt, többször a szememre hányta, hogy nem engedtem kibontakozni őt.

Megromlott közöttünk a viszony, s 73-ban el is váltunk. A gyerekekkel természetesen fennmaradt a jó kapcsolat, a feleségemmel kevésbé. Ő egyébként is baloldaliabb gondolkodású volt, mint én, mindig is lojálisabb volt a rendszerhez nálamnál. 69 után többször a fejemhez vágta, ha nem lettem volna olyan önző és keményfejű, ha engedtem volna inkább őt szárnyalni, még most is igazgató lehetnék.

74-ben nősültem újra, másfél év egyedüllét után. A második feleségem is tanító, de nem Léván tanított. Szeptemberben, egy szép napon megállt nálam a kúton a járási nemzeti bizottság iskolaügyi osztályának vezetője és azt mondta:

– Gratulálni jöttem, hallom, hogy újra megnősültél.

– Köszönöm – mondtam.

– A feleséged azonban vidéken tanít.

– Igen – mondtam. – Ingázik, van ilyen.

– És nem akarna bejönni Lévára? Lesz itt egy üresedés.

– De – csillant fel a szemem. – S mi gondolsz, menne a dolog?

– Azért szoltam – nézett rám. – Ha be akar jönni, elintézem.

– Az jó lenne – mondtam örömmel.

– Akkor jöjjön be holnap az osztályra, megbeszéljük.

– Az bajos lesz – vakartam a fejem. – Nem hiszem, hogy be fog menni. Tudod, milyen keményfejű, elvei vannak.

Este mondom a feleségemnek, mi történt. Azt mondja, nem megy sehová, ő nem fog senkinek könnyörögni.

– Semmilyen könnyörgésről nincs szó – bizonygattam. – Ők ajánlották fel ezt a lehetőséget.

– Akkor sem – mondta. – Nekem semmilyen kegy nem kell senkitől.

Fogtam magam, s másnap bementem én az osztályra. A vezető nem szólt egy szót sem, megírta az áthelyezéséről szóló határozatot úgy, hogy az új igazgatója még nem is tudott róla. Azt hiszem, ezt is gesztusnak szánták, ilyen is volt.

Így került Lévára a második feleségem, s ha őt kérdeznéd, bizonyára ő is azt mondaná, vele sem éreztetik, ki a férje. Ám a jutalmak osztásánál néha felhorkan, miért kap kevesebbet, mint a többi, amikor az eredményei mérhetőek és átlagon felüliek. Az bizonyára a véletlen műve, hogy az igazgatója évekig az a volt tanfelügyelő volt, aki engem 1973-ban elbocsátott, s aki a felmondó leveletem a kezembe adta. Én ezért nem haragudtam rá, beláttam, hogy egy csavar volt csupán a gépezetben ő is. Beszéltem vele erről, alig fél évvel az elbocsátásom után.

Megállt nálam a kúton egy délután, a tankolás után éreztem, nem akar gyorsan továbbmenni. Csendes délután volt, nem volt forgalom, beszélgettünk. Egyszer csak váratlanul azt kérdezte:

– Haragszol rám?

– Miért, haragudnom kellene? – kérdeztem vissza.

– Te tudod – fürkészte az arcomat.

– Nem. Nem haragszom.

Láthatóan megkönnyebbült.

– Mit tehettem? – nézett furcsán maga elé.

– Azt neked kell tudnod – válaszoltam.

– Miért, te mit tettél volna az én helyemben? – kérdezte bizonytalan hangon.

– Én nem vállaltam volna. Én felálltam volna és elmentem volna.

Ezt mondtam neki és azt hiszem, komolyan is gondoltam: nem vállaltam volna. De néha, ha álmatlan éjszakáimon visszagondolok mindarra, amit a hetvenes években átéltem, már ebben sem vagyok olyan biztos. Az ember szörnyen kiszolgáltatott. És nagyon manipulálható.

Már beletörődtem, hogy a benzinkútról megyek nyugdíjba, amikor az életem nem várt fordulatot vett. Eljött 1989 novembere, s nem győztem csodálkozni, hogy az addig oly erősnek, megingathatatlanak hitt rendszer úgy zuhant magába, mint egy kártyavár.

A félelmeim megvoltak persze akkor is. A nyolcvanas években kialakult itt egy jó kis csapat, művelődési klubot szerveztünk, országos szinten is figyelemre méltó kulturális akciókat, irodalmi színpadot, amatőr színházat. Másfél évtizedes tespedtség után élni kezdett a város, de a régió is. Örömmel figyeltem az utánunk jött generáció energiáit, elképzeléseit, tenni-akarást. Kicsit megnyugodtam, már ami a közösség jövőjét illeti.

Arról persze álmodni sem mertem, hogy a rendszer egyszer majd összeomlik. A lelkemben már úgy rendezkedtem be, hogy én a diktatúrában fogok meghalni, számkivetettként, megbélyegzettként. Ami 1989-ben bekövetkezett, az egy kisebbfajta csoda volt. Néztem a televízió képernyőjén keresztül, mi történik Prágában, s váltig azért remegtem, nehogy a folyamat leálljon a Morva folyónál. Szlovákia mindig is lassabban mozdult, az itteni vidékiesebb társadalom nehézkesebben értette meg a lehetőségek teremtetten új helyzetet. Ez a nép múltbeli kiszolgáltatottsága okán nem szokott hozzá, hogy új utakat taposson a történelemben. A legtöbbször csak mások után kullogott, másokat követett.

Most, hála Istennek, követte a jó utat, s kicsordult a könnyem, amikor azt láttam, hogy a folyamat nem áll meg Csehország határain. A térre, a tüntetésekre nem mentem le, a sztrájkokba nem kapcsolódtam bele, ne mondják, ha esetleg rosszul sült el a dolog, hogy a kiszuperált hatvannyolcasok próbálkoztak csak újra, nem tudván beletörödni történelmi vereségükbe. Az igazság az, hogy abban is reménykedtem, most valami más jön. Ezt csak a legbizalmasabb baráti körökben mertem elmondani. Azt, hogy mi lenne az a más, nem tudtam megfogalmazni, azt azonban éreztem, hatvannyolchoz már nem lehet visszatérni. Azt hiszem, az újra aktivizálódó Dubček is lassan felfogta ezt.

Szlovákia azonban nem tudott lényegileg megváltozni. Már 1990 elején megjelent a két örökzöld téma, a csehektől való elválás igénye és a magyarellenesség. Amikor Európa komoly politikusai a világ következő elrendezésével foglalkoztak, a KGST és a Varsói Szerződés megszüntetésével és egy új világrend kialakításával, itt a csehektől való elszakadásért tüntettek és a magyarok ellen hoztak létre politikai pártot, fogalmaztak meg törvényeket. Fájdalmas volt újból látni, hogy mindenki ismét ott kezdte újra a vitákat, ahol annak idején megszakították vele, s mindebben az volt a legnehezebben elviselhető, hogy ezek az aktőrök vajmi keveset tanultak a történelemből. Hangzavar kezdődött, megint furcsa hangzavar. S újból rá kellett döbbernünk, hogy nem mindenki, aki szemben állt a letűnt totalitárius rezsimmel, demokrata és felkészült arra, hogy értelmes jövőképet kínáljon a társadalomnak.

A személyes sorsom némileg jobbra fordult. 1990-ben a járási tanügy, a Csemadok központi és járási bizottsága, valamint a járási művelődési központ is rehabilitáltak – politikailag és erkölcsileg is, ahogy illik. Nem igazán tudtam örülni mindennek, mert járási szinten ugyan-

azok adták a kezembe a rehabilitálásra szóló dokumentumot, aki annak idején elküldtek az oktatásügyből, illetve a Csemadokból. Figyelemre méltó, hogy ezek a kelet-közép-európai kis népek mennyire ragaszkodnak a szakembereikhez. Káderhiányban szenvednek, valószínűleg.

A pártban is rehabilitálni akartak, azt elutasítottam. Akkor már bekövetkezett, amiben reménykedtem, pártok alakultak, magyar pártok is. Az esély, gondoltam, ez lehet a jövő, abból a szempontból mindenestre, hogy az ott tömörülő emberek szabadon fogalmazhassák meg a véleményüket jövőnkét illetően. „Eppur si muove” – nyugtáztam megelégedve. Számomra azonban ez a vonat már elment. Tartottam magam a hetvenes évek elején megfogalmazott krédómhoz: az életben már soha semmilyen pártnak a tagja nem leszek.

1990 januárjában a Lévai Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola igazgatójává választottak. Az igazgatóválasztás két körből állt. Meg volt ez is kreálva, mint minden, az elvtársak felkészültek voltak még akkor is. Az első körben 5 igazgatójelöltet választott a tantestület. Ebben a körben 14 szavazatot kaptam, szemben a volt igazgató 8 szavazatával. Furcsa érzésem volt, amikor arra gondoltam, hogy ez a volt igazgató azonos azzal a tanfelügyelővel, aki 1973-ban nekem is és még több sorstársamnak átadta az elbocsátó szép üzenetet. Profi volt, s ezt itt is megmutatta. A második fordulóra visszalépett, s vele együtt ugyanígy tett a harmadik és a negyedik helyezett is. Az ötödik helyezett kollégával találtam tehát szemben magam az újabb fordulóban.

A második forduló előtti napon olyan hírek terjedtek el az iskolában, hogy én kirúgom azt a pedagógust, akinek nem magyar iskolába járnak a gyerekei. Azonnal fölmondok azoknak is, akik a kommunista párt tagjai, s hogy fizikusi, vegyészi és matematikusi posztra külső erőt hozok, mert elégedetlen vagyok a jelenlegi pedagógusokkal. A második fordulóban így az addig ötödik helyen végzett ellenfelem 12 szavazatot kapott. Én 13-at.

A választások után a volt igazgató és felesége más iskolába kérte áthelyeztetni magát. Újra igazgató lettem tehát, bár a lévai magyar iskola, amelyet igazgatnom kellett, akkor még nem volt önálló intézmény. Gazdaságilag az 1. számú szlovák iskolához tartozott, amelynek az igazgatója az a pártinstruktor volt, aki a pártból való kizárásom után megírt fellebbezésemet kivizsgálta. Ha maradt volna még néhány csepp az akasztófahumoromból, azt mondanám: családban maradtunk.

Hat évig voltam még igazgató. Sok mindent sikerült megcsinálnunk, ami új energiákat adott ennek az intézménynek, s erre büszke vagyok. Ám odabent nagyon éreztem: ez már nem az igazi, nem a régi láng. Az elmúlt húsz év engem is megtört, sok mindent kigyalult belőlem.

Kilencvenhatban nyugdíjba mentem. Hihetetlen, amit éreztem: a fájdalom, az iskola utáni vágyakozás mellett megkönnyebbülést is. A funkcióktól, a felelősségtől megszabadultam, de a belső késztetésektől nem. Nem adtam, máig sem adom fel szavalóimat, színjátzó együttesemet, az irodalmi színpadot, a kulturális nyüzsgést. Úgy kell ez nekem, mint a levegő. Ha ez sem lesz, akkor már én sem leszek.

S ha visszatekintek? Álmaink voltak, energiáink, nekifeszüléseink. Hiszem, hogy a meghatározó percek nem vesznek el az emberek életéből. Hiszem, hogy volt értelme egy jobb világ reményéről álmodozni.

Megpróbáltunk emberek maradni egy bonyolult évszázadban – s ma is úgy gondolom, ez nem volt kevés.

Fülszöveg (könyvajánló):

Az 1968-ban idegen szuronyok segítségével hatalomra jutott csehszlovák kollaboráns kormány utólagosan igyekezett a szovjet megszállók koholt ellenforradalom-teóriájához konkrét „ellenforradalmárokat” kreálni. A hetvenes évek elején a szovjet koncepciók perek mintájára sok ezer ártatlan ember ellen indítottak, ha nem is börtönnel, de egzisztenciális és lelki ellehetetlenüléssel végződő hadjáratot, ha párttag volt az illető, akkor ún. átigazolási eljárást, azaz „csiszkát”.

Csáky Pál dokumentumregényének a címe (à la Koestler) akár ez is lehetne: Sötétség délen (értsd: Dél-Szlovákiában). Az emlékirat narrációjába foglalt történet lélektanilag mélyen hiteles hőse afféle „szlovákiai magyar Rubasov”, egy naivsáig tiszta néptanító, aki előtt, meghurcoltatásai során, fokozatosan világosodik meg a husáki ún. normalizációs rendszer aljas „filozófiája”. (Tőzsér Árpád)